

BULLETIN
VAN DE
KONINKLIJKE
NEDERLANDSCHE
OUDHEIDKUNDIGE
BOND

15 April 1965

Jaargang 64 / Aflevering 2

Met Nieuwsbulletin Aflevering 4

BULLETIN VAN DE KONINKLIJKE
NEDERLANDSCHE OUDHEIDKUNDIGE BOND

Redactie

Hoofdredacteur Drs. J. J. F. W. van Agt;

Redactie-secretariaat p.a. Rijksdienst voor de Monumentenzorg

Balen van Andelplein 2, Voorburg, telefoon 070-814591;

Leden voor de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond

Voorzitter Prof. Th. H. Lunsingh Scheurleer;

Prof. Dr. H. Brunsting, Prof. Dr. W. Ph. Coolhaas, Drs. R. C. Hekker,

Ir. R. Meischke, Prof. Dr. M. D. Ozinga, Dr. Ir. C. L. Temminck Groll,

Prof. Dr. H. van de Waal.

Leden voor de Monumentenraad:

afdeling I Oudheidkundig Bodemonderzoek, Dr. J. G. N. Renaud,

p.a. Kleine Haag 2, Amersfoort, telefoon 03490—12648;

afdeling II Monumentenzorg, Mr. R. Hotke,

p.a. Balen van Andelplein 2, Voorburg, telefoon 070-814591;

afdeling III Musea, D. F. Lunsingh Scheurleer,

p.a. Kazernestraat 3, Den Haag, telefoon 070-182275.

Lid voor de Vereniging 'De Museumdag':

Drs. H. J. Ronday, p.a. Kazernestraat 3, Den Haag, telefoon 070-182275.

R. C. HEKKER

Het voormalige vakwerkhuis Putstraat 6 te Lutterade

Blz. 25

R. MEISCHKE

De oude huizen van Den Briel

Blz. 35

Boekbespreking

Blz. 74

HET VOORMALIGE VAKWERKHUIS PUTSTRAAT 6 TE LUTTERADE

DOOR

R. C. HEKKER

Op zaterdag 31 oktober 1964 is in opdracht van de gemeente Geleen een van de belangrijkste vakwerkhuisen van Limburg vernield: het pand Putstraat 6 te Lutterade. En zelfs hierbij heeft men weer kans gezien de mededinger Sittard te overtroeven, want terwijl dit stadje zijn monumenten nog op een gewone werkdag met eerlijk handwerk velt, is Geleen er al toe overgegaan zijn verleden op een vrije zaterdag met bulldozers weg te vagen.

„De heren die dit pand willen behouden zijn rijp voor Venray. Het is een schande dat het niet eerder werd afgebroken. Het vormde een gevaar voor de omgeving, omdat het op instorten stond”, zo luidde het commentaar van de heer K. van Hinsberg, wethouder van Openbare Werken¹. Tot deze heren, die rijp zouden zijn voor Venray — het Limburgse Meerenberg — behoren onder anderen deskundigen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Zij immers streefden naar het behoud van dit vakwerkhuis, dat deel uitmaakte van een complex, dat in de *Voorloopige Lijst* wordt genoemd² en derhalve „beschermd” was en waaraan ook architect Schols al enige malen aandacht had besteed³. Zij wisten, dat dit huis een zeldzaam geworden voorbeeld was van de vroeg-17de-eeuwse vakwerkstijl, zodat het niet verwonderlijk is, dat in de *Geïllustreerde Beschrijving* meer plaats werd ingeruimd voor dit monument dan voor andere boerderijen: een derde bladzijde tekst en twee pagina's met foto's en opmetingen⁴.

¹ Letterlijk aangehaald uit *De Nieuwe Limburger* van 5 november 1964.

² *Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, VIII, *De Provincie Limburg*, 's-Gravenhage 1926, 87. Het adres is helaas nogal onduidelijk aangegeven, zodat de woordvoerder der gemeente — na voltrekking van het vonnis — kon opmerken, dat hij het pand niet in de lijst had kunnen vinden!

³ *Gedenkboek Geleen* (o.r.v. J. A. Gehlen), Geleen 1951, afb. 21 en 25. P. A. Schols, *Het vakwerkhuis in Limburg*, Maastricht 1958, afb. 8.

Een en ander moge al een redelijke indruk geven van de grote waarde van het vernielde monument, de nieuwe gegevens, die na het ter perse leggen van genoemd werk werden verkregen, rechtvaardigen een uitvoeriger behandeling, niet alleen van de constructieve opzet van het huis, maar ook van de bouwgeschiedenis.

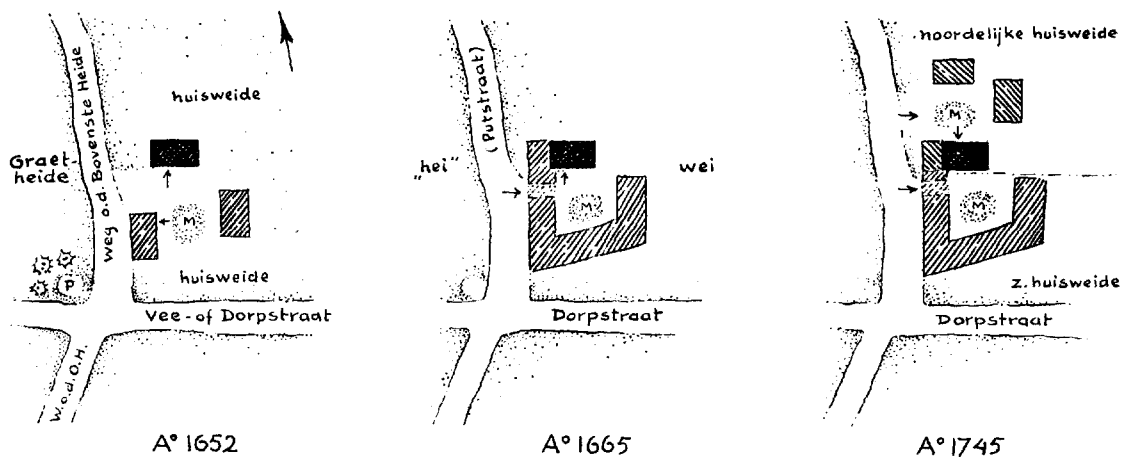
Lutterade verscheen in het licht der historie, toen Walram van Limburg, heer van Montjoie en Sittard in 1252 de kleine tienden van Glene (Geleen) en de hoeve van Lutteroede schonk aan het klooster van Reichstein, ten zuiden van Aken⁵. Uit de vermelding van een hoeve, uit de naam en uit de ligging kan worden afgeleid, dat Lutterade is ontstaan uit een — klein — ontginningsbedrijf aan de rand van de Graetheide, het eertijds gemeenschappelijke bos- en weidegebied, waar in 1915 de Staatsmijn Maurits is gesticht. De latere nederzetting werd gekenmerkt door een T-vormige structuur met als hoofdweg de Vee- of Dorpstraat, die op de Graetheide was gericht, en als dwarsverbinding de Weg op de Bovenste Heide (de huidige Waterstraat) en de Weg op de Onderste Heide (de tegenwoordige Putstraat).

Blijkens archiefonderzoek door de heer A. Corten⁶ waren de gronden op de hoek van laatstgenoemde weg en de Dorpstraat in het tweede kwart van de 17de eeuw in het bezit van Jan Mutzenich, sinds 1623 schepen van Geleen en sinds 1630 schepen van het leenhof van Valken-

⁴ W. Mares en J. J. F. W. van Agt, *Zuid-Limburg = De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, V, 3, afl. 1, 's-Gravenhage 1962, 168, fig. 51, afl. 153-154.

⁵ A. Schrijnemakers, „Het oude Geleen”, *Gedenkboek*, 21.

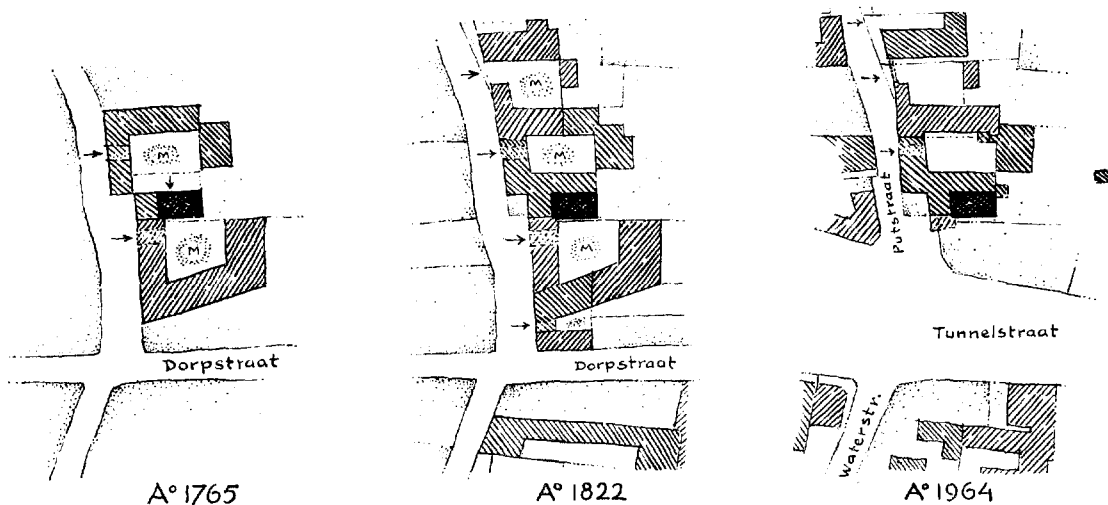
⁶ Bij schrijven van 6 juli 1962 heeft de heer A. Corten te Heerlen, nazaat van de nog ter sprake komende Henricus Corten, mij de vele in deze bijdrage verwerkte archivalische gegevens verstrekt. Voor de toestemming tot publikatie ben ik hem zeer erkentelijk.

a. H. Corten sticht ten noorden van zijn in 1648 gekochte boerderij een vakwerkhuis voor J. Sutzen.

b. H. Corten neemt het vakwerkhuis van 1652 (en vermoedelijk de schuur van de in 1648 gekochte boerderij) op in een nieuw complex.

c. Na de dood in 1729 van P. Dulens, eigenaar van het zuidelijk en pachter van het noordelijk gedeelte van het complex, vindt de definitieve splitsing plaats. J. Penris, sinds 1732 eigenaar van het noordelijk gedeelte (met als kern het vakwerkhuis van 1652), bouwt een stal en een schuur in 1745.

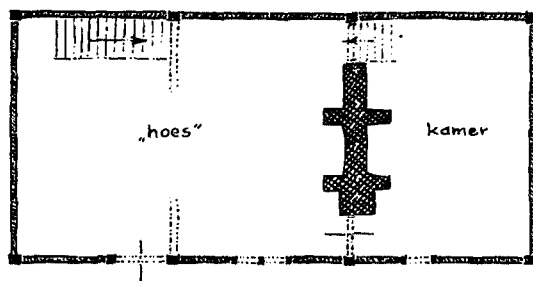

d. J. Penris breidt de noordelijke boerderij uit tot een gesloten hoeve.

e. Blijkens het kadastrale minuutplan zijn beide bedrijven weer gesplitst. Van de noordelijke boerderij (met als kern het inmiddels van een „zijbeuk" voorzien vakwerkhuis) is de oorspronkelijke stal afgestoten en verbouwd tot woning voor een nieuw bedrijf.

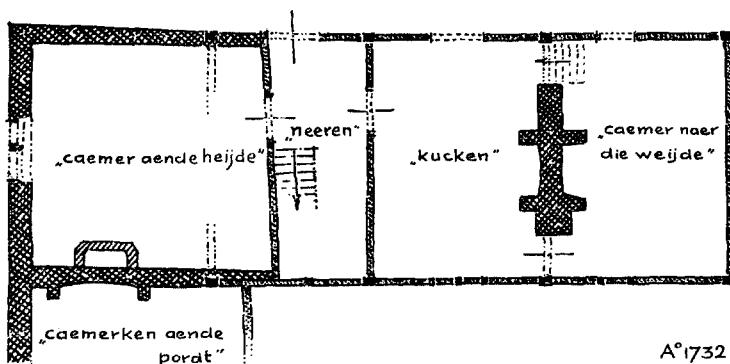
f. Kadastrale toestand midden 1964. De bebouwing ten zuiden van het vakwerkhuis is in 1936 gesloopt bij de verbreding van de Dorpstraat tot Tunnelstraat. Op 31-10-1964 werd het vakwerkhuis met voor- en zijaanbouwen vernield, zomede het bakhuisje op het achtererf.

Fig. 1. Situatietekeningen.

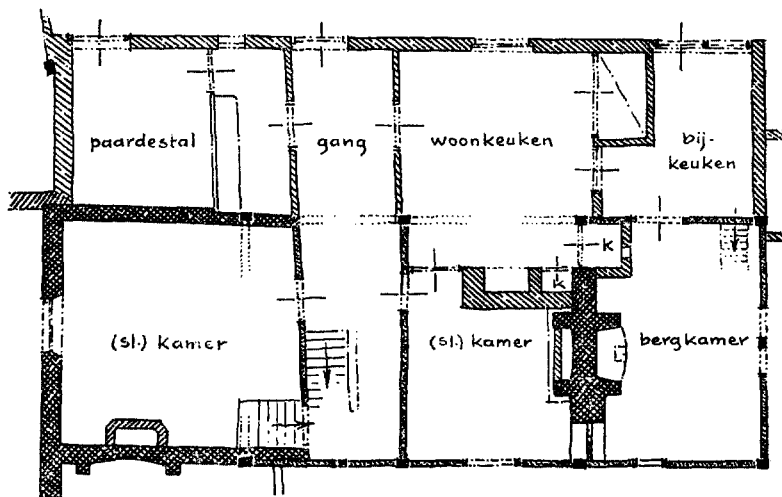
A° 1652

- a. Plattegrond van het vakwerkhuis zoals H. Corten het in 1652 heeft laten bouwen.

A° 1732

- b. Plattegrond van het vakwerkhuis nadat J. Penris het in 1732 had gekocht, met de uitbreiding van 1665, de nieuwe indeling van het „hoes“ en naar de noordgevel verplaatste ramen en voordeur.

A° 1964

- c. Plattegrond van het woongedeelte van de boerderij Putstraat 6 na de uitbreiding door de familie Keulen in de 19de eeuw tot 31-10-1964.

Fig. 2. Plattegronden.

burg. Op het hoekperceel lag toen een boerderij, die volgens jongere gegevens bestond uit een woonhuis langs de Weg op de Onderste Heide — zodat de kopgevel naar de Dorpstraat was gericht — en een evenwijdig hieraan geplaatste schuur met stal; de tussengelegen ruimte diende tot „mesthof”.

Na de dood van Jan Mutzenich in 1645 kwam de boerderij via zijn waarschijnlijk spoedig daarna gestorven dochter Elisabeth, gehuwd met Jan S(o)utzen, in bezit van zijn kleinzoon Anselmus, wiens vader naar mag worden aangenomen het vruchtgebruik had. De erfgenamen stelden kennelijk weinig belang in het bedrijf, want reeds op 7 mei 1648 verkocht Anselmus de boerderij aan Henricus Corten (1599-1671), pachter der belastingen en later ook schepen van Geleen en sinds 1645 schepen en luitenant-stadhouder van het Spaans leenhof Valkenburg. De verkopende partij bemerkte echter spoedig, dat zij uit onervarenheid met een veel te lage prijs genoeg had genomen. Vader Sutzen wond zich hier zodanig over op, dat Corten hem wegens belediging aanklaagde. Maar door tussenkomst van de schout, twee schepenen, de secretaris en de pastoor van Geleen kwamen de partijen weer tot elkaar en werd bereikt, dat Corten beide Sutzens schadeloos zou stellen. De desbetreffende overeenkomst, die op 3 januari 1652 werd getekend, hield onder meer in, dat Corten aan Anselmus 150 gulden zou bijbetalen en voor vader Jan een huis zou laten bouwen. Na de voltooiing hiervan diende deze de door Corten gekochte boerderij onmiddellijk te verlaten (fig. 1a).

Het was geen bescheiden woning, die Sutzen Sr. eiste: *een drij gebonden huijsinge, de balcken lanck vieffthien voeten binnen weercx ende de stijlen naer advenant ende lanck viertigh voeten, een voerste deur ende latten ende remen daertoe nodigh*, terwijl voor de afwerking nog 50 gulden toe moest worden gegeven. Het huis zou dus uit drie traveeën (gevormd door vier gebinten) bestaan en — bij de in Geleen gebruikelijke voetmaat van 28.435 cm — 11.37 m lang worden, terwijl de voorgeschreven breedte binnen de gebintstijlen 4.265 m zou bedragen. Onder *naer advenant* dient men de afmetingen van de stijlen met betrekking tot de hoofdmaten van het skelet te verstaan en onder *latten* de aldus genoemde onderdelen voor het strodak. De term *remen* is niet duidelijk; wellicht moet hier *tremen* — kin-

derbinten — worden gelezen. Aan het Hollandse woord raam of het Duitse Rähm — wandplaat — behoeft men niet te denken. Overigens worden de vaktermen in dergelijke akten niet altijd juist weergegeven en volstaat men bovendien slechts met de vermelding van enkele onderdelen in willekeurige volgorde.

Dat men in die dagen snel kon bouwen en geen weet had van vorstverlet, blijkt wel uit het feit, dat genoemde bemiddelaars reeds op 8 april 1652 bij een visitatie konden vaststellen, dat Corten het huis *tot Leutteraedt aan die heijde* had *laeten tumberen* overeenkomstig het bouwcontract van 3 januari daaraan voorafgaande. In het verslag van de visitatie werd tevens nog als aanvulling van de overeenkomst opgenomen, dat Jan Sutzen aan Corten zou afstaan de rechten, die hij bezat op twee moeshofjes voor de poort (d.w.z. voor de inrit naar de binnenhof) van de boerderij en op de bomen *geplanât rondsomme den poel* op de Graetheide, en dat Corten in het nieuwe huis nog *eenen schoersteyn met eenen dobbelen brandt* (d.w.z. een dubbele schouw) zou doen oprichten. Ook hiervan heeft Corten zich nog gekwetend, zoals tot 31 oktober 11. ter plaatse kon worden nagegaan, want het nieuwe huis van Jan Sutzen was geen ander dan het vernielde monument.

Hoe het huis er na de voltooiing uitzag, toont bijgaande perspectief, geconstrueerd aan de hand van de opmetingstekeningen van de zuid- en de oostgevel (afb. 1). De enige onderdelen, die hierbij gereconstrueerd moesten worden zijn de dakbedekking, de vullingen van de wandopeningen en de regel links naast de voordeur. Voor het overige was het eiken skelet nog intact, zij het, dat verschillende onderdelen door een laagje pleister — op de zuidgevel aangebracht op kippegaas — waren bedekt (afb. 2).

Bij het vervaardigen van het skelet heeft de timmerman geen gebruik meer kunnen maken van het oude recht van de omwonenden van de Graetheide aldaar hout te kappen, want in 1642 was het bos reeds verdwenen⁷. Indien hij dit wel had kunnen doen, zou het huis onder een bijzondere „bescherming” hebben gestaan, daar men volgens het in 1533 opgetekende middeleeuwse recht van de Graetheide een *huys van den hout uyt den bosch getimmerd* niet mag *brecen ende buyten den kirspelen verkopen*⁸, hetgeen in een protocol van een *holtgeding* uit 1566 nog eens werd bevestigd⁹. In dit verband zij

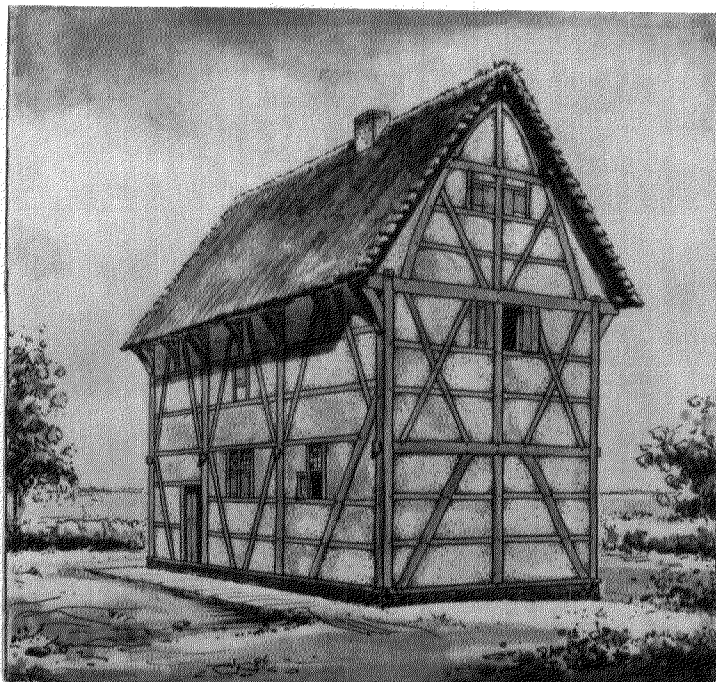
⁷ Schrijnemakers, o.c., 36, 47.

⁸ J. Habets, *Limburgsche Wijsdommen*, 's-Graven-

hage 1891, 395.

⁹ J. Russel, *De heerlijckheid Geleen*, Sittard 1860, 96.

VOORMALIG VAKWERKHUIS TE LUTTERADE

Afb. 1. Reconstructie van het vakwerkhuis te Lutterade zoals H. Corten het in 1652 heeft laten bouwen. (Tekening R. C. Hekker)

Afb. 2. De boerderij Putstraat 6 te Lutterade voor de sloop van het woonhuis op 31-10-1964. (Foto Monumentenzorg)

VOORMALIG VAKWERKHUIS TE LUTTERADE

Afb. 3. Putstraat 4 te Lutterade. Binnenhofzijde van de poort van 1665 met rechts het „cleen caemerken”, waarboven zich het geheime kamertje bevindt. Gesloopt in 1936.
(Foto Monumentenzorg)

Afb. 4. Putstraat 6 te Lutterade. De poortvleugel uit 1765 aan de kant van de binnenplaats. Links de deur van de koestal; in het midden boven het voetgangerspoortje het duivenhok; geheel rechts de hoekschoor van de in 1745 voltooide stal.
(Foto Monumentenzorg)

nog opgemerkt, dat blijkens het in 1566 vastgelegde bosrecht van Simpelveld en Bocholz eerst bij een *drey hablwerdig gebundt haus* sprake was van een woning voor een boer¹⁰.

In het onderhavige geval heeft Jan Sutzen dus een volwaardig huis gekregen. De lengte- en breedtematen ervan klopten niet geheel met de in het bouwcontract voorgeschreven afmetingen (respectievelijk 10.50 m lang i.p.v. 11.37 m en \pm 4.60 m breed binnen de stijlen i.p.v. 4.265 m), maar omdat deze afwijkingen — veroorzaakt door de maten van het beschikbare hout — van weinig betekenis waren, zal Sutzen geen bezwaren hebben gemaakt. Hij had zelfs reden tot dankbaarheid, want zijn huis werd van een volledige verdieping voorzien. Daar een verdieping eertijds slechts voor (zaad)berging werd benut, rijst de vraag, waartoe de weduwnaar Jan Sutzen, die ter plaatse geen bedrijf meer uitoefende over zoveel ruimte moest beschikken. Een mogelijke verklaring hiervoor zal later worden gegeven.

Het woongedeelte was gelijkvloers en bestond volgens het oude beginsel uit een *hoes* van twee traveeën met kelderingang en zoldertrap en een (aanvankelijk onderkelderde?) (*go*)*kaomer* van één travee. In eerstgenoemde ruimte, die onmiddellijk door de voordeur bereikbaar was, werd gewoond, gekookt en allerlei huishoudelijk werk verricht, terwijl laatstgenoemd vertrek soms tot slaapkamer diende, maar overigens slechts bij bijzondere gelegenheden werd gebruikt. Doorgaans was hier dan ook geen stookplaats (fig. 2a).

Van meer belang dan de traditionele indeling van het huis in Lutterade was de constructie van het vakwerk. De hoofdelementen van het skelet werden gevormd door de vier gebinten met de platen en de kappanten. De voetplaten rustten op de stenen fundering, waarbij de uiteinden van de platen der lange gevels halfhouts over die van de korte kanten waren gekeept. Op dit raamwerk stonden de gebinten, waarvan de stijlen op halve hoogte waren verbonden door zogenaamde ankerbalken en bovenaan door balken, die achter de — buiten de gevels stekende — koppen zodanig waren ingekeept, dat ze in een verticale sleuf van de stijl pasten. Aldus ontstond niet alleen een hechte verbinding in de top, maar kon door het ver laten uitsteken van de balkkoppen tevens een — bij lemen wanden noodzakelijk — dakoverstek worden verkregen.

De kap vertoonde de gebruikelijke Zuid-Limburgse opzet: spanten met flauw gebogen benen

en opgelegde balken als dragers van de gordingen en van de geschoorde middenstijltjes, die de nokbalk ondersteunden. Over de nokbalk, de beide gordingen en de platen op de uiteinden van de zolderbalken waren de sporen gekeept, die aan de noordkant nog oorspronkelijk waren, d.w.z. van eiken en rechthoekig van doorsnede.

Bij de detaillering van de buitenwanden had men met twee eisen rekening te houden. Er moesten zoveel regels (horizontale houten) worden aangebracht, dat het vlechtwerk daartussen niet te slap zou zijn, en tevens diende het skelet zodanig te worden verstijfd, dat schranken werd belet. Deze tweede eis nu heeft tot een aantal oplossingen geleid, die als kenmerken kunnen worden beschouwd van de verschillende vakwerkstijlen. Het onderkennen van dergelijke stijlen vergt een nauwkeurig onderzoek, want iedere timmerman had zijn eigen varianten op het constructieve thema en streefde, als hij er de kans toe kreeg, naar decoratieve effecten. Dit geldt uiteraard slechts voor de tijd, waarin de welvarende opdrachtgevers nog een vakwerkhuis lieten bouwen. Toen dezen een stenen woning verkozen, ging de kwaliteit van het vakwerk snel achteruit; de constructie werd eenvoudiger en het timmerhout in verband met de kleine beurs slechter. In de omgeving van Geleen was de achteruitgang al in het begin van de 18de eeuw bespeurbaar.

Bij het huis te Lutterade vertoonde het skelet een verstijvingsstelsel, dat in beginsel gedurende de eerste helft van de 17de eeuw in het noordelijk deel van Zuid-Limburg in zwang was. In de lange gevels was het uitgangspunt van dit stelsel: de verstijving van de hoeken tussen de stijlen en de wandplaat. Dit geschiedde door middel van windbanden, die halfhouts over de regels waren gekeept, van boven aan weerskanten van een tussenstijltje met een pen in de wandplaat waren bevestigd en van onderen koud in de hoek tussen stijl en middenregel waren geklemd. Op de begane grond van de voorgevel had de timmerman eveneens voor hoekverstijving gezorgd, maar alleen in de middentravee voor het spiegelbeeld van boven. Rechts had hij de gebruikelijke schoor gekozen, waarin de pennen van de regels staken en die zover doorliep, dat de windband van de verdieping er op moest rusten. Links was echter naast de deur geen schoor, maar een windband toegepast, wellicht uit zuinigheid, omdat de deurstijl al een zekere stijfheid bood.

De kopgevel aan de kant van de kamer was door tussenstijlen in twee traveeën ingedeeld. Op

¹⁰ J. Habers, *o.c.*, 139.

de begane grond zorgden flauw gebogen schoren tussen de voetplaat en de ankerbalk voor een stijve constructie en op de verdieping geschiedde zulks door gekruiste windbanden. In de topgevel had de timmerman zonder veel fantasie een spant opgenomen en links en rechts van de tussensijl een windband aangebracht.

Over de afwerking van de gevels kan worden gezegd, dat de eiken onderdelen blank waren gelaten en de leemwand slechts was gladgestreken maar niet gewit. Op de verdieping van de lange noordgevel, die achter een jongere aanbouw schuilging, kon deze toestand nog worden waargenomen. Tenslotte zij nog vermeld, dat het vlechtwerk aan deze kant over de — iets terugliggende — tweede en derde regels van boven af liep, een werkwijze, die bij achtergevels wel meer voorkwam.

In het bouwcontract van 1652 wordt niet gerept van grondoverdracht aan Jan Sutzen; het is dus mogelijk, dat Corten hem het huiserf in vruchtgebruik gaf. De indruk wordt trouwens gewekt, dat Corten ook bij het beschikbaarstellen van het huis minder onbaatzuchtig was dan aanvankelijk scheen. Dit nieuwe huis toch had meer dan normale afmetingen en was veeleer afgestemd op de behoeften van de leider van een flink bedrijf dan op die van een man als Sutzen. Wanneer men nu nog in aanmerking neemt, dat Corten in 1648 en 1657 in de onmiddellijke nabijheid wederom gronden verwierf van erfgenamen van Jan Mutzenich en dat hij in 1665 de in 1648 gekochte boerenwoning verving door een bedrijfsgebouw c.a., dat met het vakwerkhuis van 1652 werd verbonden — dat Sutzen dus had verlaten — dan ligt de veronderstelling voor de hand, dat Corten van begin af aan heeft gestreefd naar het stichten van een grote boerderij met het huis van 1652 als woongedeelte.

Bij de vernieuwing van 1665 werd het door Sutzen verlaten huis aan de kant van de Graetheide vergroot met een tweede kamer. De zijmuren hiervan werden tot de balklaag van baksteen opgetrokken en daarboven van vakwerk; voor de kopgevel aan de huidige Putstraat werd uitsluitend baksteen gebruikt. Van het verdieping-raam in deze gevel was tot 31-10-1964 nog het hardstenen kruiskozijn behouden gebleven.

Genoemde kopgevel maakte deel uit van het front van een nieuwe vleugel, die blijkens een nog ter sprake komende akte uit 1703 naast de *caemer aende heijde*: een klein vertrekje, de toegangspoort tot de binnenhof en een koestal bevatte. De in 1703 vermelde *oude schuer* zal nog een onder-

deel zijn geweest van de boerderij, die Corten in 1648 kocht, terwijl de in 1703 genoemde *schuere* en *peertstal* vermoedelijk eveneens in 1665 als vierde element aan het complex werden toegevoegd (fig. 1*b*). Het resultaat was een indrukwekkend geheel, waarvan het aanzien nog werd verhoogd door de classicistische omlijsting in mergel van de toegangspoort in de vleugel aan de Putstraat (fig. 5)¹¹. De door pilasters geflankeerde boog droeg het jaartal 1665 op de sluitsteen. Daarboven werd het fries onderbroken door het wapen van de familie Corten, met het jaartal 1654. Deze van elders afkomstige hardstenen plaat is kennelijk pas na de voltooiing van de poort ingemetseld.

Het heeft er alle schijn van dat Corten met het totstandbrengen van dit complex geen willekeurige pachter heeft willen dienen, maar een van zijn eigen kinderen. Of hij van begin af aan de boerderij al voor zijn dochter Elisabeth (in 1667 gehuwd met Henric Rours uit Tudderren) had bestemd, staat niet vast. Na haar huwelijk woonde zij in ieder geval in de parochie Geleen (waartoe Lutterade behoorde); na het overlijden van Henricus Corten in 1671 (of na de dood van zijn vrouw in 1672) erfde zij de boerderij; in het leggerboek van Geleen wordt in 1677 de eigenaar Rours, maar geen pachter vermeld; en de verkoop van het bedrijf in 1684 hield verband met een verhuizing naar Tudderren. Alles tezamen is dit nog geen bewijs, maar wel een aanwijzing, dat het echtpaar Rours-Corten de hoeve heeft bewoond.

Bij hun vertrek naar Tudderren verkochten de echtelieden in 1684 de boerderij aan Joannes Georgius Grashoff, rentmeester der graven van Vlodrop en schout der vrije rijksheerlijkheden Leuth, Meeswijk en Eisden (Belgisch Limburg), gehuwd met Maria Corten, een oudere dochter van Henricus. Na het kinderloos overlijden van deze echtelieden in 1702 kocht de familie Corten de erfgenamen Grashoff uit de nalatenschap. Op 13 maart 1703 werd de akte van scheiding en deling der boedel gepasseerd, waarna de gerechtigden onderling onmiddellijk overgingen tot ruiling van de toegewezen goederen met als resultaat de splitsing van de boerderij met de huisweide in twee delen.

De eerste helft omvatte de bedrijfsgebouwen: *schuere*, *peertstal*, *oude schuer* (waarschijnlijk dus

¹¹ Deze poort, die ook is afgebeeld in *Gedenkboek Geleen* (pentekening van P. A. Schols), is in 1929 opgemeten door ir. J. E. Schoenmaekers.

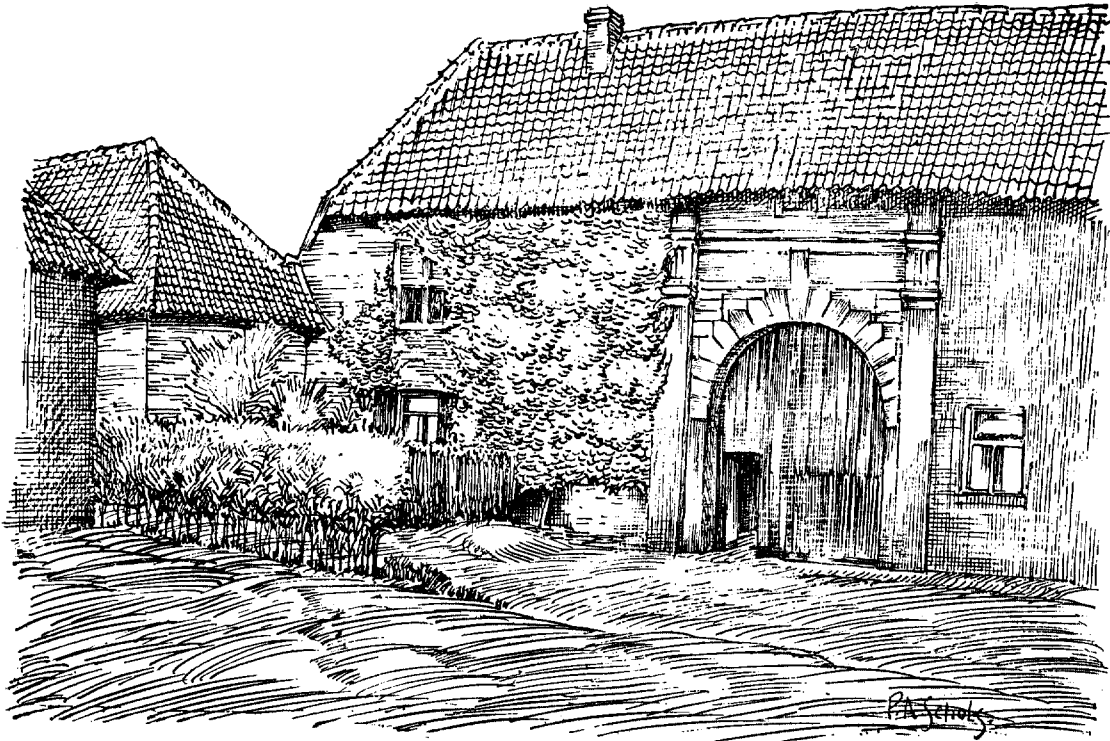

Fig. 3. Putstraat 4-6 in 1930, naar een tekening door architect P. A. Schols in het *Gedenkboek Geleen*. Links: de vooruitspringende poortvleugel uit 1765; in het midden: de ramen van de in de vleugel uit 1665 opgenomen uitbreiding van het vakwerkhuis met — achter de begroeiing — het geheime kamertje; rechts de in 1936 gesloopte poort c.a. (J. Russel, *De Heerlijkheid Geleen*, Sittard 1860, blz. 41, vermeldt deze boerderij „te Lutterade, aan de Heide” en noemt in het bijzonder „de poortboog in naamschen steen”, de wapenstein en de „lange smalle vensters” rechts van de poort).

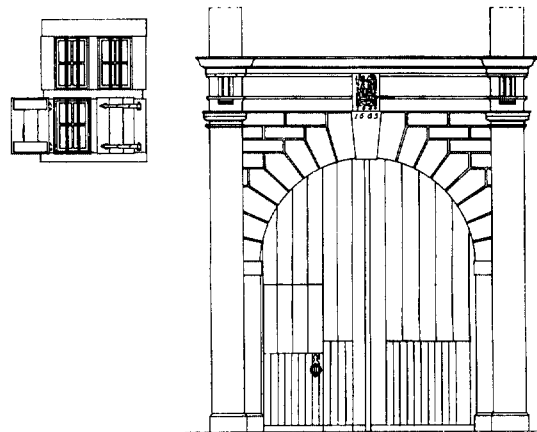

Fig. 4. Putstraat 4. De poort uit 1665 naar een opmetingstekening uit 1929 van ir. J. E. Schoenmaekers (bewerkt door H. van der Wal). Het bijgevoegde venster is niet op de juiste afstand getekend.

die van de oorspronkelijke boerderij), *koystal met die pordt tot aan t caemerken vant huijs* (dus het grootste deel van de poortvleugel uit 1665) en voorts het zuidelijk gedeelte van de huisweide langs de Dorpstraat tot de hoek van de Weg op de Onderste Heide (Putstraat). Deze helft kwam in handen van Leonardus Corten (zoon van Henricus), schepen van het Spaans leenhof Valkenburg, en van diens zoon Joannes Wilhelmus, onder meer praktizijn en procureur.

De tweede helft werd verkregen door de naar Tudderen verhuisde en inmiddels weduwe geworden dochter van Henricus: Elisabeth Rours-Corten. Haar nieuwe bezit omvatte het woongedeelte: *het gehele huijs als caemer aende heijde, neeren, kucken, caemer naer die weijde, met d'aenclievende aenbehangen*, benevens *het cleen caemerken aende pordt* en voorts het noordelijk gedeelte van de huisweide. Het vakwerkhuis van 1652, dat Corten in 1665 met een op de Graetheide uitziende kamer had uitgebreid, was in 1703 dus reeds inwendig gewijzigd. Zoals in alle 17de-eeuwse huizen in Zuid-Limburg had men ook hier het grote „hoes” door een dwarswand gesplitst in een „(n)ere” (ingangsportaal) en een woonkeuken. Tevens was het huis voorzien van een aanbouw, wellicht een voorloper van degene, die later tegen de lange noordgevel werd opgetrokken.

Teneinde de scheiding tussen beide gedeelten van het boerderijcomplex volledig te maken, werd in genoemde akte nog bepaald, dat de nieuwe eigenaar van het vakwerkhuis *diese bouwagie (sal) moeten omspannen ende naer den mesthoff geen gerechtigheijt hebben ende oock geen open gaende vinsteren naer den mesthoff maer moeten omspannen naer die sijde van Frem Fremmen sal die selve die tegenwoordigh sijn toe maecken*. De nieuwe eigenaar zou dus de deur en de ramen in de zuidgevel van het huis uit 1652 moeten dicht en nieuwe wandopeningen moeten maken in de noordgevel, aan de kant van buurman Fremmen. Aan deze bepaling is gevolg gegeven, zoals tot 31-10-1964 nog kon worden vastgesteld, want de oude voordeur en het oorspronkelijke raampje van de *caemer naer die weijde* waren dicht gemaakt, terwijl het raamkozijn van het voormalige „hoes” weliswaar een 19de-eeuws venster bevatte, maar naast de pengaten van het uitgebroken kruis toch nog de sporen van de in 1703 voorgeschreven vulling vertoonde, namelijk de gaatjes voor de vlechtwerkstokken.

De „omspanning” kan echter niet onmiddellijk hebben plaatsgevonden, want in het leggerboek van Geleen wordt in 1707 Petrus Dullens — echt-

genoot van Ida Corten, kleindochter van Henricus — genoemd als gebruiker van het gehele complex. Misschien is men pas na de dood van Dullens in 1729 tot die ingreep overgegaan. Uit de akte van scheiding en deling van de boedel Dullens-Corten d.d. 10 september 1732 volgt tenminste, dat op genoemd tijdstip de bedrijfsvleugel uit 1665 ten zuiden van de poort al tot woning was verbouwd, zodat men bij de exploitatie van de boerderij niet meer was aangewezen op het in 1652 gestichte woonhuis (fig. 2b).

Petrus Dullens, die het complex waarschijnlijk al huurde van het echtpaar Grashoff-Corten, is na de splitsing van 1703 tot bezitsvorming overgegaan. Kort hierop verwierf hij het aandeel van zijn zwager Joannes Wilhelmus Corten in de zuidelijke helft van het complex en in 1708 verkreeg hij van zijn schoonvader Leonardus Corten de rest als toekomstig erfdeel, met dien verstande, dat hij zijn schoonouders tot hun dood de pacht zou blijven doorbetalen. Dit geschiedde tot 1716, toen Elisabeth Proosten, de weduwe van Leonardus Corten overleed. Sinds dit jaar was Dullens dus eigenaar van het zuidelijk deel van het complex en pachter van het noordelijk gedeelte (met als kern het vakwerkhuis), dat in 1703 weer in bezit was gekomen van Elisabeth Rours-Corten, die het in 1721 naliet aan haar kinderen Johannes, Rutgerus en Christina, gehuwd met Joannes Quix.

Nadat Dullens in 1729 was overleden, werd de vleugel aan de Putstraat ten zuiden van de poort tot woning verbouwd, waaraan zijn zoon Jaspas spoedig het *cleen caemerken* ten noorden van de poort door aankoop toevoegde (afb. 3). Daarboven was een geheimzinnig vertrekje, dat geen raam in de straatgevel bezat en volgens overlevering slechts door een luik in de zoldervloer kon worden bereikt. De tegen de zijmuur van de *caemer aende heijde* aangebrachte stookplaats had een in sierverband gemetselde „haardplaat”, die nog tot 31-10-1964 het leven heeft kunnen rekken als enige herinnering ter plaatse aan het zelfstandig geworden zuidelijk deel van het complex uit 1665. In 1936 werd de boerderij (afb. 3) in verband met de verbreding van de Tunnelstraat gesloopt met inbegrip van de monumentale poort (fig. 3 en 4). Alleen de wapenstein bleef bewaard in de gemeentelijke verzameling.

De definitieve splitsing van het complex na de dood van Dullens in 1729 betekende, dat het oude woonhuis de bijbehorende bedrijfsgebouwen verloor. De eigenaren, de kinderen Rours, voelden blijkbaar weinig voor het huis, want na-

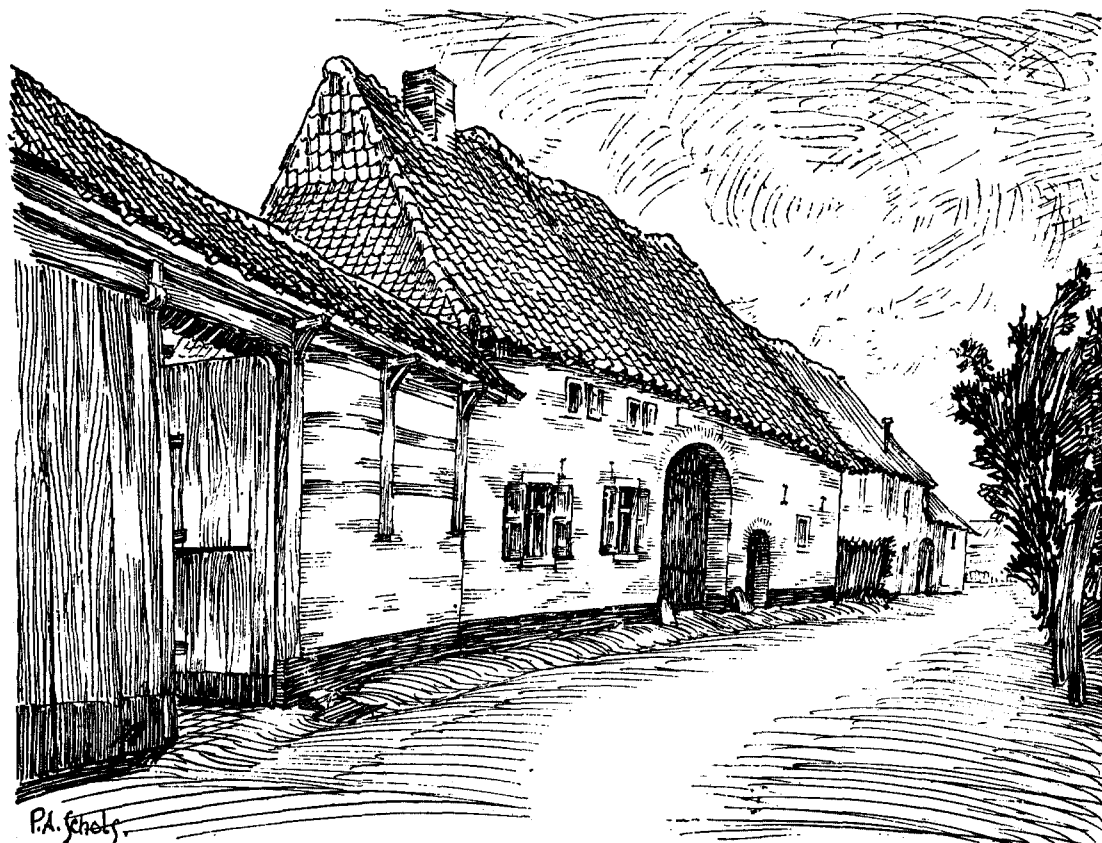

Fig. 5. De Putstraat gezien in de richting Tunnelstraat omstreeks 1930, naar een tekening door architect P. A. Schols in het *Gedenboek Geleen*. Links: de toegang tot het vroeg-19de-eeuwse boerderijtje; midden: de poortvleugel uit 1775; rechts de in 1936 gesloopte vleugel uit 1665 met de jongere uitbreiding.

dat zij het *cleen caemerken* naast de poort aan buurman Jaspas Dullens hadden overgedragen, verkochten zij op 10 december 1732 het woonhuis met de noordelijke helft van de oude huisweide aan Joannes Penris, gehuwd met Johanna Kreeckels. In de koopakte werd bepaald, dat Penris het recht had *sijnen roock (te) laeten inbegaen door de schoersteenpijp van Jasper Dullens*; m.a.w. in de *caemer aende beide* mocht tegen de zijmuur een stookplaats worden aangebracht met een aansluiting op het rookkanaal van de schouw in het *caemerke* naast de poort. Gezien de stijl van de schoorsteenmantel in de kamer heeft Penris spoedig gebruik gemaakt van zijn recht.

Na de verwerving van het woonhuis bouwde de nieuwe eigenaar het bedrijfsgedeelte. In de huisweide ten noorden van de woning verrees een daaraan evenwijdig geplaatste stal van twee traveeën, terwijl een schuur — met een dwarsdeel tussen twee tasvakken — de oostkant van de

mesthof afsloot. Blijkens het ingehakte jaartal boven de inrit was deze in 1745 gereed. Beide gebouwen werden opgetrokken van vakwerk met schoren als hoekverstijving (fig. 1c). De westzijde van de hof bleef open tot 1765, toen Penris de nog bestaande poortvleugel liet bouwen blijkens het inschrift op de sluitsteen van de boog. Bij die gelegenheid zal ook de stal zijn uitgebreid, zodat een vrijwel gesloten hoeve ontstond (fig. 1d).

De nieuwe boerderij werd geërfd door dochter Joanna Elisabeth Penris (1730-1783), gehuwd met Joannes Franciscus Schutgens, en na het overlijden van dit echtpaar door hun dochter Anna Elisabeth Schutgens (1768-1837), die met Johannes Petrus Keulen (1774-1844) was getrouwd. De laatste oefende naast het landbouwbedrijf het beroep van schoenhersteller uit, hetgeen niet op grote welstand wijst. In zijn tijd zullen dan ook de stallen aan de noordkant van de binnenhof zijn

afgestoten en na omspanning zijn verbouwd tot een afzonderlijk boerderijtje (fig. 5). Op het kadastrale minuutplan van 1822 is deze toestand al te zien (fig. 1e). Dit plan toont tevens de uitbreiding van het woonhuis aan de noordkant met een „zijbeuk”. Deze aanbouw was van baksteen en bevatte naast de in 1703 vermelde *caemer naer die weijde*: een onderkelderde bijkeuken; naast de oude *kucken*: een nieuwe woonkeuken met schouw, muurkasten en bedstede; in het verlengde van de *neeren*: de nieuwe toegang en naast de *caemer aende heijde*: de paardestal (fig. 2c). Hierop sloot de nog aanwezige poortvleugel aan met de koestal in de kop. De binnenhofgevel hiervan bestaat grotendeels uit vakwerk en bevat de oude staldeur met sierlijk geprofileerde bovendorpel. Naast deze deur bevindt zich onder de overluiving van het voetgangerspootje nog een onderdeel, dat verdient te worden gespaard en wel een ingewikkeld duivenhok in vier verdiepingen met houten en lemen wanden, een *doeven sjiiekert*, waarvan geen tweede voorbeeld bestaat (afb. 4).

Het restant van het door Penris gestichte bedrijf met als kern het vakwerkhuis van 1652 (fig. 1f) bleef in eigendom en gebruik van de nazaten van het echtpaar Keulen-Schutgens tot aan de recente overdracht aan de gemeente, met als gevolg de nodeloze vernieling van het oudste onderdeel. In 1951 betreurde men het in Geleen tenminste nog, dat al zoveel monumenten van geschiedenis en kunst waren teloor gegaan, ofschoon als troost

werd vermeld, dat een „typisch Limburgse” boerderij uit Krawinkel in 1929 naar het Openluchtmuseum was overgebracht¹². In 1964 verheugde men zich over het verdwijnen van een monument, waarbij het samengeknutselde geval van het Openluchtmuseum in het niet zinkt. Na restauratie had het vakwerkhuis c.a. een sieraad kunnen vormen van de omgeving en een onderdak kunnen bieden aan de plaatselijke oudheidkamer, een mogelijkheid, die de burgemeester nog enige jaren geleden opperde in een persoonlijk gesprek. De inrichting van het woongedeelte had men dan vrijwel ongewijzigd kunnen laten, want de bejaarde broer en zuster Keulen hadden tot het laatst het oude huisraad op de traditionele plaats gehandhaafd, een hoge uitzondering in Limburg.

Er is echter niet gedacht over behoud, niet over contact met Monumentenzorg, zelfs niet over een normale afbraak, waarbij een nader onderzoek mogelijk was en waarbij tenminste nog onderdelen konden worden gered. Er is domweg vernield, waarna de verbrijzelde materialen op de gemeentelijke stortplaats zijn gegooid. In 1873 heeft de Limburger De Stuers zijn befaamde artikel tegen de monumentenslopers „Holland op zijn smalst” genoemd. Thans wordt het tijd, dat eens een bijdrage verschijnt, waarin „Limburg op zijn smalst” wordt gehekelde, want waar Nederland maar enkele kilometers breed is — men denke ook aan Urmond en Sittard — wordt het hardst gesloopt.

¹² *Gedenkboek Geleen*, 160.

SUMMARY

A DEMOLISHED TIMBER-FRAMED HOUSE AT LUTTERADE

BY R. C. HEKKER

In 1964 one of the most important timber-framed houses of the province of Limburg was demolished. It was 6 Putstraat at Lutterade, about 20 kilometres north of Maastricht. It is true that earlier specimens, with greater elaboration of detail, survive, but this was the most characteristic example built in the style that prevailed in the north of South Limburg until the mid-seventeenth century. The main principle of this type of timber-frame construction was the stiffening of the elevations at the angles between posts and wall-plates.

So much for its structural significance; histor-

ically speaking the house was also of interest. It was founded in 1652 as the result of a building contract and it was possible to reconstruct its history from the time of the foundation by means of data found in archives. The dates of the alterations of the house itself and the extensions and rearrangements of the whole block of buildings that had developed around it, had been recorded and could therefore be traced almost step by step. The results have been reproduced in various groundplans of building and site, which at the same time give a general idea of the development of the Farmhouses of South Limburg.

DE OUDE HUIZEN VAN DEN BRIEL

DOOR

R. MEISCHKE

De elementen van het stadsplan

Achter de duinen van Oostvoorne ontstonden, vermoedelijk in de loop van de 12de eeuw enkele polders door bedijking van land, dat door inbraken van de zee overstroomd was geraakt. Aan de dijk, langs de rivierarm de Gote, werden drie nederzettingen gevormd, elk in het bezit van een eigen parochiekerk. De zuidelijkste was Rugge, de belangrijkste plaats in de gelijknamige polder. Reeds in 1283 moet hier een parochiekerk bestaan hebben¹. Nauwelijks een kilometer noordelijker stonden dicht bij elkaar de kerken van Den Briel en Maarland, die ieder de helft van de polder Oosterland tot parochie hadden.

In 1280 ontvingen de kerk en de Heilige Geestmeesters van Den Briel van Aelbrecht van Voorne het recht vuurbakens ten behoeve van de scheepvaart op te richten en de inkomsten daarvan te genieten². Bij recente opgravingen achter het schip van de Brielse kerk werden de resten aangetroffen van een ruim koor die nog uit het eind der 13de eeuw zouden kunnen dateren. Het kerkgebouw moet toen reeds behoorlijke afmetingen hebben gehad. Dat ook de nederzetting reeds enige omvang bezat, blijkt uit de stichting van een gasthuis in 1293, dat een plaats kreeg aan het zuideinde van de dijk³.

Het bestaan van de kerk van Maarland blijkt uit een bijdrage van de „Capellanus van Maerlant” voor een kruistocht in 1280⁴. Doordat er bij vermeld staat dat de persona niets bijdroeg, is het waarschijnlijk dat de kerk reeds toen een

parochiekerk was⁵. Ten zuiden van deze kerk lag het Hof van Voorne, dat daar reeds in het begin van de 13de eeuw was gesticht⁶.

Aan de overzijde van de rivierarm de Gote lag de polder Oud Hellevoet, die in de 13de eeuw zou zijn bedijkt en waarin in het begin van de 14de eeuw een parochie moet zijn ontstaan, waarvan de kerk gelegen was in het dorp Nieuwland tegenover Den Briel⁷.

Al deze dorpen zijn op dezelfde wijze gevormd. Zij zijn ontstaan op de plaats waar een polderweg bij de dijk komt. De kerk ligt dan dicht achter de dijk terzijde van de landweg. Van deze vier parochiekerken die zo dicht bij elkaar lagen zou de Brielse kerk de belangrijkste worden. In 1337, kort na die van Geervliet en ruim een eeuw eerder dan de slotkapel van Oostvoorne, werd zij verheven tot kapittelkerk. In de 15de eeuw overtrof zij de andere in grootte en ten slotte is zij de enige kerk van dit viertal die is blijven voortbestaan.

Dat Den Briel en Maarland zo zeer uitgegroeid zijn boven de andere kernen, is waarschijnlijk te danken aan het Hof van de graaf van Voorne, dat als residentie spoedig het kasteel van Oostvoorne in betekenis overtrof. Bij het grafelijk Hof behoorden de woningen voor de dienstmannen zoals de baljuw, de rentmeester van Voorne en de schout van Den Briel. Al spoedig concentreerde zich alle handel, visserij en nijverheid van het eiland Oostvoorne in Den Briel.

Het deel van de dijk binnen de nederzetting,

Beschrijving van de stad Brielle en den lande van Voorne, Rotterdam 1729, I, 72.

⁴ *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, Supplement, blz. 150.

⁵ *Nederlandsch Archief voor kerkgeschiedenis*, 44 (1961), 144.

⁶ C. Hoek, *o.c.*, vestigt er de aandacht op dat jongere takken van het geslacht van Voorne zich in 1230 reeds Van Maarland noemden (*Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, Supplement, nr. 65).

⁷ S. Muller Fzn, *De indeeling van het bisdom — Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de middeleeuwen*, II, Den Haag 1915, 226.

¹ In dat jaar is er sprake van een „pape ten Rieghe”. *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, Supplement, Den Haag 1901, nr. 169.

² De plaats waar deze vuurtorens zouden komen wordt aangeduid als „ten oude Brielle”. Deze vuurtorens waren uit oude kaarten bekend. Thans is hun plaats door opgraving vastgesteld. Zij stonden in de duinen van Oostvoorne, even ten westen van de burcht. Het woord Briel zou omheinde ruimte betekenen (C. Hoek, „De vuurbakens ter beveiliging van de scheepvaart in de Maasmond gedurende de middeleeuwen”, *Rapport betreffende werkzaamheden, afdeling Oudheidkundig Onderzoek, Dienst Gemeentewerken Rotterdam*, 4de kwartaal 1964.

³ Kornelis van Alkemade en P. van der Schelling,

moet reeds vroeg zijn agrarisch karakter hebben verloren. De verkaveling staat loodrecht op het straatverloop, hetgeen voor de buitendijkse zijde normaal is. Voor de westzijde wijst het erop dat men zich hier reeds vroeg uit het verkavelingspatroon van het land heeft losgemaakt. De percelen die slechts aan de zijde van de dijk bebouwd zijn hebben aan weerskanten van de dijk ongeveer dezelfde diepte van 50-65 meter, waar zij langer zouden worden heeft men een achterstraat aangelegd. Langs de waterkant heeft zich evenwijdig met de dijk een kade ontwikkeld met verscheidene aanlegsteigers, hier vinden wij echter weinig bebouwing. Bij de Visstraat meerden vissersschepen en stond een marktkruis ⁸.

Het centrum van de nederzetting lag op het punt waar een polderweg, de Langeweg, die de grens vormde tussen de parochies van het Maarland en Den Briel, op de dijk aanliep. Deze weg loopt uit op een klein, onderaan de dijk gelegen driehoekig pleintje, vroeger de Plaats geheten. Hier was van ouds een door muren omgeven „welle” en stond het steen waar de gevangenen werden opgesloten. Op de Plaats verandert de landweg van richting en loopt als Koopmansstraat recht op de dijk af. Aan de zuidzijde ligt hier het stadhuis. De straat zet zich voorbij de dijk als Visstraat voort tot het water. De Markt op het kruispunt van dijk en landweg is eerst in 1579 ontstaan door de afbraak van het huis De Gouden Pot.

Een belangrijk element in het stadsplan is de vest. In 1293 wordt Den Briel nog een dorp genoemd ⁹. In 1321 is er sprake van de stede en de veste van Den Briel ¹⁰. Wij veronderstellen dat deze nederzetting stadsrechten heeft verkregen in of voor 1312, het jaar waarin Gerard van Voorne stadsrechten verleende aan het veel kleinere Goeedereede ¹¹.

In het begin van de 14de eeuw zal de stadsgracht zijn gegraven, die als een cirkelsegment met als basis de dijkbebouwing van ca. 1 km lengte een groot stuk land van de polders afsneed en binnen het stadsgebied bracht. Het grootste deel van deze gracht was ten zuiden van de Langestraat gelegen. Het bleef bestaan tot de nieuwe omwalling van 1702 werd aangelegd, waarbij de stad in het zuiden werd ingenomen.

Ten noorden van de Langestraat moet de situa-

tie reeds vroeg veranderd zijn. Wij veronderstellen dat de oudste stadsgracht hier heeft gelegen op de plaats van de huidige Maarlandse haven, waardoor het Maarlandse deel van de stad kleiner moet zijn geweest dan het Brielse. Dit blijkt niet alleen uit de bouwgeschiedenis van beide kerken, doch ook uit het oudste keurboek van de stad (1346), waarin bepaald wordt dat men in Maarland er zes brandhaken op na moest houden en in Den Briel twaalf ¹².

Op het punt waar de oudste stadsgracht in het noorden bij de dijk kwam, lag een kromming in de dijk die aan de oostzijde een inham vormde. Dit is vermoedelijk de eerste Maarlandse haven geweest, die reeds genoemd wordt in enkele bepalingen in het oudste keurboek van de stad uit 1346 ¹³. Op dit punt mondde tevens de Oostvoornse vaart uit die in de middeleeuwen een scheepvaartroute van enige betekenis was ¹⁴. Deze vaart en de ernaast gelegen Bollaerdse dijk lopen evenwijdig met de Langeweg, die in het centrum van de stad uitkomt. Het oostelijk deel van deze vaart maakt de indruk later verlegd te zijn. In eerste aanleg zal zij zeker rechtdoor hebben gelopen en moet zij de dijk bij de Maarlandse haven ontmoet hebben.

Bij deze vaart en haven zal tevens een getijmolen hebben gelegen. In 1322 is er sprake van een windmolen, watermolen en „olymolen”, die vermoedelijk alle in Den Briel hebben gelegen en in het bezit van de graaf waren ¹⁵.

In 1394 schonk Aelbrecht van Beieren aan Den Briel „dat Lant, ende die Erve, daer onse Watermolen ten Briele op plach te wateren” om „een Verlaet ende een Spoye daer te maken tot onser stede voern., ende ons Lants oerbaer, onse Haven te Maerlant mede te houden” ¹⁶. Den Briel moet de kosten van dit project, ook die van de dijk-aanleg, dragen. Nu het land en water van de in onbruik geraakte grafelijke getijmolen in stadsbezit geraakt was, kon een uitbreiding naar het noorden plaatsvinden. In 1443 is er sprake van het „Oude Heilige Geesthuis, op 't Maerlant” dat aan de noordzijde van het water lag, en waarnaast een Oude Vrouwenhuis werd gesticht ¹⁷. Uit het keurboek van 1445 blijkt dat aan de ingang van de haven in het verlengde van de stadsmuur de zogenaamde hoge brug gelegen was ¹⁸. Deze brug is steeds op dezelfde plaats gebleven

⁸ H. de Jager, *De Middeleeuwse keuren der stad Brielle*, Den Haag 1901, 30.

⁹ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, I, 72.

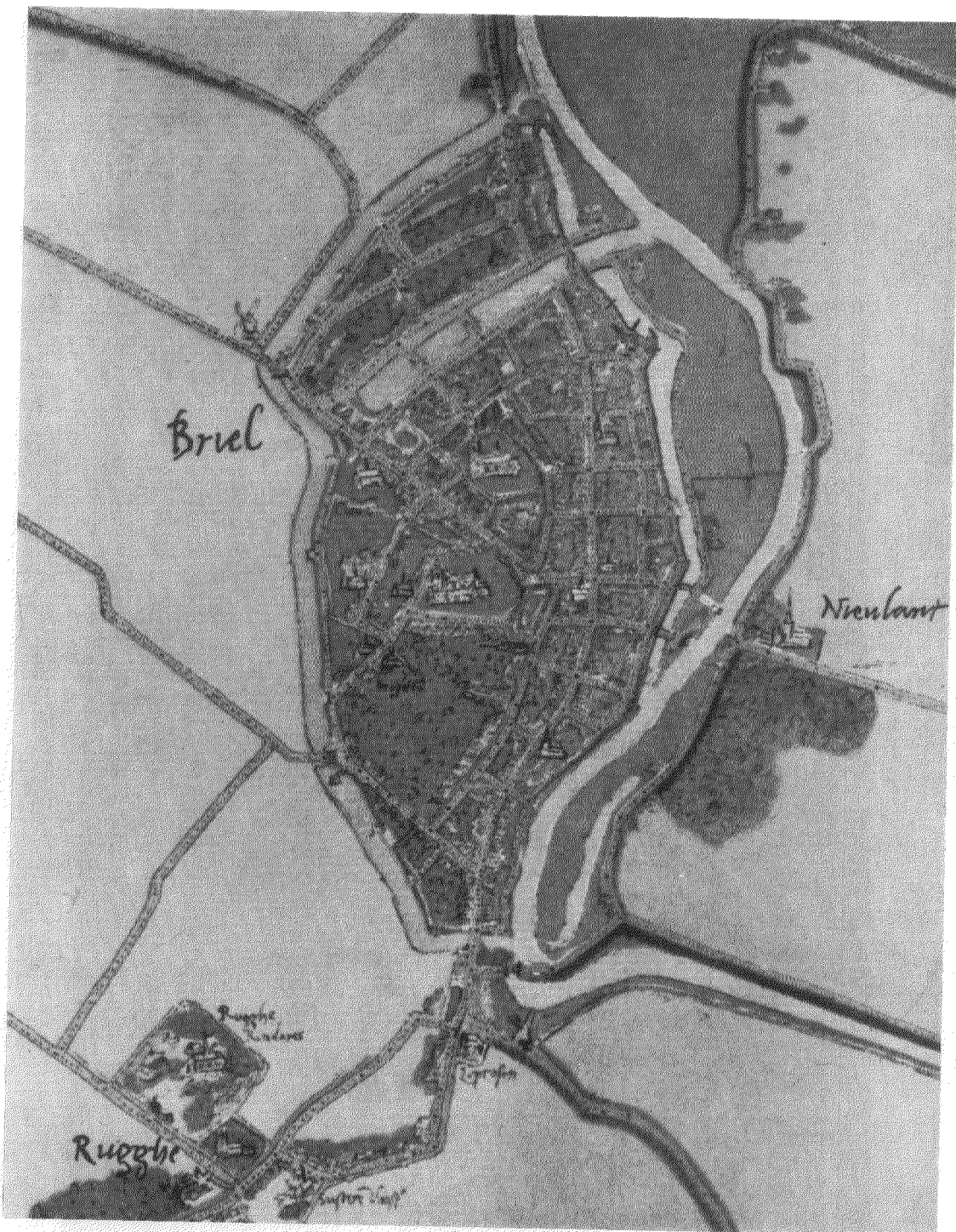
¹⁰ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, II, 16.

¹¹ *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven*, VII, 1884, blz. 104.

¹² De Jager, *o.c.*, 28.

¹³ De Jager, *o.c.*, 29.

DE OUDE HUIZEN VAN DEN BRIEL

Ab. 2. Den Briel; kaart van Jacob van Deventer, ± 1560 (detail).

(Den Haag, Alg. Rijksarchief)

DE OUDE HUIZEN VAN DEN BRIEL

Afb. 3. Den Briel.

(Luchtfoto K.L.M. Aerocarto)

en eerst kort geleden naar het westen verplaatst, zodat zij aansloot op de hoofdstraat.

De nieuwe binnenhaven had een grote lengte, het zuidelijke deel diende als spuikom en was daartoe door een dam van de eigenlijke haven afgesloten. In deze dam was vermoedelijk een sluis of spui aangebracht. In 1524 is er sprake van de dam voor het Vrouwenhuis dat aan de noordzijde van de haven tegenover de Kerkstraat gelegen was¹⁹. In 1527 blijkt er een nieuwe dam en een nieuwe sluis te zijn, terwijl in 1570 nog sprake is van de tweede dam²⁰. Op de kaart van Jacob van Deventer komen de beide dammen voor, op die van Bleau is de oudste dam verdwenen. Het doel van het aanleggen van de nieuwe dam was ongetwijfeld het vergroten van de capaciteit van de spuikom.

De Maarlandse haven die tussen de eerste dam en de Hoge Brug 270 meter lang was, moet voor zijn tijd een prachtige haven zijn geweest. De afstand tussen de gevelwand aan noord- en zuidzijde bedraagt ongeveer 50-60 meter. Ter weerszijden van het water zijn de erven 70 meter diep. Door het aanleggen van de tweede dam werd de haven aan de westzijde met 100 meter ingekort. In het begin van de 17de eeuw kwam er echter aan de oostzijde een stuk van ongeveer dezelfde grootte bij.

In het voorgaande hebben wij ons beziggehouden met de voornaamste stedenbouwkundige elementen van de stad, de dijk, de Langestraat en de Maarlandse haven. Aan deze straten stond het grootste aantal huizen van de stad. De bebouwing besloeg slechts een klein deel van de totale oppervlakte van de stad binnen de veste. Het agrarische gebied dat door de omwalling binnen de stad was gekomen onderging vermoedelijk eerst in de loop van de 15de eeuw een duidelijke structuurverandering. Ten zuiden van de Maarlandse kerk lag het Hof van Voorne, ten noorden van de kerk het Begijnhof. In de omgeving van de Catharinakerk, die ruimer was, lagen een viertal grote stadswoningen. Hier verrezen in de 15de eeuw vier kloosters. Ondanks het ontstaan en weer verdwijnen van de grote huizen en van de kloosters is de verkaveling van dit gebied weinig veranderd. De perceelsgrenzen in het gebied ten zuiden van de Catharinakerk staan loodrecht op of lopen evenwijdig met de Langestraat. Het is

het enige deel van de stad waar de landelijke verkaveling bewaard is gebleven.

De lemen hutten en de stenen huizen

De huizen zijn jonger dan de straten. De oude huizen, die deze stad nog in zo grote getale bezit, behoren grotendeels tot de 16de eeuw. In een betrekkelijk korte periode moet een oudere bebouwing vrijwel geheel vernieuwd zijn, niet zoals elders en in Delft of Rotterdam door een stadsbrand, doch door een economisch proces.

Van belang is de vraag hoe wij ons deze oudere bebouwing moeten voorstellen. Zolang er nog geen resten van oudere huizen door opgravingen bloot gelegd zijn, bestaat onze enige bron van kennis uit de oude stadskeuren, die veelal bepalingen bevatten over brandveiligheid. Den Briel bezit bijzonder vroege keuren, het oudste keurboek dateert uit 1346²¹. Er blijkt uit dat er dan twee soorten huizen voorkomen, huizen met lemen wanden en rieten daken, en stenen huizen, waaronder er ook waren met een verdieping. Bij stenen huizen was het brandgevaar minder groot, zodat men bij enkele keuren uitdrukkelijk vermeld vindt dat zij niet voor stenen huizen golden. De stenen huizen behoorden waarschijnlijk aan de dienstmannen van het Hof en de breedstgeerfden van het land van Voorne; het grootste deel van de stadsbevolking zal in kleine lemen huizen hebben gewoond. Op deze laatste soort huizen hebben de meeste keuren betrekking.

Het eerste artikel in het keurboek van 1346 bepaalt dat „esten, oven ende fornasen” anderhalve voet van „der weech en die rume” verwijderd moeten zijn. Voor de monden van deze apparaten is deze afstand gesteld op vier voeten. De „weech” is de zijwand van het huis, die „rume” misschien een middelwand tussen vooren achterruimte. Wij krijgen uit deze bepalingen de indruk dat het vuur in deze huizen nog midden in de ruimte op de grond brandde. Indien in deze huizen stenen schoorstenen toegepast werden had men de ovens er wel mee kunnen combineren.

Artikel 57 van het keurboek bepaalt dat er geen vuur mag branden in huizen die geen tien voet breed zijn. Deze bepaling is in andere steden vaak op 12 voet gesteld. Nu is de Oostvoornse voet vrij groot, tien voet bedraagt 3.26 meter.

¹⁴ Mededeling gemeentearchivaris van Den Briel.

¹⁵ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, II, 21.

¹⁶ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, II, 49.

¹⁷ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, I, 61.

¹⁸ De Jager, *o.c.*, 112 en 414.

¹⁹ De Jager, *o.c.*, 199.

²⁰ De Jager, *o.c.*, 219 en 414.

²¹ De Jager, *o.c.*, 23.

Bij huizen met houten of lemen zijwanden werd meestal een ruimte ter weerszijden open gehouden. Dit zou ook blijken uit artikel 33 van het keurboek waarin wordt vastgesteld dat iedere twee huizen een ladder moesten houden die twee voet hoger moest zijn dan de „oesen”, d.w.z. de dakvoet. Wij krijgen de indruk dat er tussen de huizen smalle gangen waren van waar men in geval van brand met een ladder het dak moest kunnen bereiken. Bij de huizen van minimale afmetingen van 3.26 m behoort derhalve een minimum erfbreedte van vier meter. Indien men later op een dergelijk erf een stenen huis bouwde, kon men daarvoor de gehele perceelsbreedte gebruiken. De perceelsmaat van ongeveer vier meter is de meest voorkomende in Den Briel. Wij achten het niet onmogelijk dat dit nog teruggaat op een oudere situatie met kleine lemen hutten op smalle percelen.

Uit artikel 58 blijkt dat er in 1346 reeds huizen met een verdieping geweest moeten zijn. Er wordt in bepaald dat men geen vuur mag branden op zolders, tenzij de schepenen zich ervan overtuigd hebben dat de stookplaats veilig is. Onder zolders is hier te verstaan de balklaag boven de begane grond, waarop men een stookplaats alleen kan verwachten bij huizen die in het bezit zijn van een verdieping. Waarschijnlijk zal een verdieping alleen zijn voorgekomen bij stenen huizen.

Artikel 59 bepaalt dat de schoorstenen in smederijen twee voet boven „den vorst van den huse” moeten uitsteken en binnen en buiten goed met leem bestreken moesten zijn. Wij kunnen dus gevoeglijk aannemen dat bij de gewone huizen als zij al schoorstenen hadden, deze ook van vlechtwerk met leem waren.

Het laatste artikel (76) van het keurboek bepaalt dat wie haringen wil hangen (drogen) in huizen die niet van steen zijn, ervoor moet zorgen dat de „weechen” van binnen met leem bestreken zijn tot een hoogte van vier voet boven de grond. Bovendien moet het vuur meer dan vier voeten van de bedsteden verwijderd zijn.

Door deze bepalingen krijgen wij een flauwe indruk van de eerste bebouwing, een soort smalle lemen hutten die voor woning en bedrijf dienden en waar het vuur in het midden op de grond brandde. Men heeft vermoedelijk zoveel mogelijk met inheems materiaal gewerkt. Riet voor de dakbedekking, wilgen tenen of andere twijgen voor

de wanden; slechts de constructieve delen zullen van hout geweest zijn. Wij moeten niet vergeten dat ook hout in deze afgelegen eilanden een kostbaar materiaal geweest moet zijn. Door opgravingen zoals te Antwerpen en Emden kunnen wij ons enigszins een beeld vormen van deze kleine vroeg-middeleeuwse woningen, die in het afgelegen Den Briel nog eeuwen later in gebruik schijnen te zijn geweest.

Nog lange tijd moet deze bouwwijze het stadsbeeld hebben bepaald. In het keurboek van 1445 worden alle bepalingen van het keurboek van honderd jaar vroeger herhaald en nu overzichtelijk tot een enkele rubriek samengevoegd²². Nieuw is de bepaling dat alle huizen rond het Brielse en Maarlandse kerkhof en het eerste blok van de Langestraat ten zuiden van het Hof van Voorne van binnen geleemd moeten worden²³, hetgeen ten doel moet hebben gehad het brandgevaar voor de kerken te beperken. In 1468 stelt de baljuw vast dat renten op huizen ten allen tijde zullen mogen worden afgelost t.w.: „alle steenhuysen mit steenen muyren den pennijnnc mit twaelf penningen ende ander huysen mit ryeden oft aerden muyren oft diergelijke den pennijnnc mit negen penningen”²⁴.

Het is verwonderlijk dat bij deze bebouwingswijze geen grote stadsbranden zijn voorgekomen. In 1486 blijkt dat het „benoorden in der steden zeer gebrant is ende mits scamel neringe qualike ende als niet betymmert wort”²⁵. Wij krijgen de indruk dat het hier het noordelijk deel van het Noordeinde betrof. Na de brand van Delft in 1536 bepaalt men onder meer dat de heiningen van riet vervangen moeten worden door houten heiningen²⁶.

Op 11 mei 1548 was er weer een stadsbrand, ten westen van de Catharinakerk. Hierbij brandden een deel van het Catharijneklooster, het gehele Clarissenklooster, alsmede 140 huizen af²⁷. De nieuwe huizen moesten worden opgetrokken met „steenen muyeren ende harde daicke tsy met leyen, tegelen ofte pannen”²⁸. Voor de hele stad werd bepaald dat ieder „hueren schoersteen en van aerde, riet ende hout gemaict” moest vermaken in steen²⁹. Geleidelijk kwam het eind van de lemen huizen in zicht, steeds meer werden zij vervangen door stenen huizen.

De weinige grote en goed gebouwde stenen huizen die in de 14de eeuw reeds aanwezig waren

²² De Jager, *o.c.*, 83.

²³ De Jager, *o.c.*, 86.

²⁴ De Jager, *o.c.*, 57.

²⁵ De Jager, *o.c.*, 211.

²⁶ De Jager, *o.c.*, 298.

²⁷ *Bijdr. Bisd. Haarlem*, 28 (1904), 12.

²⁸ De Jager, *o.c.*, 341.

²⁹ De Jager, *o.c.*, 344.

bleven bestaan doch vielen minder op. Tot op de huidige dag zijn er nog enkele van deze panden bewaard gebleven. Het zijn de grote stenen huizen die het voorbeeld zijn geworden voor de kleinere in steen opgetrokken panden uit de 15de en 16de eeuw.

Reeds bij de oudste stenen huizen uit de 14de eeuw zien wij een volledig ontwikkelde plattegrond. Het huis bestaat uit een ongeveer zeven meter breed en tien tot vijftien meter diep voorstuk, waarachter een korter bouwlichaam komt dat één kamer bevat en dat veelal een afwijkende verdiepingshoogte heeft, doch steeds even breed is als het voorstuk. Deze opbouw in een voorstuk met achterkamer treffen wij bij alle grote huizen zonder uitzondering aan. Soms zullen wij bovendien nog een of meer zijkamers aantreffen, die meestal smaller zijn dan het hoofdhuis en minder vaak in het bezit van een verdieping.

Wij vermoeden dat de plattegrond van de oudste stenen woonhuizen in de stad zich ontwikkeld heeft naar analogie van het woongedeelte van kastelen en adellijke stadswoningen binnen de steden. Ook daar werd aan de grote vleugel, het oorspronkelijke huis, reeds aan het eind der 13de eeuw een kamer toegevoegd. Bij het stadshuis, nauwer opgesloten in de verkaveling, kon een dergelijke kamer meestal slechts aan de achterzijde worden geplaatst. Bij de huizen van Den Briel bleef deze achterkamer tot in de 16de eeuw een volledig zelfstandig element met eigen verdiepingshoogte. In vrijwel alle gevallen waar een achterkamer werd aangetroffen, was hij onderkelderd, terwijl bij het voorstuk de kelder overal ontbrak. Of dit iets te maken heeft met het feit dat haast alle huizen die wij onderzochten aan een dijk lagen, durven wij niet te zeggen. Merkwaardig is ook dat de achterkamers vrijwel alle een breed raam in de achtergevel hadden, terwijl de voorgevels veelal meer vensters bezaten. Het schijnt dat bij de oudere huizen de achterkamers een vrij vierkante plattegrond bezaten. In de 15de eeuw groeiden zij uit tot diepere zalen.

Het voorste stuk was en bleef het eigenlijke huis met zijn bedrijfs- en woongedeelte. Achter in het voorstuk bevindt zich de grote schouw of haard waar gekookt wordt. Waarschijnlijk is het achterste deel van het voorstuk reeds spoedig door een dunne wand van het voorste deel gescheiden geweest. In de loop van de 16de eeuw wordt deze tussenwand steeds belangrijker en loopt door over de verdieping en de kap. Er ontstaat de driedelige plattegrond met voorhuis, binnenkamer of haard en achterkamer, die wij vooral

in de 16de eeuw zo veelvuldig aantreffen.

Zo overtuigend als het algemeen voorkomen van de achterkamer kan worden vastgesteld, zo beperkt blijft onze kennis over een soortgelijk element: de zijkamer. Bij de grootste huizen heeft men reeds vroeg een behoefte aan een tweede kamer gevoeld, die dan alleen terzijde van het huis kon komen. In de plaatsing ervan schijnt men vrij willekeurig te werk te zijn gegaan. Soms bevindt zich de tweede zijkamer achter een ondieper buurpand, indien het mogelijk was plaatste men hem aan de voorzijde in de rooilijn. Bij grote huizen komen twee zijkamers voor, een aan de straatzijde en een aan de achterkant, met een binnenplaats ertussen. Op deze binnenplaats vinden wij soms een uitgebouwde traptoren.

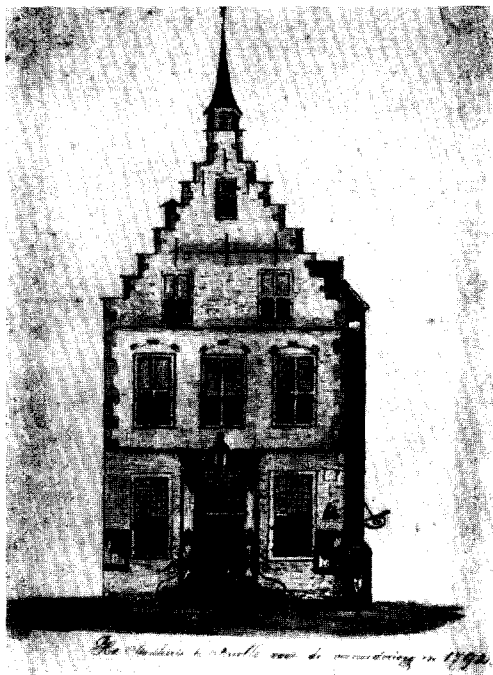
Hoewel wij verderop zullen aantonen dat bij de Brielse huizen reeds in de 14de eeuw de zijkamer voorkwam, is dit element meestal jonger dan het grote huis. In vele gevallen zal deze uitbreiding hebben plaats gevonden op het terrein van een daartoe aangekocht buurhuis. Men zal een dergelijke uitbreiding alleen hebben kunnen verwezenlijken als het buurpand een eenvoudig lemen huis was. Hierdoor werden de zijkamers meestal smaller dan het hoofdhuis. Vele van deze zijkamers zijn in de loop der tijden van het grote huis afgescheiden en tot zelfstandige huizen geworden, terwijl in andere gevallen soms weer vrij laat een buurhuis bij het oudste pand werd getrokken. Kortom het probleem van de zijkamers is in vele gevallen niet meer te ontwarren. Van veel belang is het daarom dat wij in Den Briel over zoveel archivalia beschikken dat wij een groot aantal panden kunnen aanwijzen die in het begin van de 16de eeuw een zijkamer hadden. Hierdoor neemt Den Briel in de geschiedenis van het Nederlandse woonhuis een bijzondere plaats in. Naast Delft is het de enige stad in het westen waar wij een aantal grote huizen met zijkamers aantreffen. De Brielse huizen zijn ouder dan de Delftse voorbeelden die alle na de brand van 1536 herbouwd werden.

Bij huizen met enkele zijkamers achter elkaar ontstond een vleugel naast het grote huis. Bij deze verder gedifferentieerde plattegrond werd het voorstuk van het grote huis vaker kleiner en de achterkamer minder belangrijk, zodat de hoofdvleugel korter werd. De zijkamers daarentegen groeiden in belangrijkheid. Hierdoor werd de vleugel waarin de zijkamers waren geplaatst even diep als het eigenlijke huis, en door het aanbrengen van een verdieping even hoog. Indien het terrein het toeliet maakte men het huis

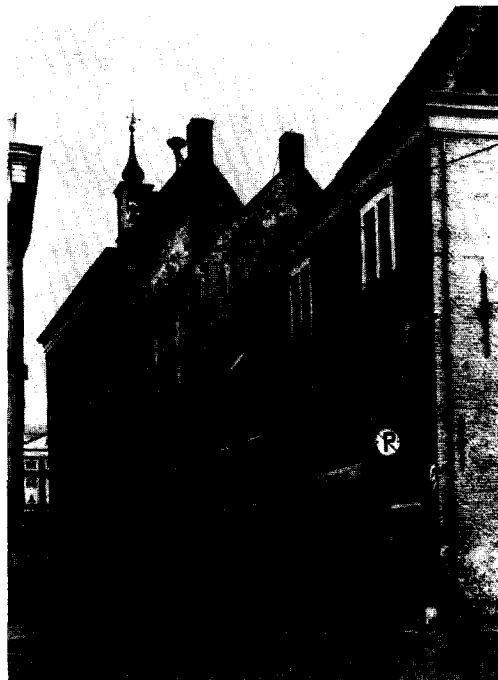

Fig. 1. Plattegrond van de stad binnen de wallen. Naar het kadastrale minuutplan (omstreeks 1830). 1. Zuideinde; 2. Nobelstraat; 3. Voorstraat; 4. Noordeinde; 5. Maarland; 6. Langestraat; 7. Wellerondom (Plaetse); 8. Koopmansstraat; 9. Markt; 10. Visstraat; 11. Venkelstraat; 12. Sint-Catharinakerk; 13. Maarlandse Kerkhof; 14. Terrein van het Hof van Voorne.

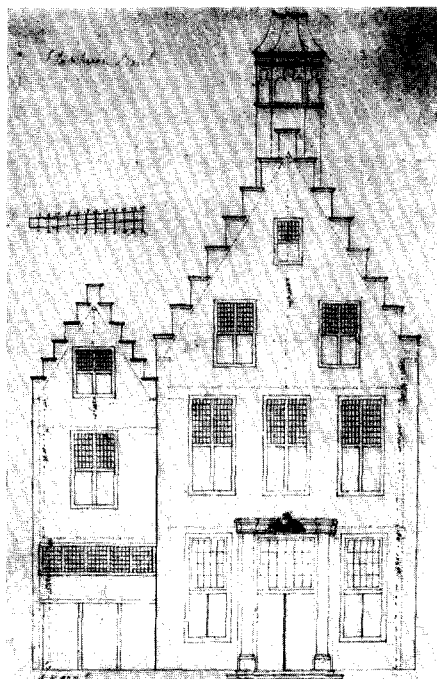
Schaal 1 : 5000.

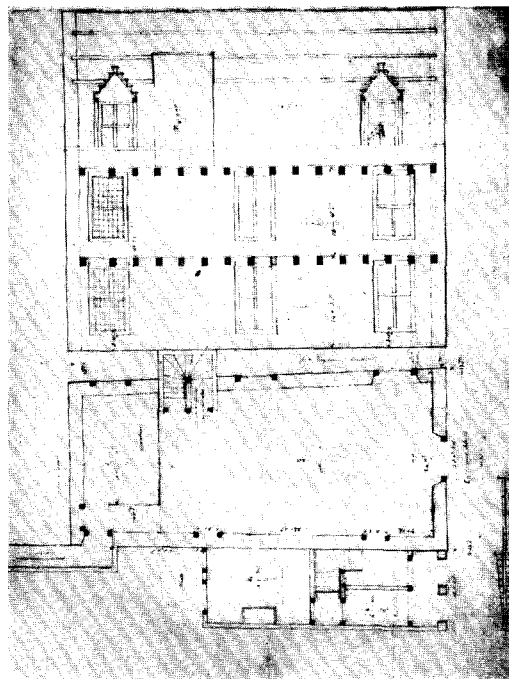
Afb. 4. Stadhuis voor de verbouwing van 1791.
(Tekening in Gemeente-Archief Den Briel)

Afb. 5. Stadhuis, zijgevel aan de Koopmans-
straat. (Foto Monumentenzorg, 1953)

Afb. 6. Stadhuis, opmeting van de voor-
gevel voor de verbouwing van 1791.
(Gemeente-Archief Den Briel)

Afb. 7. Stadhuis, plattegrond en doorsnede van
het voorgedeelte voor de verbouwing van 1791.
(Gemeente-Archief Den Briel)

en de zijkamers even breed. Op deze wijze ontstond het dubbele huis met twee gelijke vleugels.

De hier geschetste ontwikkeling blijkt reeds in de eerste helft van de 16de eeuw geheel te zijn voltooid.

Bij het onderzoek van de huizen zal blijken dat er een samenhang bestaat tussen de stadsplattegrond en de huistypes. De oude stenen huizen met achterkamer en soms ook een zijkamer zijn aan een zeer nauw begrensd gebied gebonden. Het vervangen van lemen huizen door stenen is in het ene deel van de stad eerder gebeurd dan in het andere en toont onderlinge verschillen. Veelal overheerst in een straat een bepaald huistype. Voordat wij ons in de individuele panden verdiepen zullen wij enige opmerkingen maken over het karakter van de verschillende straten en hun bewoners in de 16de eeuw.

De straten en de huizen in de 16de eeuw

Voor de 16de eeuw worden de gegevens over de straten en de huizen talrijk. Eerst voor die eeuw is het mogelijk een gedetailleerd beeld te krijgen van de stad. Het stratenplan is vastgelegd in de kaart van Jacob van Deventer. Van de huizen en hun bewoners krijgen wij een indruk door het register van brandemmers uit 1523 en het kohier van de tiende penning uit 1545. Beide registers vullen elkaar in menig opzicht aan.

Het register van brandemmers werd in 1523 toegevoegd aan de bepalingen over brand in het keurboek³⁰. Voor iedere eigenaar werd vastgesteld hoeveel brandemmers in zijn huis aanwezig moesten zijn. Bij huurhuizen staat de emmer op naam van de eigenaar. De brandemmers hoorden bij het huis doch mochten niet worden gebruikt. De stad onderhield ze en de eigenaars betaalden daarvoor een premie. Bij de keuring driemaal in het jaar, moesten ze met water worden gevuld voor het huis gezet, en ook bij brand werden zij voor de deur geplaatst om ze te kunnen gebruiken als doorgeefketting. Deze manier van blussen was waarschijnlijk betrekkelijk jong en zou er op kunnen wijzen dat er meer huizen van steen waren. Bij de lemen huizen met rieten daken konden de brand slechts isoleren door het omtrekken van belendingen. In het keurboek van 1346 worden alleen ladders, haken en oesvaten voorgeschreven. Deze blijven in de voorschriften voorkomen doch de keuren van 1445 stellen vast dat „die int recht is of geweest heeft”, een brand-

emmer moest hebben³¹. In 1523 werd dit aantal uitgebreid. Wat het criterium is geweest voor het opleggen van de verplichting er een of meer brandemmers op na te houden, weten wij niet. De armere huizen moeten van deze plicht zijn vrijgesteld. Het zou ons niet verwonderen als alleen in de stenen huizen brandemmers aanwezig moesten zijn. Vermoedelijk hebben degenen die tot het gerecht behoorden, in 1523 nog een emmer meer moeten houden dan de anderen.

Het brandemmerregister geeft geenszins het exacte getal huizen. Wel geeft het een groot aantal topografische bijzonderheden en de verhouding tussen de straten onderling. Van belang is ook dat de gasthuizen en kloosters in dit register zijn opgenomen zodat wij van deze instellingen ook iets meer te weten komen. Niet bewoonde gebouwen, zoals pakhuizen en schuren, zijn niet opgenomen. In het totaal vinden wij in dit register behalve kloosters en gestichten 340 huizen waarvan de eigenaars verplicht waren brandemmers te houden.

Het kohier van de tiende penning uit 1545 geeft de huurwaarde van erven en opstallen in de stad³². Aangezien de meeste huizen en erven bij de eigenaars in gebruik waren werd de huurwaarde getaxeerd. Een tiende deel van deze huurwaarde moest als belasting worden opgebracht. Wij krijgen de indruk dat nagenoeg alle huizen in dit kohier zijn opgenomen. De minimum huurwaarde die wij aantreffen is twee pond per jaar. Toch zijn er enkele huizen die met de toevoeging „nyet” zijn opgenomen, omdat zij leegstonden of te armoedig waren. In het totaal vinden wij ongeveer 650 percelen in de stad en 28 buiten de Zuidpoort. Hier is een aantal boomgaarden en schuren en pakhuizen bij inbegrepen, zodat het aantal huizen in de stad op ca. 600 te stellen is. Hieruit volgt dat in 1523 bijna de helft van de huizen niet in aanmerking kwam te worden aangeslagen voor een brandemmer. Ondanks de verschillende maatstaven van 1523 en 1545 schijnt op verschillende punten de welvaart te zijn toegenomen. In de Langestraat, het Noordeinde en het Maarland is het aantal huizen in de hoogste klasse gestegen.

Uit beide registers blijkt dat het Brielse deel rijker is dan het Maarlandse. Als wij de Langestraat-Koopmansstraat-Visstraat als scheidslijn nemen, geeft het kohier van 1545 in Maarland ongeveer 360 percelen waarvan er slechts 30 een

³⁰ De Jager, *o.c.*, 89.

³¹ De Jager, *o.c.*, 87.

³² C. Hoek in: *Ons Voorgeslacht*, 11 (1956), 12 (1957), 13 (1958) en 14 (1959).

huurwaarde hebben van 10 pond of hoger. In Den Briel zijn er ongeveer 290 percelen, waaronder 41 van een huurwaarde van 10 pond of hoger. Dezelfde economische verhouding blijkt uit het register van 1523. In Maarland zijn er slechts 155 huizen opgenomen, die tezamen voor nog geen 200 emmers zijn aangeslagen. In Den Briel kwamen 175 huizen in aanmerking om tezamen meer dan 250 brandemmers te houden.

Uit het kohier van 1545 en gedeeltelijk ook uit het register van 1523 blijkt dat de verkaveling die in het kadastrale minuutplan in omstreeks 1830 werd vastgelegd, in hoofdzaak gelijk moet zijn geweest aan die van de 16de eeuw. De aantallen van de percelen langs de dijk, Langestraat en het Maarland kloppen vrijwel met de situatie in het minuutplan. Dat wil zeggen dat de zeer smalle verkaveling van ongeveer vier meter breed, die kenmerkend is voor vele straten van Den Briel, in het begin van de 16de eeuw reeds aanwezig was. Tussen de smallere huizen komen wij ook grotere panden tegen. Bij huizen met twee brandemmers of met een huurwaarde van 10 pond of hoger kunnen wij een zijkamer of dubbele breedte verwachten. In enkele gevallen bezit de eigenaar het buurpand en heeft hij zijn huis of erf vermoedelijk erachter doorgetrokken.

Verscheidene huizen, die op het kadastrale minuutplan zijn aangegeven met een grote tuin, schijnen reeds in de 16de eeuw een groot achtererf te hebben gehad. Wij krijgen hieruit de indruk dat het smalle verkavelingspatroon zeer oud is en reeds in de 16de eeuw vele wijzigingen had ondergaan.

De straten zonder aaneengesloten bebouwing, zoals de achterstraten, de kerkhoven en vooral het gebied ten zuiden van het Brielse kerkhof, toonden een geheel ander beeld. Hier vond men kleine huisjes, vele „camerkens”, wat industrie, doch vooral veel boomgaarden. In het kohier van 1545 vinden wij ruim 20 boomgaarden die behoorden aan burgers elders in de stad. Vele waren klein, andere daarentegen, blijkens de aanslag, heel groot. Veelal waren zij voorzien van een „huysken”, een soort zomerhuisje of buitentje in de stad. Een enkele maal komen wij hiervoor inderdaad het woord „lanthuys” tegen. Ook blijkt dat bij de grote huizen veelal een boomgaard behoorde. Deze vele boomgaarden met als achtergrond de samengedrongen huizen langs de straten, en de beide grote kerken, moeten het voorjaar in Den Briel tot een feest hebben gemaakt.

Zowel het register van 1523 als het kohier van 1545 geven ons enigszins een inzicht in de be-

roepen die de huiseigenaren beoefenden. In ongeveer 30% van de gevallen blijkt het beroep uit de toenaam. Beide bronnen geven ongeveer hetzelfde beeld: er is een aantal verzorgende bedrijven ten behoeve van inwoners en eiland; van exporterende industrieën merken wij weinig. Slechts de acht kuipers die wij in 1545 aantreffen zijn van belang in verband met de export van tonharing. Het kohier van 1545 geeft de grootste getallen aangezien in 1523 zelfs niet alle ambachtslieden verplicht waren, een emmer te houden. Vooral bij de arme bedrijven valt dit sterk op. Schoenlappers treffen wij in 1523 niet aan en wevers zeer weinig. In het kohier van 1545 vinden wij er verscheidene, doch steeds behorende tot de laagste klasse. Wij zullen thans een overzicht van de verschillende beroepen geven, bedrijfstijpe gerangschikt. De opgaven van 1545 zijn vooraan geplaatst, die van 1523 tussen haakjes erachter. Het bouwvak en verwante bedrijven blijkt als volgt te zijn samengesteld:

Metselaars 6 (3); dekkers 4 (3); schaliedekkers 1 (0); timmerlieden 3 (1); scheepstimmerlieden 2 (2); zagers 3 (1); smeden 5 (4); glazenmakers 3 (2); tynnegieters 2 (2); schilders 3 (2); zeilmaker 1 (1).

Van de levensmiddelenvoorziening krijgen wij een minder volledige indruk omdat levensmiddelen meest op markten verhandeld werden, waardoor de handel in vogels, vis en zuivel in de opgaven geheel ontbreekt. Wij vinden:

Bakkers 12 (6); vleeshouwers 2 (2); kruideniers 3 (0); brouwers 3 (3).

De kleding speelt een grotere rol. Wij zien de volgende categorieën:

Naaiers 5 (4); snijders 5 (1); schoenmakers 11 (3); schoenlappers 4 (0); handschoenmakers 0 (2); wevers 9 (2).

Verder komen diverse ambachten voor:

Goudsmid 1 (0); ketelaer 1 (1); keersebacker 0 (1); messemakers 2 (1); slotemaker 1 (1); garelmaker 1 (1); wagenmakers 2 (1); bedde-maakster 1 (0); stoeldraaier 1 (0); mandenmakers 3 (0); meestof 1 (0); olyslager 1 (1); molenaars 2 (3); biervoeders 2 (2); meters 2 (2); dragers 2 (1).

Wij moeten ons ervan bewust zijn dat gehele delen van de werkende bevolking niet in dit overzicht zijn terug te vinden. De gehele visvangst en verkoop, geregeld in vele keuren, ontbreekt. Van scheepvaart en handel vinden wij niets. Toch krijgen wij de indruk dat de hoofdbron van bestaan de dienstverlening aan het Hof van Voorne en de bestuursambtenaren, de geestelijkheid en de

agrarische bevolking van het eiland was. Deze verdeling in een kleine groep welvarenden en een grote groep economisch afhankelijken zou de verkaveling van de stad met de vele percelen van minimummaat en de enkele grotere panden verduidelijken.

Van grote betekenis voor ons woonhuisonderzoek is het feit dat wij hier niet een aparte immuniteit met woningen voor kapittelheren aantreffen. De geestelijkheid woont verspreid door de stad, rondom de kerkhoven doch ook in de Langestraat en de Achterstraat. Zij zullen geen bijzondere huizen hebben bezeten. In 1523 werden van de twintig lieden met predicaat „heer” er 18 aangeslagen voor 1 emmer. Op het gebied van woningbouw zullen de kapittelheren niet tot de leidende klasse hebben behoord. Wie daar dan wel toe behoorden blijkt overduidelijk uit onze beide bronnen.

Het voornaamste huis was het grafelijk Hof ten zuiden van de Maarlandse kerk. In 1523 werd het voor vijf emmers aangeslagen. In 1545 getaxeerd op een huurwaarde van 20 pond. Toch was dit voornaamste huis niet het grootste. Bij het Brielse kerkhof lag een viertal huizen van beamtten van het Hof waarvan enkele groter waren dan het huis van hun heer.

Het grootste huis in de stad was dat van Andries van Bronckhorst Willemszn., raad van Holland en sinds 1526 baljuw van Brielle. Met acht emmers overtreft hij zelfs het Hof van Voorne in aantal. In 1545 wordt zijn huis met boomgaard getaxeerd op 30 pond. Een zeer groot huis moet ook dat van de baljuw Fransoys van Werve geweest zijn, die zich in 1523 zes emmers moest aanschaffen. In 1545 werd dit huis, in bezit van zijn weduwe, getaxeerd op 15 pond. Jonckvrouwe Margriete van Cleyburch, de weduwe van de baljuw Boudewijn Willemszn. van Drenkwaard, moest in 1523 vier emmers houden. In 1545 werd het huis, toen in het bezit van haar erfgenamen, gesteld op 15 pond. In 1545 is er een groot huis bij gekomen dat in het register van 1523 nog ontbreekt en dat toebehoort aan „Joffrouw Eeuwout van Bronckhorst” en voor 24 pond genoteerd staat. Van deze gehele bebouwing rond de kerk is vrijwel niets overgebleven.

Ook in de *Nobelstraat* woonden vele aanzienlijken van de stad en het land. Dit deel van de dijk dat in het register zowel als in het kohier het eerste opgenomen wordt, heeft het hoogste gemiddelde van twee brandemmers en negen pond huurwaarde per huis. Het opvallende van deze straat is dat wij er geen regelmatige verkaveling vinden, doch dat tussen de normale smalle ver-

kaveling van vier meter een aantal ± 7 meter brede percelen voorkomen. Deze bredere percelen horen vermoedelijk bij zeer oude stenen huizen, veelal in later tijd uitgebreid met een zijkamer op een smaller erf. Wanneer wij het register van 1523 en het kohier van 1545 vergelijken met de verkaveling van 1830, dan zien wij dat de hoogst aangeslagen panden, zeker in het bezit van een zijkamer moeten zijn geweest.

Het is opvallend dat de panden, die toen belangrijk waren, dit ook in later tijd gebleven zijn; vele zijn in de 18de eeuw voorzien van een monumentale voorgevel, die huis en zijkamer achter een facade verborgen. De middeleeuwse structuur is achter deze gevels vaak nog te herkennen. De grote percelen van de Nobelstraat liepen door tot aan de Achterstraat waar slechts enkele kleine huisjes stonden. Aan de oostzijde, bij de kade langs de Gote, staat geen bebouwing genoteerd. Ook de dwarsstraten of stegen waren nog weinig bebouwd. Aan de zuidzijde van de Visstraat waren in 1545 een paar kleine huisjes en vier koren-pakhuizen (coorncasse). In de volgende dwarsstraat de Craenslop (nu Varkensslop) stonden drie dergelijke „Casse”, een ervan diende vermoedelijk tot het roken van palingen.

Van het *Zuideinde* werd het noordelijke, op de Nobelstraat aansluitende, deel in 1545 Heer Danels ambacht genoemd. Dit straatgedeelte verschilde volkomen van de Nobelstraat. Wij vinden hier een aaneenrijging van de smalle huizen van ambachtslieden. Slechts een enkel groot huis komt hier nog voor, op de noordwesthoek bij de Schoolstraat, grenzend aan de Nobelstraat. Aan de oostzijde werd de aaneenschakeling onderbroken door het Oude of Zuideindse Gasthuis, dat in 1293 was gesticht. Met zijn 24 emmers blijkt het in 1523 het grootste gesticht van de stad te zijn. Sinds de inkorting van dit stadsdeel in 1702 ligt dit gesticht aan het uiterste zuiden van de bebouwing. Vroeger liep de straat nog een eind door eer men bij de Zuidpoort kwam. Daarbuiten lagen nog enkele huizen, tuinen en boomgaarden, die nog binnen de stadsvrijheid vielen. Hier lag ook een ziekenhuis dat in 1523 voor zes emmers werd aangeslagen.

Van het *Zuideinde* liep de Hoenderdijk naar het noordwesten; bij de omwalling van 1702 is deze weg geheel verdwenen. Deze weg, evenwijdig lopend met de Langestraat, zette zich buiten de Piermansepoort als polderweg buiten de stad voort. Deze weg en de Achterstraat of *Venkelstraat* aan de westzijde van de dijk, hadden hetzelfde karakter. Wij vinden hier niet meer de

dichte bebouwing van de dijk, doch enkele verspreide huizen. De meeste huizen zijn klein. Ook zijn er veel verhuurde „camerkens”. Er zijn hier enkele grote industrieën, zoals een meestof die dicht bij de poort staat. Het belangrijkste zijn de vele boomgaarden die men hier vindt, zij schijnen meestal niet groot. Slechts die van Neeltgen Jan Diricz., die aan de noordkant van de Hoenderdijk was gelegen moet grote afmetingen hebben gehad. Met de taxatie van 36 pond kreeg zij de hoogste aanslag die in de stad voorkwam.

Het *Brielse Kerkhof* sluit bij dit weinig bebouwde gebied aan. Aan de zuid- en oostkant van de kerk lagen hier vermoedelijk de grote stads- woningen die wij reeds noemden. Meer naar het westen was in de 15de eeuw een groot aantal kloosters ontstaan. Slechts het register van 1523 geeft een indruk van deze kloosters.

Het Brigittenklooster, waarvan nog de oude voorpoort ten zuiden van de Catharinakerk bewaard bleef, werd aangeslagen voor zes emmers. De Cellebroeders voor slechts drie. Het grootste was het „convent van Sinte Katharine” dat er twintig emmers op na moest houden. Het Broodzusterhuis was op zeven emmers gesteld. Vermoedelijk was dit het Clarissenklooster, in 1483 aan het eind van de Langestraat gesticht, waarvan de kapel (uit 1524?) na de reformatie nog als Doelen en Kazerne heeft dienst gedaan.

Tussen de kloosters woonden enkele geestelijken van de kerk. De pastorie schijnt niet groot, in 1523 werd de pastoor voor een emmer aangeslagen. De deken van het kapittel stond er beter voor, in 1523 bezat hij „drie huysen drie emmers”, in 1545 werd hij aangeslagen voor 12 pond. Verder woonde hier de bekende kanunnik Engel Willem (Angelus Merula) die in 1523 voor twee emmers wordt aangeslagen en in 1545 tweemaal voorkomt met een huis in de Sint Pieterstraat (12 pond), en een ander aangeduid als „Meester Engels huysingen” voor 10 pond. Meester Jeronimus staat in 1523 voor twee emmers, in 1545 voor 10 pond genoteerd. Verder waren er in 1523 vier heren die elk voor een emmer waren aangeslagen. In 1545 zijn er nog drie over die welvarender lijken. Heer Jacob Diricz. moet een nieuw huis gebouwd hebben aangezien hij in 1523 voor een emmer, in 1545 voor 10 pond genoteerd staat. Helaas is er van al deze huizen niet anders overgebleven dan de resten van het huis van de kanunnik Merula.

De *Langestraat* doorsnijdt het binnendijkse deel van de stad en mondt uit op de Plaets, om zich daarna voort te zetten als Koopmansstraat of

Cruysstraat. Na het Zuideinde was dit de belangrijkste toegangsweg tot de stad. Ook hier treffen wij vele ambachtlieden aan. Daar tussendoor vinden wij zowel in 1523 als in 1545 een viertal heren. Een gedeelte van de zuidzijde van de straat heeft door de vergroting van het Brielse Kerkhof zeer ondiepe percelen gekregen. In 1523 treffen wij hier een aantal verhuurde huisjes en „cameren” aan, waartussen het kapittelhuis opvalt. Dit bouwwerk is nog op het kadastrale minuutplan te herkennen als het breedste bouwwerk uit deze reeks. Het ligt vlak achter de sacristie van de kerk en was er wellicht door een brug over de kerkhofsloot mee verbonden.

De noordkant van de Langestraat en Plaets bezaten diepere percelen. Aan deze zijde moet ook het Hof van Voorne, dat achter de huizen van het eerste blok lag, zijn hoofdtoegang hebben bezeten. Zowel het register van 1523 als het kohier van 1545 geven ons de indruk dat deze toegang was gelegen vlak ten oosten van de Raes.

Wij zien aan de noordzijde van de Langestraat, tussen 1523 en 1545 enige opbloei. In 1523 hebben van alle huizen aan de Koopmansstraat, Plaets en Langestraat, er slechts vier twee emmers en de rest een. Van dit viertal lagen er drie aan de noordzijde. In 1545 blijkt de toestand hier veel verbeterd. De straat heeft dan twaalf percelen die voor tien pond of hoger worden aangeslagen, waarvan er zeker elf aan de noordzijde liggen. Dit moeten nieuwgebouwde huizen zijn. De overige bebouwing heeft nog een gemiddelde van vijf pond, hetgeen overeenkomt met een taxatie voor een emmer, en zal dus sinds 1523 niet veel gewijzigd zijn.

De *Voorstraat* en het *Noordeinde*, het noordelijk deel van de dijk, op het grondgebied van Maarland gelegen, blijkt in welvaart de mindere te zijn in het zuidelijke stuk. Waarschijnlijk doordat de Noordpoort een minder groot achterland bezat was de bedrijvigheid hier minder groot, hetgeen niet vergoed schijnt te zijn door de Maarlandse haven. Vooral aan het noordelijke stuk, het Noordeinde, maakt de dijkbebouwing zowel in 1523 als in 1545 een armoedige indruk. In 1523 kwam hier de meerderheid der huizen niet in aanmerking om er een emmer op na te houden en in 1545 zien wij aan de westzijde hier vele panden met een minimumaanslag van twee pond. „Het Noordentsche” of St. Jacobsgasthuis kon met zijn vier emmers ook al geen bijzonder indrukwekkend gebouw geweest zijn. Het is het enige gasthuis, waarvan de kapel bewaard bleef. Hoe belangrijk deze ook is met zijn sierlijke

torentjes in de te lange straat, op de kaart blijkt hij slechts half zo groot als de verdwenen kapel van het Zuideindse Gasthuis.

Het zuidelijke deel van de dijk, vroeger Capoenstraat of Botermarkt geheten, thans Voorstraat genoemd, maakt een betere indruk. Dit deel was ook levendiger, omdat hier markt gehouden werd. De verkaveling maakt een regelmatigere indruk dan bij de Nobelstraat, de gemiddelde perceelsbreedte gaat uit boven de zoveel gebruikte minimummaat van vier meter. Daarentegen ontbreken hier kavels van ongeveer zeven meter breed, zodat wij vermoeden dat hier niet zulke belangrijke en oude stenen huizen gestaan hebben als in de Nobelstraat. Huizen met zijkamers kwamen in het begin van de 16de eeuw ook in dit straatgedeelte reeds voor.

Ook het *Maarland* maakt een povere indruk. De noordzijde was nog het beste, maar ook hier blijken in het register van 1523 vele panden niet opgenomen. Tegen 24 panden in 1523 vinden wij er 94 in 1545. Dat er ondertussen niet vele panden bijgebouwd waren blijkt uit de lage taxatie die wij hier vinden. Vele huizen hadden een huurwaarde van twee of drie pond en ontbraken dus in het register van de brandemmers. In de Dijkstrop, de voortzetting van het Noordeinde, behoorden 37 percelen alle tot de minimumklasse. Behalve de lijnbanen ontbreken zij dan ook in het register van 1523. Aan de oostzijde van de Dijkstrop was het Maarland korter dan thans. Het kohier van 1545 geeft voor dit deel, „Cleyen Maerlandt” genaamd, slechts 9 kleine panden. Men komt dan uit tegenover de plaats waar zich vroeger de Hoge Brug bevond. Het grote stuk tussen het Dijkstrop en het Vrouwenhuis, tegenover de eerste dam, in het verlengde van de Kerkstraat, bevatte tussen vele kleine huizen een viertal grotere, die veelal ruimere achtererven hadden met een boomgaard en waar belangrijker lieden woonden. De zuidzijde van het Maarland toont hetzelfde beeld als de noordkant, alleen ontbreken er de enkele grote huizen met boomgaard. In 1523 zijn hier en in de Kerkstraat slechts 13 huizen verplicht een emmer te houden, het kohier van 1545 geeft hier meer dan 70 percelen. In dit aantal zijn enkele boomgaarden achter de huizen van de Kerkstraat begrepen en een enkel pakhuis, de bebouwing bestaat echter overwegend uit kleine huizen van twee en drie pond huurwaarde.

³³ Op verscheidene van deze huizen werd mijn aandacht gevestigd door de heer J. Klok, gemeente-archivaris van Den Briel. Ook aan de heer C. J. Bardet dank

Ook de omgeving van het Maarlandse Kerkhof kon niet in de schaduw staan van die rond de Brielse kerk. Ten noorden van de kerk vinden wij het Begijnhof, dat, getuige zijn drie emmers, slechts een kwijnend bestaan had en eerst wat opleefde in 1544 toen de oude vrouwen uit het Vrouwenhuis van het Maarland erbij introkken met hun twaalf emmers. Zij waren daar dichter bij de kerk en behoefden niet meer steeds de dam over de tochtige haven over te steken.

Verder treffen wij hier enige geestelijken aan. Mr. Michiel bezit in 1523 een huys aan het Maarlandse Kerkhof. In het „huys daeran” woont heer Jacop Lauwes. Daarop volgt in het register heer Claes Pietersz. Allen worden slechts getaxeerd op een emmer. De toestand in 1545 is niet rooskleuriger. De provisor heer Pieter Heynricxz bezit twee huizen met tezamen 6 pond huurwaarde. Twee heren hebben een huis van 3 pond en een van 2 pond. Ook de „pastoor van Maerlandts huys” staat voor dit minimumbedrag genoteerd.

Nadat wij door het register van 1523 en het kohier van 1545 een indruk hebben gekeken van de stad in de 16de eeuw, willen wij thans nagaan wat er van de oude bebouwing bewaard is gebleven. Wij zullen een aantal nog redelijk gaaf bewaard gebleven voorbeelden nader onderzoeken³³, waarbij wij de huizen zoveel mogelijk per straat zullen behandelen. Slechts voor het dubbele huistype zullen wij een uitzondering maken aangezien dit huistype niet aan een straat gebonden is, doch verspreid in de stad voorkomt.

De oude stenen huizen van de Nobelstraat

O o s t z i j d e

Op de plaats van de Markt, tegenover het stadhuis, stond tot 1579 het huis de Gouden Pot (fig. 2). Dit belangrijke pand behoorde in de 14de eeuw tot het bezit van de heren van Voorne. Na het uitsterven van het huis Voorne, in 1371, was het aan de graaf van Holland gekomen. Uit de rekeningen van de grafelijkheids domeinen van 1375-'76 blijkt dat het huis verhuurd werd. Het wordt als volgt omschreven: „Ende dat grote huys is verhuert 2 jaer lang. Dat grote huus dat op de Vischmarkt staet: Symon Willemsone voor 18 £ 10 s. Die Camer naest de hoghe huse: Symon Willems. 3 £ 10 s.”³⁴ Op 6 augustus wordt het huis door de graaf verkocht aan zijn baljuw van

ik vele gegevens.

³⁴ H. P. Schaap in *Nieuwe Brielse Courant*, 21-2-1964.

Fig. 2. Het centrum van Den Briel. Schaal 1 : 500. 1. Voorstraat 6 (Hotel de Zalm). Huis met uitgebouwde traptoren en zijkamer (omstreeks 1540); 2. Huis de Gouden Pot. 14de-eeuws pand met zijkamer. Gesloopt 1579, thans Markt; 3. Stadhuis met vermoedelijke indeling van oude balklagen; 4. Huis Nobelstraat 5; 5. Huis Koopmansstraat 6 (omstreeks 1500); 6. Waag en gevangenis (1623). (Tekening Monumentenzorg)

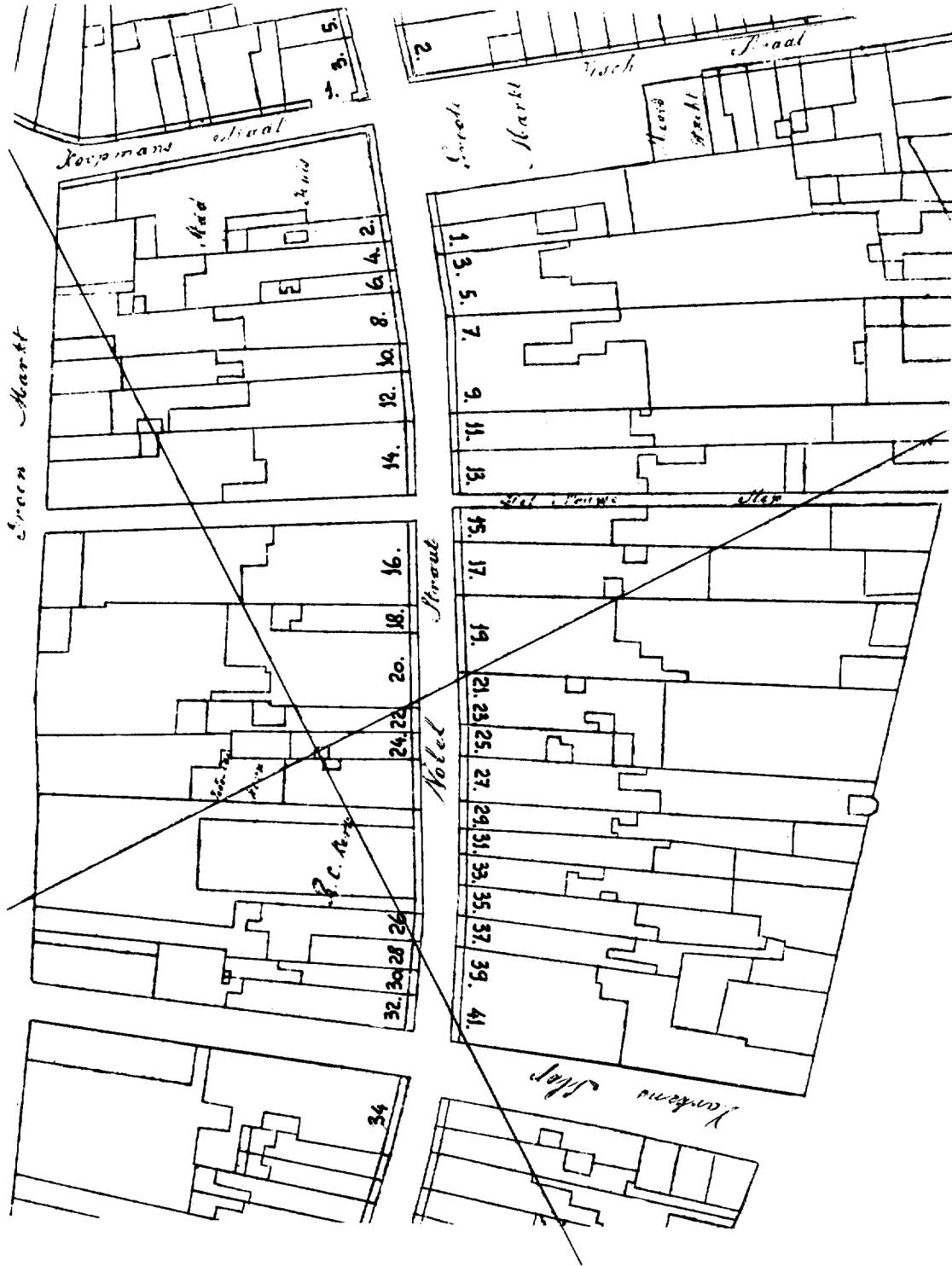

Fig. 3. De huizen aan de Nobelstraat. Kadastrale minuutplan met huidige nummering.

Voorne, Ghiben Janszone van Craken. De tekst luidt: „onse huis ten Briele mit den arven, mit den husinghen ende mit den renten, van voren der strate tot achter tot laethwater toe, also alst ons toe behoert ende gheleghen is, bi de cruistrade an de waterzide jeghen der stedehuis over”. Het huis moet een open huis blijven dat de graaf altijd ter beschikking zal staan ³⁵.

Blijkens de omschrijving bestond het pand uit een hoog en groot huis dat aan de Vismarkt grensde en dus op de hoek moet hebben gestaan, en een kamer ernaast. Het erf was diep en liep tot het buitendijkse water, dat in de verkoopakte van 1390 zowel laethwater als haven wordt genoemd. In 1390 blijken beide delen van het huis apart verhuurd, echter aan dezelfde huurder, een toestand die de gecompliceerdheid van het huis met zijkamer duidelijk illustreert. In 1397 draagt de toenmalige eigenaar, Dirck van Zweeten, het huis op aan zijn bloedverwant Jan van Arkel en ontvangt het als leen terug, waardoor de geschiedenis ervan geregistreerd werd, en de vele eigendomswisselingen in de 15de eeuw bekend zijn ³⁶.

In het brandemmerregister van 1523 treffen wij het huis aan onder de volgende omschrijving: „den Gouden Pot, twee emmers”. De naam de Gouden Pot behoeft niet oud te zijn, deze naam heeft het misschien gekregen in een periode toen het verhuurd was aan een goudsmit of tinnegieter, twee beroepen die in dit deel van de stad bij voorkeur gevestigd waren. Het huis was in 1523 in het bezit van Mr. Claes Pieters, die het in 1512 gekocht had ³⁷. In het kohier van 1545 is het huis eigendom van Dirck Jansz. en wordt de huurwaarde getaxeerd op 12 pond. „Thuis daeran”, waarmee wellicht de oude zijkamer bedoeld is, heeft een huurwaarde van 10 pond en behoort dan aan de burgemeester ³⁸ Danckert Jacobsz. Nadat de Gouden Pot nadien nog driemaal verkocht was ³⁹, komt het huis in 1579 in bezit van de stad, het wordt dan als oud en bouwvallig aangemerkt en gesloopt. Op de plaats van dit pand wordt de markt aangelegd ⁴⁰. Het achtererf van het huis is dan bebouwd, aan de zuidzijde van de Visstraat staan in 1574 reeds zes huizen ⁴¹. Uit

de breedte van het huidige marktplein blijkt dat het huis de Gouden Pot met zijkamer ongeveer elf meter breed was. Het grote stenen huis zou dan zeven meter breed geweest kunnen zijn. De zijkamer zou een smallere kavel van vier meter in beslag genomen kunnen hebben. Wellicht zal nog eens een opgraving iets meer gegevens over dit belangrijke huis aan het licht brengen.

Ten zuiden van het huis de Gouden Pot en zijn zijkamer hebben drie grote panden gelegen die eveneens in het bezit moeten zijn geweest van een zijkamer.

Het huis *Markt 10* en *Nobelstraat 1*, dat sinds 1579 op de hoek van de markt stond, was ook reeds voordien belangrijk. In het register van 1523 blijkt het te behoren aan Coen Jansz., die twee emmers moest houden. In 1545 is het eigendom van Ariaen Pouwelsz. en wordt het voor een huurwaarde van 13 pond aangeslagen. Huis en zijkamer zijn samen bijna tien meter breed. Thans is de zijkamer als afzonderlijk pand (*Nobelstraat 1*) in gebruik; het grote huis is aan de markt gelegen. De zijgevel werd in de vorige eeuw tot hoofdgevel gemaakt door het aanbrengen van een classicistische architectuur afgestemd op hoofdwacht en stadhuis.

Het huis *Nobelstraat 3-5* (fig. 2 en afb. 8) is een van de weinige huizen waarbij nog iets van het middeleeuwse verleden in de gevel bewaard is gebleven, ondanks de zorgvuldige gevelwijziging van de 18de eeuw. Het tien meter brede pand toont op de hoeken nog blokken van Gober-tanger steen. Ook inwendig zijn er nog onderdelen van het oude huis overgebleven. De kap van het linkerdeel moet blijkens zijn nokgording en ingehakte telmerken omstreeks het midden van 16de eeuw tot stand zijn gekomen. Ook enkele sleutelstukjes onder de moerbalken wijzen op deze bouwtijd. Dit linkerdeel van het huis is slechts vier vakken diep, waarvan het vak met de grote schouw het breedste was. Het smalle rechterdeel heeft een nieuwe kap en is naar achteren verlengd.

Vermoedelijk behoorde dit pand in 1523 en 1545 toe aan Pouwels Dirckz., een der burgemees-

³⁵ A. A. Arkenbout in *Nieuwe Brielse Courant*, 11-2-1964.

³⁶ Arkenbout, *o.c.*

³⁷ *Nieuwe Brielse Courant*, 11-2-1964, 4. Verwijst naar Leenkamer Holland; inv. 123, Cap. Arckel fol. 15.

³⁸ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, II, 166.

³⁹ *Nieuwe Brielse Courant*, 11-2-1964, 4. Verwijst naar Leenkamer Holland; inv. 127, Cap. Zeeland

fol. 11 v°; inv. 128. Cap. Zeeland, fol. 35; inv. 129, Cap. Zeeland, fol. 7 v°.

⁴⁰ *Nieuwe Brielse Courant*, 11-2-1964. Verwijst naar: Leenkamer Holland; inv. 134, fol. 275/276. Gemeente-archief Den Briel, Memoriael Bouck van Allerhande Saecten 1574-1597, 66 v°.

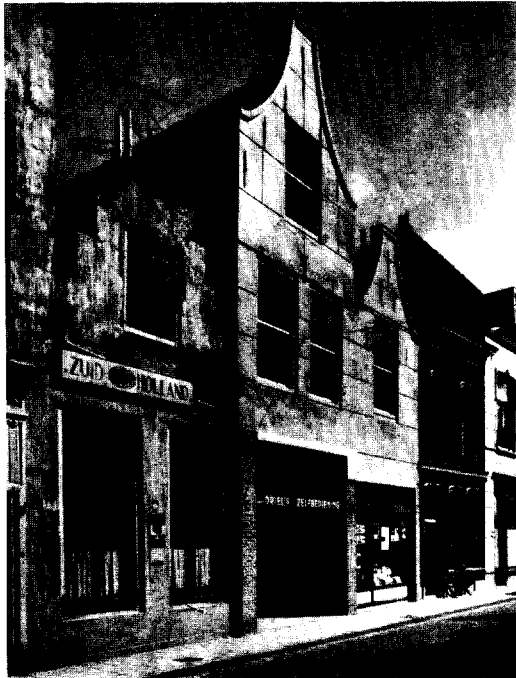
⁴¹ Gemeente-archief Den Briel. Kohier 100ste penning 1574.

Afb. 8. Nobelstraat 3-5. Huis met zijkamer. Ondanks 18de eeuwse verbouwing bleven in de gevel nog enkele middeleeuwse fragmenten (hoek-blokken) herkenbaar.

Afb. 9. Nobelstraat 19. Links het grote huis rechts de zijkamer.

Afb. 10. Nobelstraat 21-23. Dubbel huis van kort voor 1600 met een hoge en een lage vleugel.

Afb. 11. Nobelstraat 19, achterzijde. De zijkamer en oude muur tussen het voorstuk en achterkamer van het hoofdhuis zijn waarneembaar.

(Foto's Monumentenzorg)

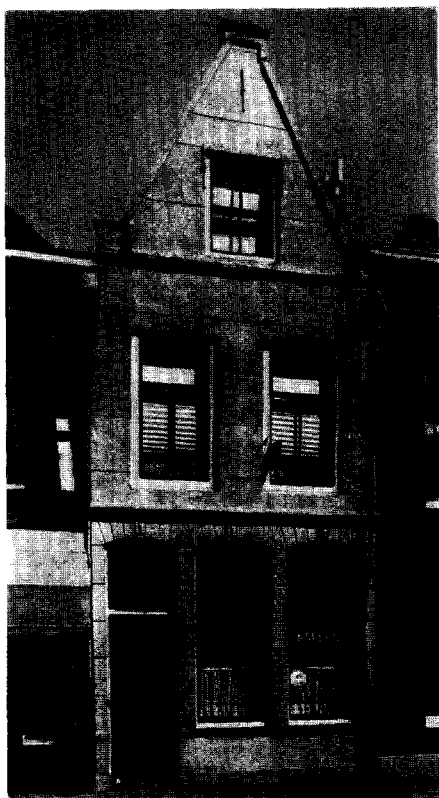
DE OUDE HUIZEN VAN DEN BRIEL

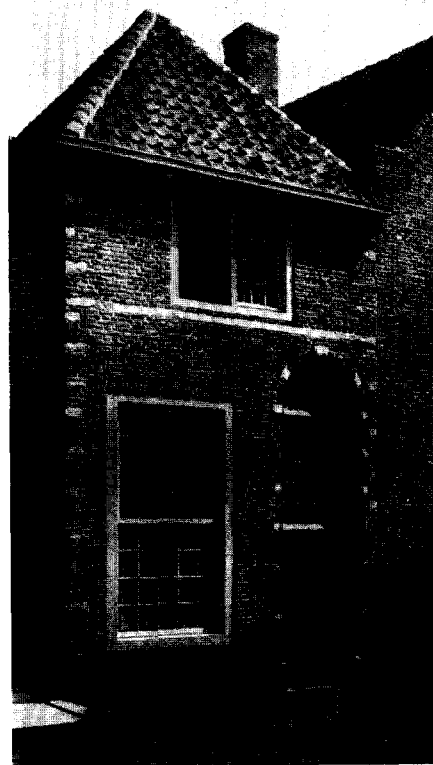
Afb. 12. Nobelstraat 20. Ondanks wijzigingen bleven de structuur van het grote huis links en de zijkamer rechts in de gevel nog te herkennen.

Afb. 13. Nobelstraat 14. Een der oudste stenen huizen in de stad waarvan het grote huis en de zijkamer (rechts) nog in de vermalde gevel te herkennen zijn.

Afb. 14. Voorstraat 18. Klein laat-middeleeuws huis; de gotische waterlijst onder de topgevel bleef bewaard.

Afb. 15. Langestraat 40. Vrij gaaf bewaarde middeleeuwse gevel. Smal huis met verdieping.

(Foto's Monumentenzorg)

ters van de stad ⁴². Het werd aangeslagen voor twee emmers en een huurwaarde van 13 pond. Waarschijnlijk is het huis ingrijpend verbouwd of geheel vernieuwd in de periode toen deze burgemeester er woonde.

Het huis *Nobelstraat 7-9* (afb. 16) is het grootste huis van de stad. De zestien meter brede voor-gevel uit het derde kwart van de 18de eeuw heeft met zijn zes vensterassen een ongewone monumentaliteit. Het ontbreken van een middenas en een onderverdieping met stoep wijzen er op dat ook hier geen geheel nieuw pand gebouwd werd. Inderdaad blijkt achter de grote voorgevel een drietal oudere daken schuil te gaan. De beide linkse daken hebben tezamen een belangrijk huis met zijkamer gevormd, dat beschouwd kan worden als kern van het latere zeer grote huis. Rechts heeft een apart huis gestaan dat er op een onbekend tijdstip werd bijgetrokken en achter de beide rechtse vensterassen is blijven voortbestaan.

Het grote huis met zijkamer dat het linkerdeel van het huidige pand uitmaakt behoorde in 1523 aan Willem Joesz, die twee emmers moest aanschaffen en in 1545 aan Jan Ariaensz, tynnegier, die op een huurwaarde van 13 pond gesteld was. Het rechtse huis moet het huis den Wildeman ⁴³ geweest zijn, dat in 1523 twee emmers moest houden en waar in 1545 Thonis de goudsmit werd aangetroffen met een huurwaarde van 10 pond.

Het huis *Nobelstraat 11* is thans met het buurhuis aan de zuidzijde (nr. 13) in zijn geheel vervangen door een nieuw bankgebouw. In 1523 was dit het huis van Bouwin Jan Oelez., die twee emmers moest houden. In 1545 was het huis van Vrerick Jansz, getaxeerd op 10 pond huurwaarde.

Het huis *Nobelstraat 13*, op de noordhoek van het Nieuwe Slop gelegen is thans geheel verdwenen. Wij krijgen de indruk dat hier in 1523 twee panden gestaan kunnen hebben. Het eerste werd aangeduid als het „ketelaers huys”, het tweede behoorde aan Jacob Ysbrantz. Beide moesten twee emmers houden. In 1545 blijkt het eerste huis belangrijker dan het tweede. Het huis van Willem in de Croon werd getaxeerd op 13 pond huurwaarde, dat van zijn buurman aan de zuidzijde, Ariaen de Snyer, slechts op vier pond. Wellicht had het eerste huis hier tussen 1523 en 1545 een deel van het achtererf van het laatste huis verworven.

Er is op dit punt nog een probleem. Het erf van het huis Nobelstraat 13 dat zeven meter breed is, is eigenlijk te smal voor twee percelen. Nu heet de smalle slechts twee meter brede steeg ten zuiden van dit huis op het kadastrale minuutplan „het Nauwe Slop”. Op de kaart van Jacob van Deventer (\pm 1560) komt deze steeg, die smaller is dan de andere stegen, reeds voor. In de keurboeken worden de andere stegen vaak genoemd, doch deze ontbreekt. Wij achten het zeer goed mogelijk dat deze steeg is aangelegd tussen 1545 en \pm 1560. Het huis ten zuiden van het ketelaars-huis of de Croon zal er wellicht voor gesloopt zijn en het resterende deel van het erf bij het grote huis getrokken.

De huizen *Nobelstraat 15 en 17*. Ten zuiden van het Nauwe Slopje lag een drietal huizen van slechts vier meter breedte. In 1523 waren het de huizen „de Sterre” en „de Gouden Leeuw” met elk twee emmers en het huis van Symon de glazemaecker met een emmer. In 1545 vinden wij op deze plaats Jan Cornelisz, in de Galeye met een huurwaarde van 9 pond en de huizen van Matthys Ariaensz, en Michiel de Schaeliedecker, elk getaxeerd op een huurwaarde van 8 pond. Deze beide laatste panden zijn thans samen getrokken tot het huidige pand Nobelstraat 17 met zijn rustige en verzorgde 18de-eeuwse vier-raams gevel. Het huis van Matthys Ariaensz., schuin tegenover het hoekhuis aan de westzijde van de Nobelstraat gelegen, werd in 1551 genoemd ter aanduiding van de plaats van de wantsnijders tijdens de jaarmarkt ⁴⁴.

Het huis Nobelstraat 19 (fig. 4 en afb. 9 en 11) behoort tot de oudste stenen panden van de stad. Het belang van dit huis spreekt uit de hoge kap en de grote breedte, die slechts weinig onderdoet voor die van het stadhuis. Het zeer monumentale pand is thans in een onderkomen toestand, het wordt gebruikt als pakhuis van een grossierderij en diende tevoren als bakkerij. De gevel werd in de 19de eeuw gewijzigd. Oude ankers tonen aan dat er onder de pleisterlaag ouder muurwerk bewaard bleef. In het inwendige vindt men nog herinneringen aan beter dagen. Een fraai klassiek portaal aan het eind van de gang, een brede trap waarvoor een zijkamer werd opgeofferd en een schoorsteenmantel in de grote voorkamer boven, bewijzen dat ook dit pand nog in de 18de eeuw met smaak bewoond werd, hoe-

⁴² De Jager, *o.c.*, 291.

⁴³ In 1445 wordt bepaald dat bij de jaarmarkt de wantsnijders zullen staan ten zuiden van het huis van

Pieter Beye de Wildeman; De Jager, *o.c.*, 172.

⁴⁴ De Jager, *o.c.*, 172.

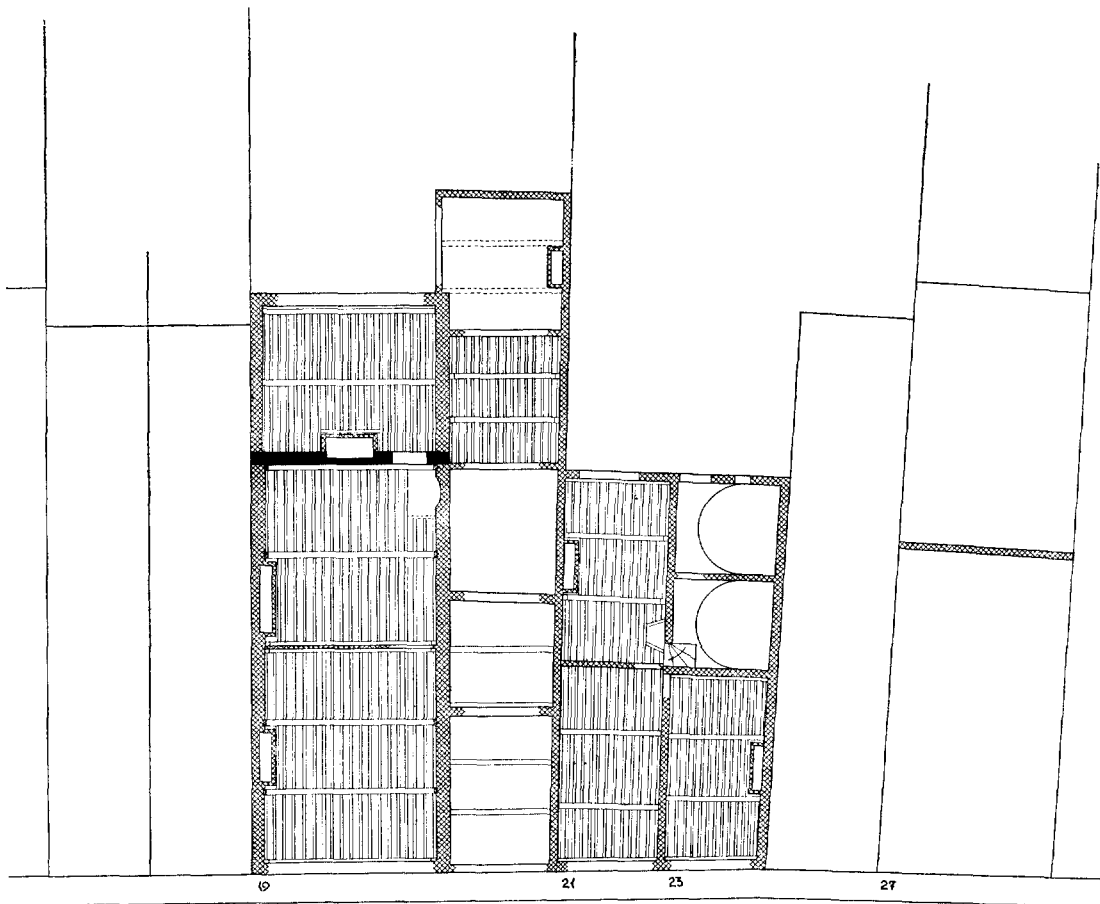
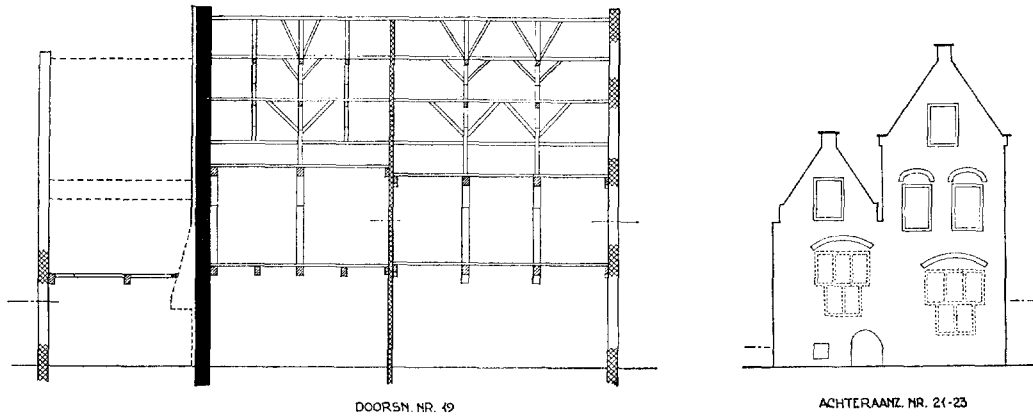

Fig. 4. Nobelstraat 19, 21-23 en 27. Schaal 1 : 300. Het linkerpand is een groot dubbel huis met zijkamers, het rechter een dubbel huis. De plattegrond geeft de indeling op de beganegrond aan, behalve bij het voorstuk van de brede linkervleugel van nr. 19, waar de balklaag op de verdieping getekend is. Beide panden werden kort voor 1600 geheel vernieuwd. Slechts de muur tussen het voorstuk en de achterkamer van nr. 19 dateert vermoedelijk uit het begin van de 14de eeuw. Nr. 27 is een breed pand met middeleeuwse onderdelen.

(Tekening Monumentenzorg)

wel het geen nieuwe voorgevel kreeg. Het kleine huis is daardoor steeds een zelfstandig element gebleven. Dit smalle rechter pand maakt de indruk in zijn huidige vorm uit de 17de eeuw te stammen, het grote huis is ouder. Een niet uitgevoerd verbouwingsplan bood de gelegenheid een grondig onderzoek in te stellen.

Van het grote huis dateert het voorstuk uit het midden van de 16de eeuw, het achterste deel is zo verbouwd, dat het moeilijk valt iets over de oorspronkelijke ouderdom te zeggen. In het huidige gebouw bleef echter nog een belangrijk fragment van een ouder huis bewaard. De wand, die het voorstuk aan de achterzijde begrenst, is opgetrokken van grote moppen (27/28 x 12/12.5 x 7/7.5; 10 lagen = 81 cm), welke baksteen te gaaf is om aan herbezigd materiaal te doen denken. Dit formaat zou op een bouwtijd in het begin der 14de eeuw kunnen wijzen. Aan de achterzijde was in deze tussenwand een rookkanaal uitgespaard dat tot stookgelegenheid diende van de achterkamer. Boven het dak was deze oude tussenmuur afgebokkeld, wat er op wijst dat de kap vroeger hoger was. In de achterkamer werd op de begane grond een moer- en kinderbinten balklaag van twee vakken aangetroffen, waarin een raveling voor de stookplaats tegen de scheidingsmuur met het voorstuk was uitgespaard. Door het ontbreken van consoles was de ouderdom van deze balklaag niet vast te stellen. Het is waarschijnlijk dat de achterkamer steeds deze vierkante plattegrond heeft bezeten. Hier zou dus reeds in het begin van de 14de eeuw een stenen woonhuis hebben bestaan met een voorstuk van 7 x 16 m en een achterkamer van vierkante vorm, beide met verdieping. De zijkamer aan de achterkant van het huis zou blijkens de consoles onder de moerbalken zeer goed uit de 16de eeuw kunnen zijn. In eerste aanleg telde hij waarschijnlijk drie balkvakken. Deze zijkamer is naderhand naar achteren verlengd. Vermoedelijk is dit het enige deel van het huis dat onderkelderd is geweest.

Het voorstuk van het grote huis moet in het midden der 16de eeuw vernieuwd zijn, in een vorm die vermoedelijk weinig afweek van de oorspronkelijke; een nieuw element was waarschijnlijk alleen de wand die het voorstuk in tweeën deelde. De oorspronkelijke toestand is op de verdieping nog het beste te bestuderen. De voorkamer was 8.5 m diep en telde drie vakken. De binnenkamer was slechts twee vakken diep, die samen 7.5 m besloegen. Deze binnenkamer moet licht ontvangen hebben van de binnenplaats ter rech-

terzijde, aangezien de deelwand, die op de verdieping bewaard bleef en die in vakwerk was uitgevoerd, geen oude openingen bezat. Er was hier, in tegenstelling met de voorkamer, geen stookplaats. Het beloop van het rookkanaal van de grote keukenschouw van beneden was hier in het vierde vak nog op te merken. In de rechter achterhoek tekenden zich de sporen van de oude spiltrap af, waarvan vermoedelijk de houten treden in het muurwerk waren opgelegd.

Beneden, waar de toestand veel meer is gewijzigd, kan men dezelfde indeling verwachten. Er was een voorhuis van drie vakken, vermoedelijk zonder stookplaats. De binnenkamer daarachter heeft vier ondiepe vakken in de plaats van de twee grote vakken van de bovenkamer; aan de linkerzijde was de grote keukenschouw. Merkwaardig is ook de constructie van het huis. Bij de benedenste balklaag liggen de moerbalken op fraaie stenen consoles; boven zijn er muurstijlen, behalve bij de strijk balken naast de vakwerkwand.

In grote trekken staat de structuur van dit huis met zijn voorstuk, achterhuis, en twee zijkamers aan de achterzijde ons duidelijk voor de geest, doch ook hier strandt het bouwkundig onderzoek op de vraag of de zijkamers aan de voorzijde een apart huis vormden of dat ze bij het grote huis behoorden. Gelukkig kunnen wij met behulp van het register en het kohier deze kwestie oplossen. In 1523 woonde in dit huis Meiskn Dirc Heyns huysvrouwe die voor haar grote huis drie emmers moest houden. In 1545 vinden wij de volgende omschrijving: „Jan Wouters nyewe leech huys — nyet; Jan Wouters huysinge 13 pond”. Wij veronderstellen dat men het huis, dat toen waarschijnlijk leeg stond omdat het voorstuk vernieuwd werd, zoals verschillende lege huizen niet getaxeerd heeft. Voor het afsluiten van het kohier is men daarop teruggekomen en werd een huurwaarde vastgesteld. Door dit toeval zijn wij vermoedelijk het bouwjaar van het voorstuk te weten gekomen. Dat de zijkamers aan de rechterkant reeds toen bij het grote stenen huis behoorden, blijkt uit het verdere verloop van het register en het kohier.

Het huis *Nobelstraat 21-23* (fig. 4). Op deze plaats stonden oorspronkelijk twee smalle panden die omstreeks 1600 vervangen zijn door een dubbel huis dat wij later zullen beschrijven. In 1523 volgt direct op het voorgaande grote huis: „de Helle, en het huis van Arien Thonisz, sciptimmerman”, beide met een emmer. In 1545 treffen wij na Jan Wouters aan Pieter Jacobs „de Helle met het hoofken”, 5 pond en Geert Dirck Huyn, 8

pond. Dat deze panden inderdaad op de plaats van 21-23 stonden blijkt uit het vervolg.

De huizen *Nobelstraat 25-27* (fig. 4) moeten in de 16de eeuw een belangrijk pand gevormd hebben. In het register van 1523 blijkt dit huis te behoren aan een van de aanzienlijkste lieden in de stad: Willem Ghysbrechtszn. van Bronckhorst die vier emmers moest houden. In 1545 is het huis het eigendom van Pieter Jacobsz. en wordt de huurwaarde getaxeerd op 12 pond. Nu blijkt het huis nr. 27 een groot stenen huis te zijn van bijna zeven meter breed. Op meer dan tien meter uit de voorgevel zien wij nog een middeleeuwse trapgevel die een scheiding vormt tussen voorstuk en achterkamer.

Aangezien er in het register en het kohier slechts twee kleine panden genoemd worden tussen de beide grote stenen huizen die wij nog terugvinden in de huidige nrs. 19 en 27 blijkt duidelijk dat zowel het huis van Jan Wouters als dat van Willem Gysbrechtszn. van Bronckhorst een zijkamer hebben bezeten. De zijkamer van het laatste huis is als *Nobelstraat 25* een eigen leven gaan voeren.

Het huis *Nobelstraat 29* is steeds een klein pand van minimum breedte geweest. In het register van 1523 behoort het aan Arien Wittesz. en staat het voor twee emmers genoteerd. In 1545 wordt Jan Ariaensz. aangeslagen voor 8 pond huurwaarde.

Na dit kleine pand volgen een tweetal dubbele huizen die thans gesplitst zijn en de indruk maken van vier normale huizen.

De huizen *Nobelstraat 31-33* kunnen vroeger een enkel pand zijn geweest. Het diepere linkerstuk (nr. 31) kan het grote huis, het lage en ondiepe pand (nr. 33) de zijkamer geweest zijn. In 1523 was het huis eigendom van Pieter Ottes die twee emmers moest houden. In 1545 woont er Aert Pouwels en bedraagt de huurwaarde 10 pond.

De huizen *Nobelstraat 35-37* moeten vroeger eveneens een dubbel pand gevormd hebben. Nr. 35 is het hoge huis, het lagere (nr. 37) was vermoedelijk de zijkamer. Dat dit huis belangrijk was blijkt uit het register van 1523; er woont dan de burgemeester Pieter Volckricxz. die vier emmers moest houden. Dit grote aantal emmers is wellicht niet alleen aan de afmetingen van het huis te danken. Waarschijnlijk moest de burge-

meester als lid van het gerecht nog een emmer extra houden.

Het huis *Nobelstraat 39*, op de hoek van de voormalige Craenslop (nu Varkensmarkt) gelegen, heeft een grote breedte maar is daarentegen lager dan de andere huizen. In tegenstelling tot de beide buurhuizen aan de noordzijde is het een belangrijk pand gebleven en niet later in kleinere huizen gesplitst.

In 1523 behoort dit hoekhuis aan Cornelis Jansz., die twee emmers moet houden. In 1545 staat hij aangegeven als Cornelis Jansz. op te Craen. Het huis heette evenals de Craenslop naar de kraan die hier bij Craentoren aan de waterkant gestaan moet hebben. De eigenaar, Cornelis Jansz. Craen, was in 1542 burgemeester⁴⁵. Ook bij dit pand blijkt weer hoezeer de huizen, die in de 18de eeuw belangrijk waren, ook in de 16de eeuw tot de eerste van de stad behoorden. Ten zuiden van de Craenslop is het met de grote panden, zoals wij er in de *Nobelstraat* zoveel aantreffen, grotendeels gedaan.

Westzijde

Het *stadhuis* van Den Briel (fig. 2 en 5, afb. 4-7) is het oudste en grootste gebouw dat het type van het grote stenen stadshuis vertegenwoordigt, waarbij wij de aanleg met achterkamer en zijkamer aantreffen. Ondanks de modernisering die het gebouw in 1955 onderging, waarbij het inwendige geheel werd vernieuwd, is de historische structuur van het gebouw behouden gebleven. Het uitwendige van het stadshuis behield de gedaante die het verkregen had door de grote verbouwing in 1792 welke geschiedde onder leiding van architect J. van Westenhout.

Uit de vele gegevens, die over deze verbouwing bewaard zijn gebleven⁴⁶, kunnen wij ons een duidelijk beeld vormen van wat er toen geschiedde. De werkzaamheden beperkten zich tot het voorste stuk van het stadshuis en de daarnaast gelegen burgerwacht. De oude voorgevel werd tot op de fundering afgebroken, de kap gesloopt, evenals de traptoren in de zijgevel. Er werd een nieuwe voorgevel gebouwd; de linker zijmuur werd verhoogd, terwijl de rechter zijgevel aan de Koopmansstraat een nieuwe buitenbekleding van Utrechtse steen kreeg. Deze voormetseling was aan de onderzijde anderhalve steen zwaar, doch aangezien de oude muur scheef stond, werd de

⁴⁵ De Jager, *o.c.*, 319.

⁴⁶ *Oudb. Jaarb. = Bull. N.O.B.*, 4de s. 8 (1939), 115. Bestek metselwerk mei 1791, Gemeente-archief

Den Briel. Opmetingstekening van het gebouw van voor deze verbouwing, Gemeente-archief Den Briel.

Fig. 5. Stadhuis. Schaal 1 : 300. Links de indeling voor de verbouwing van 1791. Rechts de indeling na de verbouwing van 1791. De opzet van de plattegrond met groot voorstuk en kleinere achterkamer gaat waarschijnlijk terug tot de 14de eeuw. Vermoedelijk werd het buurhuis links in het begin van de 16de eeuw bij het stadhuis getrokken. (Tekening Monumentenzorg)

bekledingsmuur naar boven minder dik. Deze bakstenen zijgevel vormt een sterk contrast met de zandstenen voorgevel en speelt in de architectuur een belangrijke rol. Hij moest zeer zorgvuldig worden afgewerkt. In het bestek lezen wij „van het plint af tot onder de lijst zal hij [de aannemer] deze geheele gevel zeer zindelijk moeten opmetzelen en met nette fijne afgesneden voegen met wel geprepareerde gegoten voegspetie volzetten, zorg draagende dat alle de stoot-

voegen zuiver te lood naar den aard en eigenschap van het staande verbande”. De topgevel aan de achterzijde werd op andere wijze afgewerkt, de aannemer moest hier het muurwerk „met platte voegen volzetten de baarden afknippen en met de dagge naar de rye doorhalen”.

De nieuwe zijgevel was hoger opgetrokken dan de oude, aangezien het stadhuis met een verdieping verhoogd werd. Het gebouw werd bekroond door een leien dak dat echter provisorisch met

pannen gedekt moest worden. Daarboven verrees als vanouds het torentje.

De nieuwe strakke zijgevel werd eerst mogelijk doordat de oude traptoren kon worden afgebroken. De trap werd verplaatst naar de overzijde van de hal waar een smalle steilklimmende trap als een soort verbeterde traptoren buiten het gebouw geplaatst werd. Uit het bestek krijgen wij de indruk dat er aan het inwendige door deze verbouwing weinig veranderde. De grote voorhal schijnt haar volledige diepte behouden te hebben; zij is waarschijnlijk eerst later, in het begin der 19de eeuw, toen de vierschaar werd opgeheven, onderverdeeld in voorhuis en kamer.

De aangrenzende burgerwacht, die met fundering en al vernieuwd werd, schijnt wat indeling betreft geheel in de bestaande vorm te zijn herbouwd. De omschrijving van de nieuwe toestand in het bestek klopt precies met de plattegrond die wij op de tekening van voor de verbouwing aantreffen. Beneden was een kleine galerij voor de wacht, daarachter een brandspuithuis en een trap naar boven. Achter de middenmuur was een vertrek dat in de nieuwe toestand door een deur met de hal van het stadhuis werd verbonden en diende als bodenkamer. Op de verdieping kwamen er twee vertrekken, een voor de officieren, de ander voor de burgerwacht. De voorgevel van de nieuwe burgerwacht was van baksteen, op dezelfde manier afgewerkt en gevoegd als de zijgevel van het stadhuis. Het dak, achter een statiebord verborgen, werd gedekt door rode pannen.

Het is opmerkelijk hoezeer de gebondenheid aan de bestaande toestand het bouwplan heeft beïnvloed. Van enige 18de-eeuwse ruimtewerking is geen sprake, men handhaaft de twee-eenheid van het grote en het kleine huis; dit in tegenstelling tot de verbouwing van vele woonhuizen, waarbij men beide elementen achter een facade verborg. Met weinig meer kosten had men ook in dit geval het grote en het kleine huis tot een geheel kunnen samentrekken. Noch de verbouwing van het uitwendige van 1791, noch de verandering van het inwendige in 1955 hebben de oudere structuur van het gebouw aangetast.

Hoe oud was het pand dat in 1791 verbouwd werd? De gangbare opvatting is dat het voordien

bestaande gebouw uit 1634 zou dateren. Dit jaartal merkte Kornelis van Alkemade op boven in het torentje⁴⁷. Toch zegt Van Alkemade er uitdrukkelijk bij dat het stadhuis ouder moet zijn. Zijn tekst die in 1729 gedrukt werd, luidt als volgt: „Het gebouw zelf vertoont een ouderdom van meer dan een Eeuw dog op het toornspitsje, staande boven het stadhuis zijn we gewaar geworden dit jaartal, 1634”. Verderop bij een overzicht van merkwaardige gebeurtenissen deelt Van Alkemade mede: „in de maand Mey 1634 zijn eenige Memorien gemaakt en overgegeven aan de Regering der Stad, ten einde van herstelling van den Toorn op het stadhuis, volgens de bewijzen, en bescheiden daar van zijnde”⁴⁸.

Het oudere stadhuis, dat wij uit 18de eeuwse tekeningen enigszins kennen, heeft met zijn topgevel met kleine trappen, zijn segmentbogen boven de vensters en de vele kleine hoekblokjes een uitgesproken 16de-eeuws karakter. Ook de kleine topgevels op de dakvensters boven de zijgevel en de vorm van de dakruiter doen sterk aan de 16de eeuw denken. Wij veronderstellen dan ook, dat de torenreparatie van 1634 weinig ingrijpend is geweest. Wij vermoeden dat dit het stadhuis is dat reeds op de kaart van Jacob van Deventer wordt afgebeeld, op welke kaart wij duidelijk een hoog dak met dakruitertje kunnen ontwaren. Vermoedelijk verkreeg het stadhuis deze gedaante in de eerste helft van de 16de eeuw.

De balklaag die wij op de opmetingstekening van voor 1791 zien, bezit daarentegen een weinig middeleeuws karakter. Moer- en kinderbinten ontbreken, er liggen gewone balken op korte afstand van elkaar. Deze balklaag, die in 1955 weer bloot kwam en toen in zijn geheel moest worden vernieuwd, moet jonger zijn dan het muurwerk. Er moet een verbouwing zijn geweest, vermoedelijk in 1671, waarbij de zolders met moer- en kinderbinten vervangen zijn door gewone balklagen⁴⁹. Dat het stadhuis nog meer wijzigingen onderging, bewijst de voordeur die wij op de geveltekening zien en die met het hek vermoedelijk in 1723 is aangebracht⁵⁰. Ook op andere punten onderging het gebouw bescheiden verbeteringen⁵¹. Al deze wijzigingen lieten echter het 16de eeuwse karakter van het stadhuis vrijwel

⁴⁷ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, I, 82.

⁴⁸ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, I, 153.

⁴⁹ In de vroedschapsresoluties, deel XVII (1671-1675) komen mededelingen voor over een ingevallen zolder, fol. 8v°, 9, 11, 15, 32, 33v°, 64v°, 72v° (vriendelijke mededeling van de gemeente-archivaris van Den Briel).

⁵⁰ Bericht over een ijzeren hek treffen wij aan in de vroedschapsresoluties, deel XXIV (1723-1730), 22v°.

Veel stadhuizen kregen in deze tijd een nieuwe pui.

⁵¹ In de secretarie werden in 1753 de nu nog aanwezige archiefkasten vervaardigd, die in de kleur van eikehout werden geschilderd.

onaangetast. Tot 1791 bezat het gebouw zelfs nog een deel van zijn kruiskozijnen. Toch is het de vraag in hoeverre wij hier met een 16de eeuws stadhuis te maken hebben.

Het is zeer goed mogelijk dat de kern van het gebouw ouder is dan de 16de eeuw. Op de bega-negronde ontbreken op de 18de-eeuwse tekening de hoekblokken zodat wij ons afvragen of het stadhuis vroeger wellicht geen verdieping bezat. Reeds in 1445 moet het gebouw de huidige breedte hebben bezeten aangezien in de keuren op de jaarmarkt bepaald wordt dat de kooplieden in goud, zilver en juwelen in het stadhuis zullen staan⁵². Waarschijnlijk gaat de hoofdopzet van het gebouw nog terug tot de 14de eeuw⁵³. Het belangrijkste element van de plattegrond is het voorste stuk dat op de hoek van de Nobelstraat en de Koopmansstraat is gelegen. Het heeft een enigszins taps toelopend grondvlak en meet gemiddeld 7.3×16.5 m. Aan de rechterzijde bevindt zich de trap die gedeeltelijk als traptoren uit de zijgevel steekt. Achter dit voorste stuk vindt men een kamer van 6.3×10 m. Terzijde van deze kamer is nog een zijkamer uitgebouwd op het erf van het buurperceel, welke kamer een verdieping bezit die door een apart traptorentje bereikbaar is. Nog later is een tweede achterkamer aan het complex toegevoegd, echter zonder verdieping.

De belangrijkste elementen van de, ondanks alle wijzigingen, nog volledig middeleeuwse plattegrond van het raadhuis zijn de grote hal met de kleine kamer erachter. Deze aanleg treffen wij veel bij stadhuizen van dit type aan (Tholen, Vianen, Geertruidenberg). In dit opzicht zijn de plattegronden van de raadhuizen gelijk aan die van de grote woonhuizen. Het enige verschil is dat bij het raadhuis aan de achterzijde van het voorstuk een stookplaats ontbreekt omdat daar de vierschaar is geplaatst. Bij het woonhuis vinden wij op deze plaats meestal de grootste schouw van het huis. Andere elementen die wij bij raadhuizen en woonhuizen gelijkelijk aantreffen zijn de traptoren en de smallere nevenkamer. De bouwgeschiedenis van het Brielse stadhuis toont aan dat deze beide elementen waarschijnlijk jonger waren en eerst omstreeks 1500 zullen zijn toegevoegd. Het is opvallend dat de zijkamer, die bij de Brielse huizen een zoveel voorkomend element was, ook bij het raadhuis voorkwam.

⁵² De Jager, *o.c.*, 173.

⁵³ Aangezien uit de verkoopakte van het huis de Gouden Pot in 1390 bleek, dat het stadhuis toen al op

Reeds op het moment van het bouwen van de zijkamer aan de achterzijde werd het lot van twee smalle buurhuizen verweven met dat van het stadhuis. Zowel uit het register van 1523 als uit het kohier van 1545 krijgen wij de indruk dat het eerste kleine huis reeds geheel bij het stadhuis getrokken was.

Het huis *Nobelstraat 2*, aan de zuidzijde grenzend aan het stadhuis, moet reeds vroeg een deel van zijn achtererf aan het stadhuis hebben verloren. Het huis heeft daardoor aan waarde ingeboet. In 1523 wordt het aangeduid als „de Rooze” en moet het een emmer houden. In 1545 is het eigendom van Pieter de Naeyer en heeft het een huurwaarde van 8 pond.

Nobelstraat 4 (fig. 2), is het eerste volledige perceel ten zuiden van het raadhuis. In 1523 behoorde dit toe aan Jacob Splintersz., die twee emmers moest houden. In 1545 zien wij dezelfde eigenaar, dan aangeduid als Copmynten Splinter, het huis heeft dan een huurwaarde van 10 pond. Het huis was smal doch bezat een grote diepte, van ca. 27 m. Een brandgevel die boven het dak uitkwam scheidde het 17 m diepe voorstuk van de 10 m diepe achterkamer. Deze achterkamer is thans gesloopt, op oude foto's, genomen van de Brielse toren, toont zij een eenvoudige trapgevel aan de tuinzijde. Naast de achterkamer was nog een zijkamer op het achtererf van het buurpand dat de minimum breedte van vier meter bezat.

Nobelstraat 6 is een zeer smal perceel. In 1523 behoorde het aan Arien Ariensz. en was het voor twee emmers aangeslagen. In 1545 was Jan de Byes de eigenaar en bezat het een huurwaarde van 6 pond. Vermoedelijk had het huis ondertussen zijn achtererf verloren aan het huis nr. 4.

Het huis *Nobelstraat 8* is een in het begin van deze eeuw geheel vernieuwd pand. Ook het kadastrale minuutplan toont een enkel huis. Zowel in het register van 1523 als in het kohier van 1545 staan er op deze plaats twee kleinere panden. In 1523 werden ze aangeslagen voor een en twee emmers. In 1545 werden beide getaxeerd op een huurwaarde van 6 pond. Zij moeten de minimumbreedte van vier meter hebben bezeten. Tussen deze beide kleine huizen en de eerste steeg aan de zuidzijde liggen drie belangrijkere panden.

Het huis *Nobelstraat 10* behoorde in 1523 aan Andries van Bronckhorst die er twee emmers voor moest houden. Deze was een van de rijkste lieden

deze plaats stond, en de stad omstreeks 1300 stadsrechten verkregen moet hebben, nemen wij aan dat het stadhuis in de 14de eeuw op deze plaats ontstaan is.

van Den Briel, behoorde tot de breedst geërfden en bezat meer huizen in de stad. In 1545 was dit huis eigendom van de weduwe van Claes Jacobsz. en had het een huurwaarde van 12 pond. Het was een gewoon huis op goede stand.

Het huis *Nobelstraat 12* is breder dan het voorgaande. In 1523 behoorde het aan heer Pieter Boudinsz., die drie emmers moest houden. In 1545 was de eigenaar meester Vincent Bouwensz. De huurwaarde werd getaxeerd op 12 pond.

Het huis *Nobelstraat 14* (afb. 13) is een zeer oud en belangrijk pand, dat gelegen is op de noordhoek van de Welleslop.

Zowel in het register als in het kohier is dit huis eenvoudig te herkennen. In 1523 wordt het als volgt omschreven: „Mariken Hugen dochter eenen emmer, dezelve haer groote huys twee emmers”. Wij krijgen daaruit de indruk van een huis en zijkamer die apart werden gebruikt. In 1545 woont hier Cornelis van Duvenvoorde die het gehele grote pand, waarvan de huurwaarde op 12 pond gesteld wordt, tot zijn beschikking heeft. In 1552 woonde hij er nog aangezien bepaald werd dat bij de jaarmarkt de verkopers van linnen lakens in de Nobelstraat moesten staan ten noorden van het huis van Cornelis van Duvenvoorde⁵⁴. Hieruit blijkt tevens dat Cornelis van Duvenvoorde inderdaad het hoekhuis ten noorden van de steeg bewoonde.

In het thans tot winkel verbouwde brede hoekpand zijn ook uitwendig nog de omtrekken van een middeleeuws huis te herkennen. Het grote huis is op de hoek gelegen en is ongeveer zeven meter breed. Het bestaat uit een voorstuk dat ongeveer dertien meter diep is en dat in vier vakken is verdeeld. De ongeveer negen meter diepe achterkamer bestaat uit drie vakken, is onderkelderd en heeft daardoor een hoger vloerniveau. Het voorstuk heeft zijn oude karakter grotendeels verloren. Merkwaardig zijn alleen de resten van een muurgeleding bij de als pakhuysruimte gebruikte verdieping. In de linkerzijmuur waren drie bogen, gevormd door een muurverzwaring van een halve steen. Aan de rechterzijde was dezelfde muurgeleding doch meer doorbroken; vermoedelijk zijn hier de stookplaatsen geweest. Rechts achter kan het rookkanaal van de grote schouw van beneden gelopen hebben, rechts voor zal een stookplaats op de verdieping zijn geweest. Een dergelijke muurgeleding van spaarbogen hebben wij in Den Briel niet aangetroffen. In het oosten van het land komt deze bouw-

wijze meer voor zoals o.a. blijkt uit het Sint-Peters Gasthuis te Arnhem. De trap zal vermoedelijk links achter in het voorstuk geplaatst zijn geweest. Op dit punt ligt ook de huidige, in de 18de eeuw vernieuwde trap, die om een royaler beloop te kunnen krijgen, is uitgebouwd in een erker in de zijgevel.

De achterkamer bleef beter bewaard dan het voorstuk. Dit deel van het huis heeft zijn fraaie middeleeuwse kap nog behouden. Tegen de achterwand van het voorstuk vonden wij een oud rookkanaal, dat enigszins links van het midden uitkomt. In het tweede vak is tegen de rechterzijmuur eveneens een tamelijk oud rookkanaal. De sleutelstukken van de moerbalken op de verdieping hebben gotiserende profielen waarvan de ouderdom moeilijk te schatten is. Op de begane grond zijn de balken ook hier aan het oog onttrokken. Onder de achterkamer is een kelder die voor het grootste deel een houten balklaag heeft. Slechts een klein deel aan de rechterzijde is van stenen gewelven voorzien. Over de ouderdom van het huis valt weinig te zeggen. De grote steen in de zijgevel (30 × 14 × 7) en de muurbogen op de verdieping wekken het vermoeden dat dit pand tot de oudste stenen huizen van de stad gerekend moet worden.

Ook bij dit huis treffen wij zijkamers aan, waarmee het stenen huis op de hoek op het terrein van het smalle buurhuis aan de noordzijde is uitgebreid. Waarschijnlijk is er een zijkamer aan de achterzijde en een aan de voorzijde geweest met een kleine binnenplaats ertussen. Aan het gebouw zelf is het vrijwel niet te constateren of wij hier met een of twee huizen te maken hebben. De vroeg-19de-eeuwse voorgevel toont nog duidelijk het onderscheid tussen het hoekhuis en de zijkamer, welke scheiding nog door een staande voeg gemarkeerd wordt. Het kadastrale minuutplan wijst uit dat hier één huis stond. Het zijn echter de 16de eeuwse archiefgegevens die ons de zekerheid verschaffen dat wij ook hier te maken hebben met het in Den Briel zo veelvuldig voorkomende type van huis met zijkamer.

Het huis *Nobelstraat 16*, op de zuidhoek van de Welleslop, is een monumentaal 18de-eeuws pand dat onlangs tot winkel werd verbouwd. Aan de achterzijde verraadt het huis nog duidelijk zijn herkomst door samenvoeging van twee middeleeuwse panden. Zowel het register van 1523 als het kohier van 1545 geven op deze plaats twee panden aan van gelijke grootte. In 1523 behoren deze huizen toe aan Bruin Brunez. en Jan Pier Dam; beide worden aangeslagen voor twee em-

⁵⁴ De Jager, o.c., 355.

mers. In 1545 zijn zij eigendom van Neeltgen Yeman Jansz. en Gerrit Jansz. tynneghieter. De huurwaarde was gelijk en bedroeg niet meer dan 8 pond. Dat Neeltgen Yeman Jansz. in het hoekhuis woonde, blijkt ook uit de standplaatsen van de verkopers van wollen lakens die tijdens de jaarmarkt, naar in 1552 werd bepaald, ten zuiden van dit huis zouden staan.

Van beide huizen hebben wij het zuidelijkste, dat in 1545 in het bezit was van een tynneghieter en dat het grootste van beide panden is, aan een kort onderzoek kunnen onderwerpen. Door de vele verbouwingen gaf alleen de kap nog enige aanwijzingen.

Het pand is ongeveer zeven meter breed en verdeeld in voor- en achterstuk. Het voorstuk bestaat uit vier vakken. Vermoedelijk lag de stookplaats in het vierde vak links en de trap in het vierde vak rechts. De achterkamer, waarvan de vloerniveaus iets lager liggen dan die van het voorstuk, bestaat uit twee vakken en heeft daardoor een vierkante plattegrond. Voor de ouderdom van het brede huis zijn vooralsnog weinig aanwijzingen. De fraaie kap was nog zonder nokgording en in alle opzichten middeleeuws zodat wij waarschijnlijk met een 15de eeuws pand te maken hebben. De grote breedte, die wij nog alleen bij de oudste stenen huizen van de Nobelstraat aantreffen, en de ondiepe achterkamer doen verwachten dat ook dit huis in de kern zeer oud is. Hierop zou ook de lage huurwaarde van 1545 kunnen wijzen.

Het huis *Nobelstraat 18* is steeds een klein en onbelangrijk huis geweest van minimale breedte. In 1523 woonde er Arien 't Scaep die slechts een emmer moest houden. In 1545 was het pand eigendom van de biervoeder Jacob Borstelaer en had het een huurwaarde van slechts 5 pond. Dit wekt het vermoeden dat toen reeds de toestand van het kadastrale minuutplan bestond waarbij het achtererf bij het huis van de rijke buurman aan de zuidkant getrokken was.

Het huis *Nobelstraat 20* (afb. 12) is een van de belangrijke panden van de straat, zowel in 1523 als 1545 woonde er Huge Cornelisz., tesorier en rentmeester van Voorne. In 1523 werd het huis aangeslagen voor 2 emmers, in 1545 werd de huurwaarde bepaald op 11 pond. In het tegenwoordige pand met zijn rustige 18de-eeuwse facade blijkt nog duidelijk de opzet van huis met zijkamer die in het begin van de 16de eeuw reeds bestaan moet hebben.

De huizen *Nobelstraat 22-24*. Op het grote huis volgden drie smalle percelen, die in 1523 resp.

een, een en twee emmers moesten houden. In 1545 stond het eerste huis leeg zodat het daarom niet getaxeerd werd. De beide andere hebben een huurwaarde van 9 pond. Op de plaats van de huidige r.k. kerk, die in 1830 gebouwd werd⁵⁵, bevond zich vroeger een groot woonhuis. In 1523 vinden wij hier Tromp Vliet die eerst drie emmers moet houden doch later op vier gesteld wordt. In 1545 treffen wij een zeer belangrijk bezitter aan, het is Jasper van Treslong, baljuw van Den Briel en van het land van Voorne.

De huizen *Nobelstraat 26, 28, 30 en 32*, zijn vier kleine huizen, ten zuiden van de r.k. kerk gelegen. Het register van 1523 geeft hier drie panden van ieder een emmer. Het kohier van 1545 vermeld eveneens drie, de eerste met een huurwaarde van 7 pond, de beide andere met een huurwaarde van 6 pond. Wellicht was een van deze kleine huizen dubbel of behoorde het noordelijkste van de reeks bij het huis van de baljuw. In het zuidelijkste huis, op de hoek van de Schoolstraat, woonde, zowel in 1523 en 1545, de smit Willem Clocstelder.

Het huis *Nobelstraat 34* (afb. 23 en 24), op de zuidhoek van de Schoolstraat gelegen, was vroeger het eerste huis van het Zuideinde. Het behoort echter nog geheel tot de groep van grote huizen van de Nobelstraat. Verderop in het Zuideinde komen wij dit huistype niet meer tegen. In 1523 woonde in dit huis Joos Symonsz., die er twee emmers op na moest houden. In 1545 was dit het huis van de burgemeester Cornelis Eeuwoutsz. en had het een huurwaarde van 12 pond. Ook dit pand bestond uit een groot huis met zijkamer. Het grote huis stond op de hoek van de zijstraat en bezat een ongeveer dertien meter diep voorstuk, waarachter een onderkelderde achterkamer werd aangetroffen. Deze kamer was drie vakken (ongeveer acht meter) diep, en in het bezit van een merkwaardig stucplafond van omstreeks 1600, waarbij het stucwerk om de balken heen loopt. Dit bijzondere plafond en de fraaie voorgevel van een eeuw later tonen aan, dat ook dit huis steeds een belangrijk pand is gebleven.

De voorname huizen aan de Voorstraat (fig. 6)

O o s t z i j d e

Het huis *Voorstraat 2*, op de hoek van de markt gelegen, is een breed pand dat nog middeleeuwse balklagen en een oude kap bezit. In het

⁵⁵ J. Kalf, *De katholieke kerken in Nederland*, Amsterdam 1906, 337.

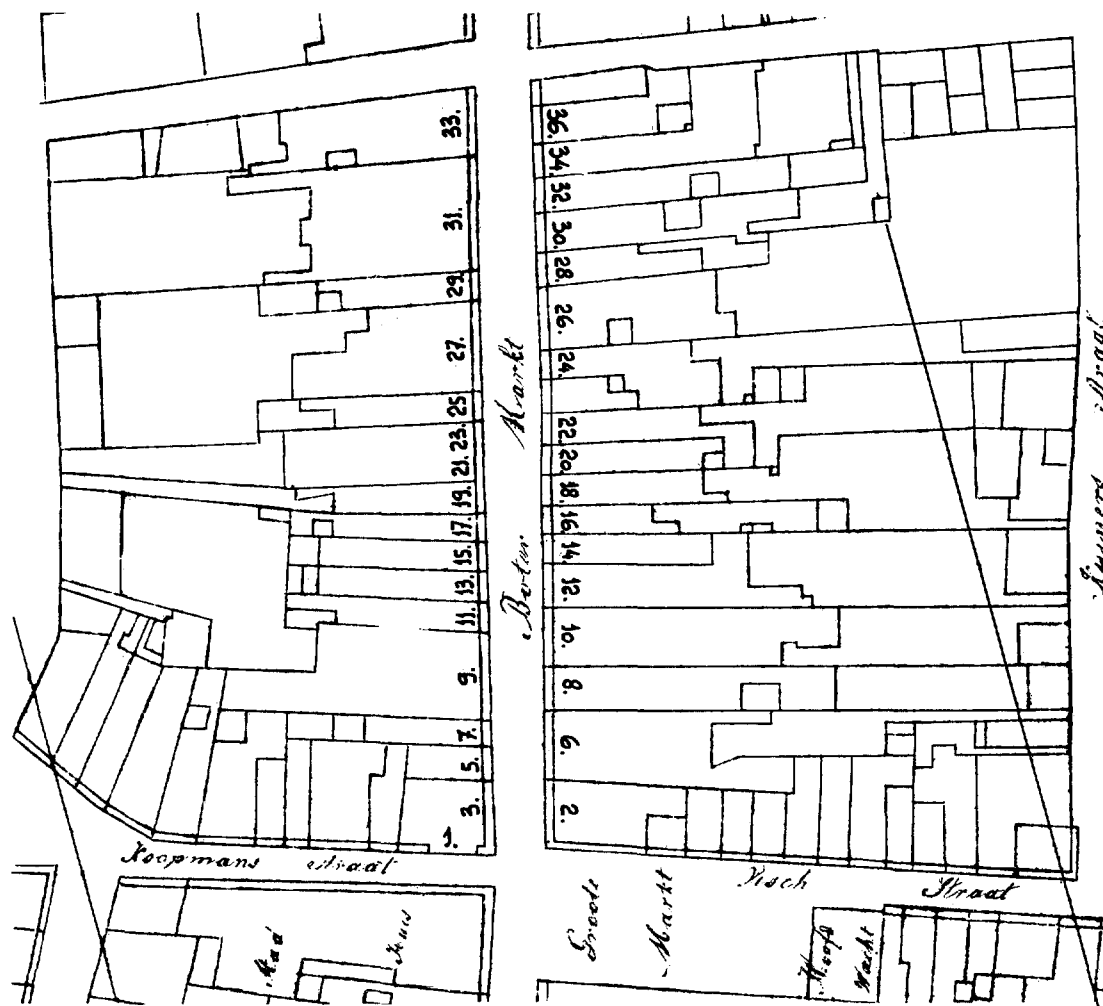

Fig. 6. De huizen aan de Voorstraat. Kadastrale minuutplan met huidige nummering (Correctie: de nrs. 16-24 dienen als volgt gelezen: 16 en 18 = 16, 20 = 18, 22 = 20, 24 = 24 en 22, 36 = 36 en 38).

register van 1523 en het kohier van 1545 is dit pand niet zo eenvoudig te vinden omdat de huizen van de Visstraat en Voorstraat zonder onderbreking opgesomd worden. Wij vermoeden dat dit het huis is dat in 1523 aan Ysbrant de tynneghieter behoort en voor twee emmers genoteerd staat. In 1545 staat ditzelfde huis aangeduid als „Cornelis Harmansz van achteren tot voeren” en heeft het een huurwaarde van 8 pond.

Het huis Voorstraat 4-6 (fig. 2 en 7), thans Hotel de Zalm, is een van de belangrijkste huizen van de stad. Het is jonger dan de oude stenen huizen van de Nobelstraat en vermoedelijk kort voor 1545 grotendeels vernieuwd. In 1523 behoort het aan Joos Cornelisz. casteleyn. Naar de

naam van de eigenaar te oordelen is het waarschijnlijk een herberg, die er twee emmers op na moest houden. In 1545 vinden wij hier „Aernt Blaesbalch, brouwer van achteren tot voeren 16 pond”. Een dergelijke hoge huurwaarde troffen wij in de Nobelstraat slechts eenmaal aan bij het huis van de baljuw.

In het midden van de 16de eeuw was dit pand waarschijnlijk het belangrijkste huis aan de hoofdstraat. Op de kaart van Jacob van Deventer staat het schematisch aangegeven. Dit eens zo belangrijke huis is thans achter de eenvoudige vroeg-19de eeuwse gevel nog herkenbaar als een huis met zijkamer. Het zou echter een onopvallend pand zijn als het niet in bezit was van een

Afb. 16. Nobelstraat 7-9. Grootste 18de-eeuwse gevel van de stad. Dit gebouw is ontstaan uit een huis met zijkamer, dat in het linkerdeel nog aanwezig is. Achter de twee rechtse vensters bevindt zich een ander huis, dat er later bijgetrokken is. Door het voortbestaan van de middeleeuwse huizen achter de latere gevels ontbreken onderverdieping, stoep en middenas. (Foto Monumentenzorg)

Abb. 17. Voorstraat 29 en 31. Het huis nr. 29 bevat nog enkele laatgotische fragmenten. Nr. 31 heeft een der mooiste 18de eeuwse gevels van de stad; hiervan zijn de beide rechtse traveeën het jongst. Het linkerdeel van het gebouw bevat nog een 16de eeuwse huis met zijkamer. (Foto Monumentenzorg)

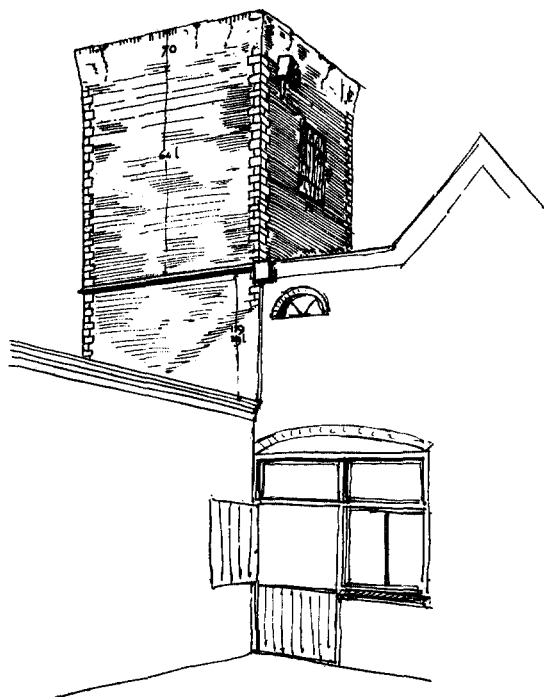
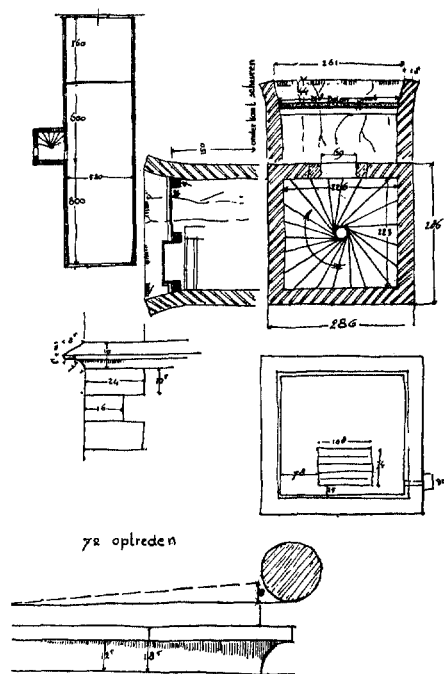

Fig. 7. Voorstraat 6. Traptoren uit de 16de eeuw.

(Opmeting E. A. Canneman)

grote middeleeuwse traptoren die van de markt af zichtbaar is en die buitenwerks ± 2.86 m in het vierkant meet. In de huidige toestand is de toren die hoog boven het huis uitsteekt vlak gedekt, vroeger moet er een bekroning zijn geweest. Vermoedelijk was er een topverdieping met vensters naar alle kanten en daarboven nog een spits.

Van het grote huis is de achterkamer in de 19de eeuw verdwenen; de gevels en de daken zijn vernieuwd; de balklagen zijn thans onzichtbaar achter jongere plafonds. Slechts een sleutelstuk onder een moerbalk boven de begane grond bij de toren is gedeeltelijk waarneembaar en toont een vroege renaissance-vorm, die uit het midden van de 16de eeuw kan dateren. Ondanks de vele wijzigingen is de structuur van het huis nog wel vast te stellen. Het voorstuk is inwendig 5.20 m breed en ongeveer twaalf meter diep.

Van de afgebroken ongeveer acht meter diepe achterkamer bleven de zijwanden op de begane grond als tuinmuur en later als wanden van een uitgebouwde zaal behouden. De ankers in de noordmuur tonen aan dat de achterkamer door moerbalken in vier vakken werd verdeeld. Aan de zuidzijde bleef een muurpenant van de oude achtergevel staan. Dit bezit hoekblokken en goti-

sche lijsten en geeft de oude diepte van het pand aan. Dit wijst uit dat de achterkamer ook in het bezit van een verdieping is geweest.

Aan de rechterzijde waar zich de uitgebouwde toren bevindt moet reeds vroeg aan de achterzijde een zijkamer zijn geplaatst, die echter, blijkens de aansluiting tegen de oude achtergevel, jonger is dan het grote huis. Deze langgerekte kamer was tot voor kort in het bezit van een overwelfde kelder⁵⁶. De zijkamer bezat oorspronkelijk geen verdieping doch was met een lessenaardak aangekapt tegen het hoofddak.

Minder is er bekend van de zijkamer aan de voorzijde. Slechts de hoofdafmetingen zijn hier vast te stellen. Het is mogelijk dat op het smalle perceel tussen dit huis en het hoekhuis eens een zelfstandig pand gestaan heeft. Reeds voor 1523 zal dit bij het grote buurhuis zijn getrokken. Na de vernieuwing, kort voor 1545, moet het een der fraaiste voorbeelden geweest zijn van een pand met zijkamers; daarvan is thans alleen nog maar de plattegrond te herkennen.

Het huis *Voorstraat 8*, thans een eenvoudig huis zonder bijzondere kenmerken, behoorde in

⁵⁶ Foto's Gemeente-archief, Den Briel.

1523 aan Huge Cornelis Hugez., die twee emmers moest houden. In 1545 was het in bezit van Lysbet Hugen en bezat het een huurwaarde van 8 pond.

Het huis *Voorstraat 10* is thans een breed huis, dat in 1523 voorkomt onder de naam „de Canne” en voor twee emmers genoteerd staat. In 1545 staat er „t Huys genaempt de Kamme 6 pond”. Deze huurwaarde is voor het brede pand aan de lage kant, doch het huis was toen wellicht oud. Waarschijnlijk is het een huis met zijkamer geweest.

Het huis *Voorstraat 12* dat daar op volgt is weer een zeer belangrijk pand. In 1523 woont hier de schout Jan Claesz., die twee emmers moet houden. In 1545 treffen wij er aan: „Thon Eeuwoutz brouwer van achteren tot voren. 16 pond”. Wij krijgen de indruk dat de enkele brouwers in het begin van de 16de eeuw zeer rijk waren geworden en tot nieuwbouw waren overgegaan. Van dit rijke brouwershuis bleef meer bewaard dan van het eerst genoemde, alleen is de ouderdom van het huis minder opvallend door een monsterachtige gevel met winkelpui. Toch moeten van het grote huis de kap en andere onderdelen nog bewaard zijn gebleven⁵⁷. Wij zien hier duidelijk een groot en hoog huis met aan de noordzijde een zijkamer, die thans een zelfstandig perceel inneemt (*Voorstraat 14*).

De huizen *Voorstraat 16, 18, 20*. Ten noorden van het grote brouwershuis volgen vier gewone huizen. In 1523 staan er drie voor twee emmers genoteerd, en een voor een. In 1545 hebben de eerste drie een huurwaarde van 6 pond, het vierde huis had toen een huurwaarde van 8 pond. Van deze reeks gelijke huizen heeft het huis *Voorstraat 18* (afb. 14) nog een gotische lijst onder de topgevel.

De huizen *Voorstraat 22-24* zullen een huis met zijkamer zijn geweest. In 1523 behoorde het aan meester Anthonis de Barbier die twee emmers moest houden. In 1545 was het met een huurwaarde van acht pond het eigendom van Bartout Adriaensz.

Het huis *Voorstraat 26* is weer een zeer belangrijk huis dat thans nog opvalt door een statige vierraams gevel en door een bijzonder grote tuin. In 1523 woonde hier Meester Servaes Ariensz., die vier emmers moest houden. In 1545 was het huis van Lysbet Cackers, weduwe, en bedroeg de huurwaarde 14 pond.

De huizen *Voorstraat 28, 30, 32, 34*. Ten noor-

den van dit huis kwamen vier gewone huizen. Drie ervan staan in het register van 1523, voor twee emmers genoteerd; het huis nr. 30 „de Regenbooch”, dat in 1545 op 5 pond genoteerd staat, zal in het register van 1523 hebben ontbroken. In 1545 werden de overige panden van het viertal op zes pond getaxeerd.

De huizen *Voorstraat 36-38*, op de zuidhoek van de eerste steeg ten noorden van de Markt, zijn een groot huis met zijkamer geweest. In 1523 wordt het in zijn geheel gebruikt door Nele Jan Hugez. Het staat dan voor twee emmers genoteerd. Dat wij hier met het hoekhuis te maken hebben lijdt geen twijfel, aangezien deze steeg enige malen naar deze bewoner van het huis wordt genoemd⁵⁸. In 1545 blijken de beide delen van het huis afzonderlijk in gebruik. Wij treffen er aan „De luchtige nayer 5 pond”, en „Jorys de naeyer 5 pond”. Ook hieruit blijkt weer de moeilijk te ontwarren geschiedenis van een huis met zijkamer.

W e s t z i j d e

De huizen *Voorstraat 1, 3, 5*. De eerste drie huizen van de Voorstraat lopen dood tegen de huizen van de Koopmansstraat en zijn slechts tien meter diep. Ongetwijfeld is dit een oude toestand, aangezien de Koopmansstraat in 1523 en 1545 reeds hetzelfde aantal huizen bezat als thans. Deze drie kleinere panden staan in 1523 alle genoteerd voor twee emmers, zij behoren dan aan: „Dignum Jacquemar, Lenaert de bontwercker en Copmynken Pier Claesz”. In 1545 is het hoekhuis met 10 pond huurwaarde, toebehorende aan Maryken Maertens, het belangrijkste. De beide andere staan genoteerd voor 6 en 7 pond en behoren dan aan Claes Soetemans en Jan Beyez.

Het huis *Voorstraat 7* is gebouwd op een smal perceel van groter diepte dan de voorgaande, dat echter niet doorliep tot aan de achterstraat. In 1523 was het eigendom van Arien Claesz schoemaecker die twee emmers moest houden. In 1545 staat het voor 9 pond genoteerd en behoort het aan Pier Houtecop.

Het huis *Voorstraat 9* is thans een groot nieuw pand. Reeds op het kadastrale minuutplan zien wij hier een breed huis met grote achtertuin. Vermoedelijk is dit het huis dat in 1523 eigendom was van Willem Boudinsz., die voor twee emmers moet zorg dragen. In 1545 staat het op naam van Lenaert in de Keyser en wordt het op 10 pond huurwaarde getaxeerd.

⁵⁷ Mededeling gemeente-archivaris van Den Briel.

⁵⁸ De Jager, *o.c.*, 90, 316 en 318.

Het huis *Voorstraat 11-13* zal in 1523 hebben toebehoord aan Gilles Boomgaert die eveneens op twee emmers gesteld was. In 1545 wordt dezelfde eigenaar aangeslagen voor een huurwaarde van 6 pond.

Het huis *Voorstraat 15-17-18* behoorde in 1529 aan Yde Pouwels die verplicht was twee emmers te houden. In 1545 was Aern de Backer bezitter van dit huis dat een huurwaarde van 7 pond had. Ten noorden van dit huis lagen twee „cameren”, die toebehoorden aan Yde Pouwels en waarvoor zij twee emmers moest houden. Vermoedelijk lag achter deze kleine woningen haar tuin aangezien het huis de Keyser waarschijnlijk reeds het grote erf achter de andere huizen bezat. In 1545 waren de beide „camerens” aangeslagen voor 3 en 6 pond.

Het huis *Voorstraat 21-23* moet een dubbel pand zijn geweest dat in 1523 toebehoorde aan heer Hadde Matthysz., die twee emmers moest houden. Misschien woonde hij in dit huis, het is echter ook mogelijk dat hij twee smalle panden bezat die hij verhuurde. In 1545 was het eigendom gesplitst. De twee huizen, van de minimum perceelsbreedte van vier meter, behoorden toe aan Jan Drous en Lenaert Claesz. en werden elk op 4 pond huurwaarde getaxeerd.

Het huis *Voorstraat 25* is een soortgelijk smal huis dat in 1523 in het bezit is van de eigenaar van het huis ten noorden ervan, die er een emmer voor moet houden. In 1545 is het van Neeltgen Jan de Meyer en heeft een huurwaarde van 4 pond. Wij vermoeden dat een deel van het achtererf toen al bij het grote huis aan de Noordkant getrokken was.

Het huis *Voorstraat 27*, (fig. 8 en 9, afb. 18), daterend van omstreeks 1500, is het best bewaarde gotische huis van Den Briel en sinds 1927 in het veilige bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser. Dit huis vormt een voortreffelijk voorbeeld van het type van een groot huis met zijkamer en is daardoor een unicum in ons land. Zoals gebruikelijk is ook hier het langgerekte bouwlichaam van het grote huis samengesteld uit twee delen. Achter het vijf vakken diepe voorstuk treffen wij een achterkamer aan van drie vakken. Dit vertrek ligt iets hoger; eronder is een fraaie

overwelfde kelder; in de achtergevel werd de achterkamer verlicht door een breed venster. Boven de achterkamer was op de verdieping eenzelfde vertrek van gelijke hoogte.

De indeling van het voorstuk van het huis is niet geheel vast te stellen. Het is mogelijk dat de trap aan de achterzijde van de hal tegen de achterkamer heeft gelegen⁵⁹. Waarschijnlijk was in het vierde vak aan de linkerwand van oorsprong af de grote schouw. Op de verdieping kan er een stookplaats geweest zijn in het tweede vak aan de linkerzijde. Wij vermoeden dat het voorstuk door een wand was verdeeld in een voorhuis met daarachter een binnenkamer-keuken met grote schouw en trap. De gevel van het grote huis moet omstreeks 1600 van een voormetseling zijn voorzien. Bij de restauratie van 1931 kwamen na verwijdering van de beklamping vele resten van de oorspronkelijke vorm voor de dag.

Meer problemen biedt het kleine huis dat aan de rechterzijde tegen het grote huis aansluit. De trapgevel werd helaas in 1931 in gewijzigde vorm herbouwd, waarbij de karakteristieke waterlijst onder de topgevel werd weggelaten. Het huis achter de gevel bleek vaak gewijzigd; de kap is uit afbraakmateriaal samengesteld; de balklagen zijn waarschijnlijk in de 18de eeuw vernieuwd. Desondanks maakt het kleine pand de indruk nooit een zelfstandig huis te zijn geweest. Het is slechts drie vakken diep hetgeen voor dit deel van de stad zeer ongewoon is. Bovendien heeft het een gemeenschappelijke muur met het grote huis, waarin een oude doorgang aanwezig was, die echter in later tijd was gewijzigd. Ook hier is het probleem — zijkamer of zelfstandig, later bij het pand getrokken huis — met bouwkundig onderzoek alleen niet meer op te lossen. Wij zullen hiervoor de archivalia te hulp moeten roepen.

Het blijkt dat het huis steeds een belangrijk pand is geweest. De grote tuin die over vier percelen doorloopt en thans nog een der grote sieraden van het huis is, vinden wij reeds op het kadastrale minuutplan. In het begin van de 18de eeuw moet er een belangrijke verbouwing zijn geweest waarbij het huis vermoedelijk werd ingericht tot apotheek en de voordeur werd aangebracht die tot 1931 in stand bleef⁶⁰. De oudere

⁵⁹ Het is niet geheel uitgesloten dat de trap niet in het huis lag doch in een uitgebouwde traptoren. Het muurwerk toonde op de overgang van de achterkamer naar het voorstuk enige onregelmatigheden. Deze kunnen echter ook afkomstig zijn van een uitgebouwd toilet dat zich hier voor de restauratie van 1931 op de verdieping bevond.

⁶⁰ Bij een recente modernisering van deze apotheek in 1959 werd op een kastplank het volgende opschrift gevonden: „Jan van Globes 1717, Kalverstraat, Amsterdam”. De unieke 18de eeuwse toonbank die onder een 19de eeuwse omtimmering voor de dag kwam, bevindt zich thans in de herbouwde herberg „de Rustwat” te Rotterdam. Onder de marmeren vloer werden drie ou-

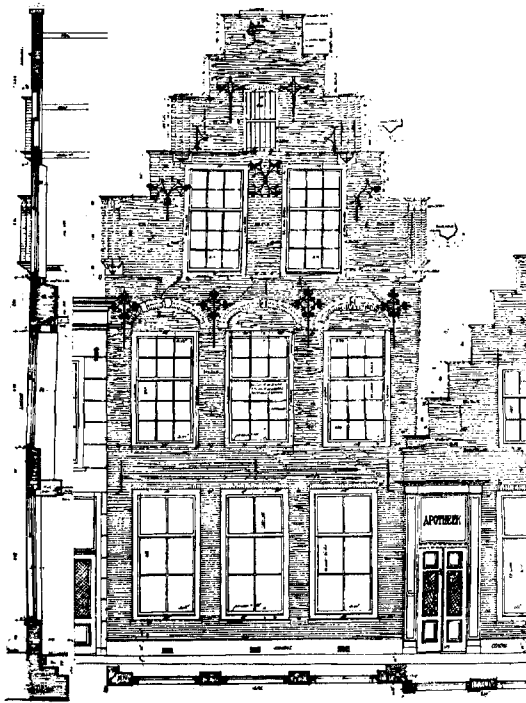

Fig. 8. Voorstraat 27. Opmeting van de voorgevel voor de restauratie van 1931. (Tekening arch. J. W. Jantzen)

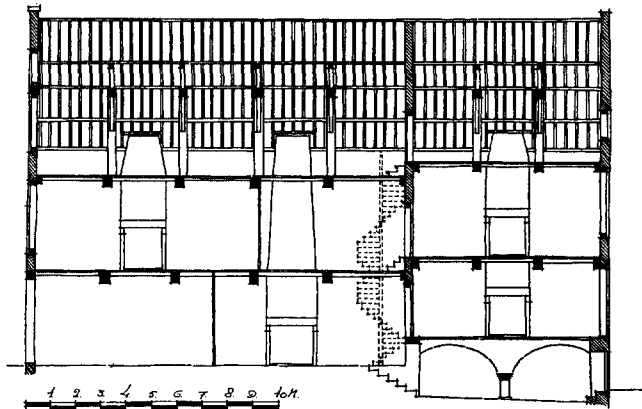
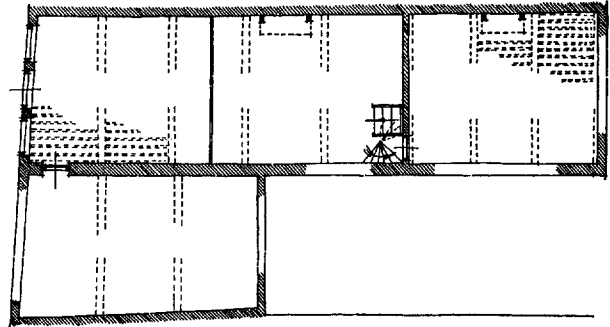

Fig. 9. Voorstraat 27. Reconstructie van de oorspronkelijke toestand. Schaal 1 : 300. (Tekening H. J. Zantkuyl)

geschiedenis komen wij te weten uit het brand-emmerregister en het kohier. Wanneer wij de lijst van eigenaren van de panden verder vervolgen blijkt dit huis in 1523 in bezit te zijn geweest van Engel Dirxsz., die twee emmers moest houden. In 1528, bij de verkoop van het huis de Gouden Pot, treedt een Engel Dirxsz., die secretaris van de stad Den Briel is, als gemachtigde op⁶¹. In 1545 heeft het huis een nieuwe eigenaar, Willem Heerman, die voor een huurwaarde van 14 pond wordt aangeslagen. Het beroep van deze eigenaar is ook bekend, uit een akte van 1543 blijkt dat hij schout is⁶². De hoge huurwaarde maakt het reeds waarschijnlijk dat dit een huis met zijkamer was. Zekerheid krijgen wij eerst, indien wij de opvolgende eigenaren in de aangrenzende huizen passen.

Het huis *Voorstraat 29* (afb. 17) is een smal pand, waarvan de gevel een hoge ouderdom ver-

raadt. De gotische waterlijst onder de trapgevel maakt, dat wij hier nog aan een 16de-eeuws huis mogen denken. In 1523 woont hier Thone Robbe, „schiptimmerman”, die een emmer moet houden, en in 1545 is het van Leenaert „schipmaicker” en heeft het een huurwaarde van slechts 4 pond. Deze lage huurwaarde maakt aannemelijk, dat het huidige huis er toen nog niet stond, doch zou er bovendien op kunnen wijzen dat het achtererf reeds bij het grote huis aan de zuidzijde getrokken was.

Het huis *Voorstraat 31* (afb. 17) is een der allerbelangrijkste panden van de stad en valt op door de indrukwekkende 18de-eeuwse gevel die zes vensterassen breed is. Reeds uit de gevel blijkt dat de twee rechtse vensterassen er later zijn bijgebouwd. Dit moet echter gebeurd zijn voor ± 1830 aangezien het kadastrale minuutplan het huis reeds op zijn huidige breedte weergeeft.

dere vloeren aangetroffen. De oudste bestond uit baksteen (6,5 × 13 × 28) op zijn plat in visgraatverband.

⁶¹ *Nieuwe Brielse Courant*, 11-2-1964; verwijst naar

Leenkamer Holland inv. 125. Zeeland fol. 2 v°-3.

⁶² Van Alkemade en Van der Schelling, II, 166.

Afb. 18. Voorstraat 27. Goed bewaard gotisch pand van omstreeks 1500 met oorspronkelijke zijkamer, die van een 17de-eeuwse gevel werd voorzien, welke laatste in 1931 geheel is vernieuwd.
(Foto Monumentenzorg)

Afb. 19. Maarland NZ 48. Fraai dubbel huis uit het tweede kwart van de 16de eeuw.
(Foto Monumentenzorg)

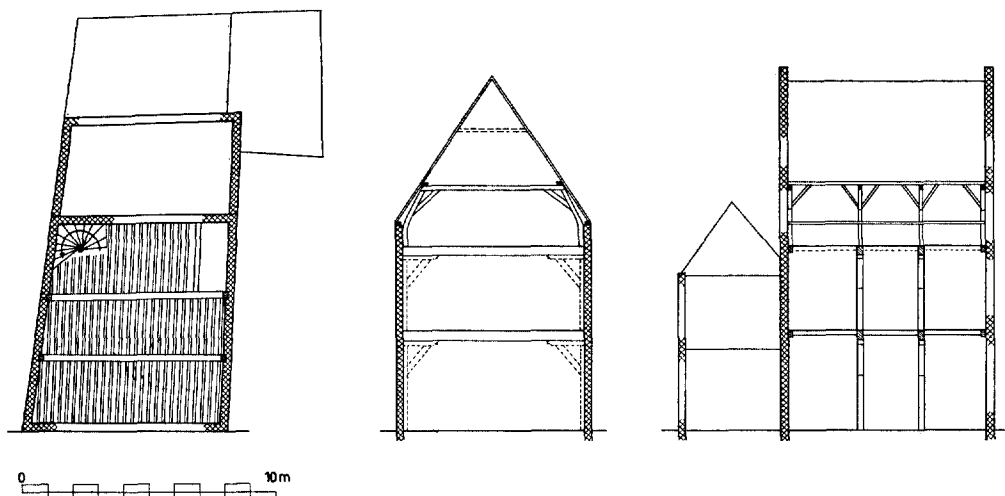

Fig. 10. Koopmansstraat 6. Reconstructie van de oorspronkelijke toestand. Schaal 1 : 300. De trap links is nog gedeeltelijk aanwezig. De muurstijlen en de schouw zijn verdwenen. Het achterhuis werd later vernieuwd.

(Tekening Monumentenzorg)

Waarschijnlijk heeft het huis nog tot omstreeks 1800 bestaan uit een vier vensters breed huis aan de zuidzijde en een smaller pand aan de noordzijde.

Het brede pand moet het huis geweest zijn dat in 1523 behoorde aan Jan Cornelis Florisz., die twee emmers moest houden. In 1545 is het eigendom van Jan Gans en heeft het de hoge huurwaarde van 15 pond. Jan Gans blijkt in 1552 het beroep van secretaris van de stad uit te oefenen⁶³. De tiende penning die betaald moest worden van de huurwaarde van alle percelen die wij in het kohier van 1545 vinden, moest worden voldaan ten huize van Jan Gans⁶⁴. Uit de hoge huurwaarde blijkt dat wij hier een dubbel huis of huis met zijkamer mogen verwachten. Ook dit huis is steeds een belangrijk pand gebleven. Op de voorkamer op de verdieping vindt men een der vroege stucplafonds van omstreeks 1600, die alleen in Den Briel worden aangetroffen. Het grote huis werd tenslotte op een tot nu nog toe onbekend tijdstip uitgebreid met het pand dat in 1523 aan Arien de schilder behoorde die een emmer moest houden. In 1545 was het van Dankert de glaesmaecker en had het een huurwaarde van slechts 4 pond. Hetgeen doet vermoeden dat het achtererf reeds Jan Gans behoorde.

Het huis *Voorstraat 33* was weer een van de grotere huizen met zijkamer zoals wij ze vinden

op hoeken van de hoofdstraat met de zijstegen. In 1523 is het huis als volgt omschreven: „Seghers huys twee emmers; thuy daeran een emmer”. Wij krijgen hieruit de indruk dat huis en zijkamer apart gebruikt werden. Uit het register van 1523 blijkt duidelijk dat dit het huis is dat was gelegen op de zuidhoek van de eerste zijstraat ten noorden van de Koopmansstraat, vroeger *Zegherslop* geheten.

In 1545 schijnt dit huis in zijn geheel in gebruik door Mr. Symon Turnout en heeft het een huurwaarde van 9 pond. Wij zijn hiermee bij het laatste voorname huis van de *Voorstraat* gekomen, het gedeelte ten noorden ervan toont vrijwel alleen de normale huizen van het smalle type.

De kleinere huizen aan de Langestraat, de Plaats en de Koopmansstraat

Het huis *Koopmansstraat 6* (fig. 2 en 10) is gebouwd op een breed doch kort terrein dat tegen diepe erven van de *Voorstraat* aanloopt. Vermoedelijk is dit brede grondstuk ontstaan door het samentrekken van twee erven van minimumbreedte. Achter een eenvoudige 18de-eeuwse vier-raams gevel, bleef het middeleeuwse huis vrij goed bewaard. De kleinere huizen zijn in het register en het kohier nog moeilijker terug te vinden dan de grote. Het onderzoek heeft ook minder zin omdat wij hier niet met zijkamers te maken hebben. Wij zullen bij deze eenvoudige enkele huizen

⁶³ De Jager, o.c., 319.

⁶⁴ De Jager, o.c., 324.

de gegevens geheel putten uit het bouwkundig onderzoek.

Het voorstuk is inwendig 7.5 m breed en 8 m diep, en bezit boven de 3.5 m hoge ruimte op de beganegrond een verdieping die onder de balken 2.90 m meet. Het voorstuk telt drie balkvakken waarvan de eerste twee elk ± 2.5 m breed zijn en het derde ± 3 m breed is. De moerbalken boven de beganegrondruimte tonen pengaten van verdwenen muurstijlen en van korbeels. Ook de sleutelstukken zijn verdwenen, hetgeen een datering bemoeilijkt. Een volledig houtskelet met stijlen, zowel op de beganegrond als op de verdieping, komen wij bij de kleinere huizen meer tegen. Bij de grotere stenen huizen treffen wij dit minder vaak aan. Uit de merken van de onderste kapjukken, die bewaard zijn gebleven, zou een datering van omstreeks 1500 kunnen volgen.

De indeling van het huis is van het geijkte type. De oorspronkelijke spiltrap is in de linker achterhoek geplaatst. De houten treden van de trap, waarvan het bovendeel bewaard bleef, rusten aan de buitenzijde in het muurwerk. Aan de rechterzijde van het derde vak is op de begane grond een onregelmatigheid in de zoldering op te merken. Wij vermoeden, dat hier de grote schouw heeft gezeten. Het voorstuk toont het normale beeld van trap en schouw in het laatste grotere vak.

Hoe het huis aan de achterzijde in elkaar heeft gezeten weten wij niet. De achterkamer werd (in 1804?) geheel vernieuwd⁶⁵. Toch moet er een oudere achterkamer geweest zijn, getuige de iets oudere uitgebouwde keuken (1771?). Bovendien lopen ook de buurpanden ongeveer even ver naar achteren door zodat wij veronderstellen dat het huis oorspronkelijk een achterkamer van gelijke grootte als de huidige heeft bezeten.

Het huis *Wellerondom 4*, thans een eenvoudig pakhuis, bewaart in zijn zijmuren en balklagen de laatste resten van een gotisch woonhuis. Het huis bezit een verdieping en is gebouwd op een smal perceel van minimum breedte en geringe diepte. Het voorstuk is inwendig ± 3.5 m breed en ± 7 m diep en wordt door twee jukken in drie vakken verdeeld. De moerbalken boven de beganegrond zijn ondersteund door gotische consoles die de pengaten van korbeels en stijlen tonen. Ook op de ongeveer 2.5 m hoge verdieping zijn muurstijlen en korbeels geweest. Het achter-

ste vak is een weinig breder. De plaats van de schouw is niet met zekerheid vast te stellen, vermoedelijk bevond deze zich in het derde vak rechts, terwijl de trap aan de linkerzijde van dit vak gezeten zou kunnen hebben. De achterwand van het voorstuk is thans gesloopt, terwijl het huis met nieuwe balklagen naar achteren verlengd is zodat thans het gehele erf bebouwd is en de achterzijde van het huis van licht is verstoken. Vermoedelijk hangt de verlenging van het huis samen met de inrichting tot pakhuis. De sporen van de achterwand zijn in de zijmuren nog duidelijk waarneembaar. Op het kadastrale minuutplan is het huis minder diep, er bevindt zich nog een kleine open ruimte achter. Wij vermoeden dat het huis oorspronkelijk geen achterkamer heeft bezeten zodat het alleen bestaan heeft uit een voorstuk van drie vakken waarin aan de achterkant een trap en stookplaats geweest zijn.

Het huis *Langestraat 40* (fig. 11 en afb. 15) is een interessant relict van een klein middeleeuws huis dat inwendig slechts weinig meer dan 3.7 m breed is en derhalve op een erf van minimum breedte gebouwd werd. Dit huis is lange tijd aan de bewoning onttrokken geweest. Voor de restauratie van 1954 was het samengetrokken met het hoekpand aan de rechterzijde waarbij de bouwmuur tussen de beide percelen over een groot deel verwijderd was. De beide panden zouden als wagenmakerij hebben gediend. Op het kadastrale minuutplan zijn de huizen reeds samengevoegd.

Het smalle huis is van oorsprong af in het bezit van een verdieping geweest die onder de kinderbinten slechts 2.40 m hoog is. De kap is geheel vernieuwd doch de bovenste balklaag is nog gedeeltelijk intact. Het huis is vijf vakken diep en bezit zowel op de beganegrond als op de verdieping een houtskelet, dat fragmentarisch bewaard is gebleven. Op de beganegrond waren nog twee jukken uit de voorgevel gerekend intact. Opvallend zijn de zware sleutelstukken die bij het eerste juk een gotisch profiel dragen en bij het tweede juk een ojiefvormig profiel. Het gebruik van peerkraal- en ojiefprofielen naast elkaar wijst op een bouwtijd in het tweede kwart van de 16de eeuw. Op de verdieping bezat het enige bewaard gebleven juk een sleutelstuk met peerkraalprofiel. Tijdens de restauratie werd hier in de linkermuur in het tweede vak de achterwand van een smalle stookplaats aangetroffen. In de muur waren klei-

⁶⁵ Bij een recente verbouwing in het huis zijn twee gedateerde raamgewichten aangetroffen. In de uitgebouwde keuken was er een met het jaartal 1771. In de

achterkamer een met het jaartal 1804. Mededeling van de gemeente-archivaris van Den Briel.

ne rode plavuizen (15 × 15 cm) in keperverband aangemetseld als achterwand van het vuur. De indeling van dit kleine huis schijnt vrij eenvoudig. Er zal een voorhuis van drie vakken geweest zijn. In het derde smalle vak vermoeden wij de trap die dan aan de rechterzijde gezeten moet hebben omdat de schoorstenen links zitten. In de ruimte achter het voorhuis moet zich de grote schouw bevonden hebben. De vensters in de achtergevel zitten aan de rechterzijde, hetgeen wijst op een stookplaats aan de linkerkant. Op de verdieping zal alleen een stookplaats in de voorkamer geweest zijn. Dit huis is te beschouwen als een huis zonder achterkamer. Het voorstuk heeft de gebruikelijke indeling behouden, alleen is de trap vermoedelijk iets meer naar voren gehaald en niet op de gebruikelijke wijze tegen de achterwand van het voorstuk geplaatst. Van dit kleine huis bleef de voorgevel grotendeels behouden. Helaas ontbreekt de top, doch de natuurstenen hoekblokjes, de waterlijst tussen de verdieping en de beganegrond, en wat vooral belangrijk is, de ingangsomlijsting, zijn nog aanwezig.

De voorgevel zonder onderpui maakt dat wij hier niet aan een van de vele ambachtslieden als bewoner mogen denken. Wanneer wij het brandemmerregister van 1523 raadplegen vinden wij eerst tien huizen in de Langestraat, daarna het Hof van Voorne. Waarschijnlijk was de toegang tot het Hof naast de zijstraat die de naam de Raes draagt. Op het Hof volgt een huis dat eigendom is van Arien de metselaar. Dit zou het hoekhuis aan de Raes kunnen zijn. Hiernaast, op de plaats van ons huis, vinden wij Heer Frans Jansz. Wij twijfelen eraan of het huidige pand er toen al stond maar het lijkt ons zeer goed mogelijk dat dit gebouwd is voor een kapittelheer, hetzij Frans Jansz. of een ander. Het is een typisch voorbeeld van een klein woonhuis.

Een der smalle huizen van het Maarland

Het huis *Maarland* ZZ 49 (fig. 12) toont aan hoe in een oude stad achter uiterlijk onaanzienlijke gevels zeer interessante huizen verborgen kunnen zijn. Dit huis aan de haven is evenals de voorgaande huizen gebouwd op de smalle erven van de oorspronkelijke verkaveling. De voorgevel meet slechts 4 m, de achtergevel nauwelijks 3.5 m. Het huis dat inwendig dus nog smaller is (3.60 tot 3 m) is 20 m lang, welke zeer diepe ruimte verlicht wordt door één raam in de voorgevel en één raam in de achtergevel. Toch blijkt uit alles dat het huis geheel als woonhuis gebouwd is.

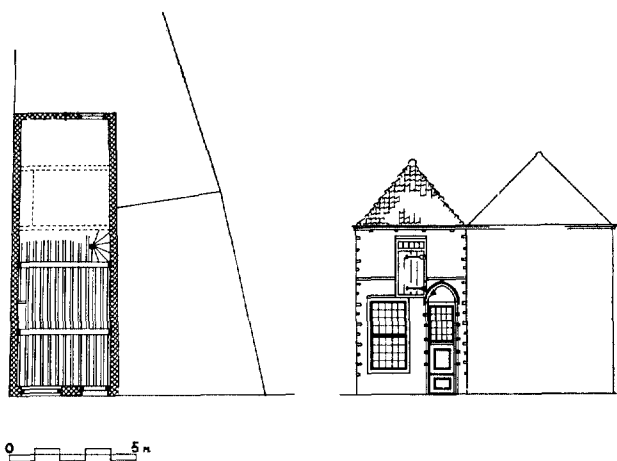

Fig. 11. Langestraat 11. Schaal 1 : 300. Klein gotisch woonhuis uit de eerste helft van de 16de eeuw.

(Tekening Monumentenzorg)

Bergruimte voor koopmansgoederen komt er niet in voor.

Het huis dat thans in restauratie is bezit de resten van een houtskeletbouw. De stijlen en korbels ontbreken overal, de sleutelstukken onder de moerbalken zijn grotendeels nog aanwezig. Zij tonen een zeer eenvoudige profilering met kwart hol en ojief zodat wij hier aan een datering in de tweede helft van de 16de eeuw moeten denken.

De indeling van het huis is gemakkelijk te herkennen. Er is een voorhuis van twee korte vakken dat door een stenen muur, die in de kap doorloopt, gescheiden wordt van een binnenkamer met stookplaats. De beide vakken van het voorhuis zijn niet voorzien van kinderbinten; een tussenbalk, in de muur rustend op consoles, ondersteunt in ieder veld de vloerdelen van de zolder.

In de binnenkamer was de constructie anders. Hier waren drie vakken gedekt door kinderbinten. De tweede moerbalk liep dwars door de zeer brede schouw die zich in de linkermuur aftekende. Er was hier geen muurstijl doch wel een breed sleutelstuk dat door de schouwkap moet hebben heengestoken. Op zolder was hier de spantpoot verticaal geplaatst zodat hij vrij bleef van het rookkanaal. Links en rechts van de schouw was de wand betegeld, waarbij nog enkele resten van 17de-eeuwse tegels werden gevonden. Interessant is de achterwand van de binnenkamer; links was eens een bedstede, rechts is de trap. Van de oude spiltrap naar boven bleef het benedendeel bewaard. Onder deze trap door gaat een trapje naar de kelder die onder de achterkamer

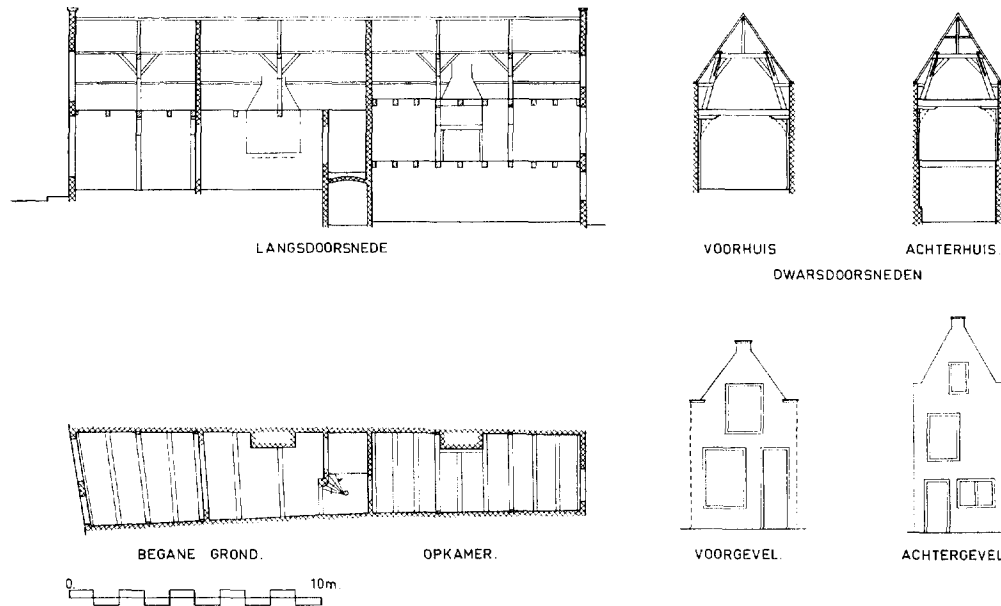

Fig. 12. Maarland ZZ 49. Schaal 1 : 300. Smal huis uit het derde kwart van de 16de eeuw. Voorbeeld van drievoudige plattgrond. Voorhuis, binnenkamer-keuken en onderkelderde achterkamer. (Tekening Monumentenzorg)

ligt. Deze kelder heeft een houten balklaag, slechts onder de bedstede van de binnenkamer is een overwelfde ruimte. Boven deze kelderruimte is het fraaiste vertrek van het huis, de grote achterkamer, die 8 m bij 3 m meet. Een indeling in drie vakken is nog duidelijk te herkennen. De moerbalken hebben oorspronkelijk op muurstijlen gerust. De tussenliggende velden schijnen haast te groot voor een zolder met kinderbinten. Het is niet onmogelijk dat de huidige tussenbalken nog oorspronkelijk zijn. Achter de huidige (17de eeuwse) schouw, die in verband met het rookkanaal van beneden ver naar voren sprong, is een oorspronkelijke schouw aangetroffen die direct tegen de muur geplaatst was, waaruit bleek dat de kelder ook hier oorspronkelijk geen stookplaats heeft bezeten. Het raam in de achtergevel, dat ver van deze schouw verwijderd is, staat desondanks niet in het midden. Aan de zijde waar de stookplaats voorkomt is een bredere muurdam.

Dit merkwaardige lange smalle huis zonder verdieping toont haast een karikatuur van de gekijkte bouwwijze, met voorstuk en achterkamer, waarbij de trap in het achterdeel van het voorstuk geplaatst was. Evenals bij het laat-16de-eeuwse huis Nobelstraat 19 is de ontwikkeling van het voorstuk hier verder voortgeschreden dan bij de oudere huizen, hetgeen blijkt uit de stenen muur tussen voorhuis en binnenkamer waardoor de in-

deling in drie ruimten — voorhuis, binnenkamer en achterkamer — duidelijk gemarkeerd wordt.

De dubbele huizen verspreid door de stad

Het *Weeshuis* (afb. 21 en 22) is gegroeid uit het huis van de rijke kanunnik Engel Willemsz. of Angelus Merula, en ligt ten westen van de kerktoren. Merula, die in 1557 na een vijfjarige gevangenschap op tragische wijze de dood vond, bestemde bij zijn testament in 1552 zijn grote huis met de boomgaard en de helft van zijn overige bezit tot verzorging der wezen ⁸⁶.

Het gebouw wordt thans gekenmerkt door vier evenwijdige daken waarvan de nokken loodrecht op de voorgevel staan. Het huis bezat vroeger vier topgevels die echter, blijkens een oude foto (afb. 22), reeds vóór de bepleistering van 1871 verdwenen waren en door de huidige kroonlijst waren vervangen. Interessant is de beschrijving die Kornelis van Alkemade in 1729 van het huis gaf:

„zoo schijnt het althans een groot huis, dat uit vier grote huizen, naar dien tijd, tot een gemaakt is; hebbende nog vier spitse gevels, boven de leste van welke aan de rechterzijde van het weeshuis, naast de gemelde zes kleine huisjes uitsteekt, uit het agterste deel van het

⁸⁶ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, I, 80.

DE OUDE HUIZEN VAN DEN BRIEL

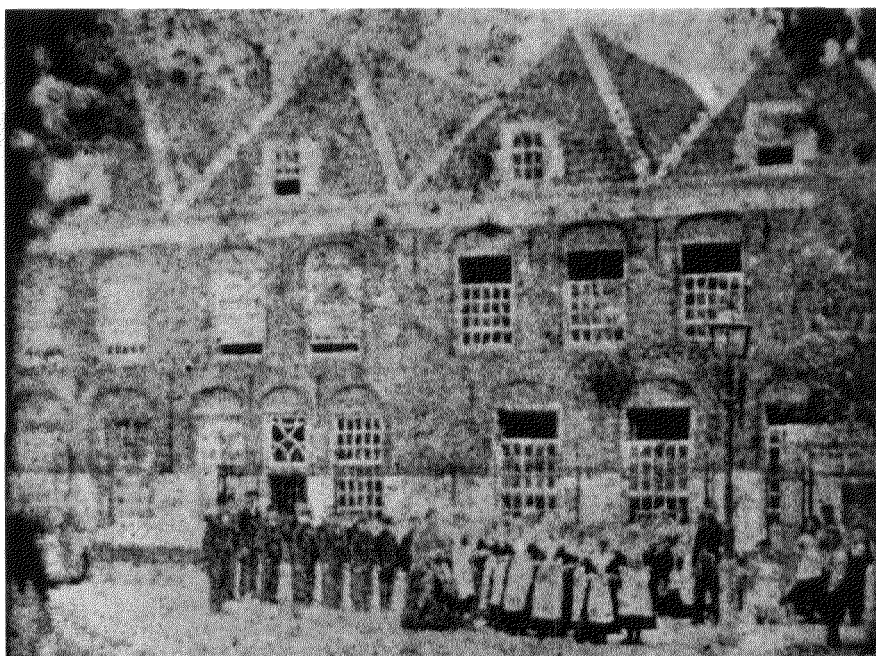

Afb. 20. Voorstraat 43-45. In twee etappes (1585 en 1592) gebouwd dubbel huis. In de 18de eeuw werd het vergroot met het rechter buurpand.
(Foto Monumentenzorg)

DE OUDE HUIZEN VAN DEN BRIEL

Afb. 21. Weeshuis, achtergevel. De beide ver uitspringende vleugels rechts zouden het 16de-eeuwse huis van Angelus Merula kunnen zijn. (Foto Monumentenzorg)

Afb. 22. Weeshuis in 1868.

(Foto in Gemeente-Archief, Den Briel)

dak een rond steene torentje. Voor dit huis dus tot een gemaakt ziet men een plein afgeschoten op de rij van de voors zes huisjes met een steene muur" enz. Het inwendige beschrijft hij als volgt: „Inkomende ziet men een ruim vertrek, of voorhuis, met een zeer breede trap aan de rechterhand naar boven gaande, aan dezelve rechter zijde wordt het eerste vertrek gebruikt tot een oefenschool der jeugd. In de eerste kamer aan de linkerzijde van dat voorhuis is ons vertoond de Schilderij van Engel Merula hangende boven de schoorsteenmantel". Na dit schilderij uitvoerig beschreven te hebben vermeldt hij van het inwendige nog slechts: „Vorder is dit huis voorzien van zeer vele ruime lugtige vertrekken van aangename uitzigt, en alles wat tot de zoodanige stadsweeshuis vereist wordt" ⁶⁷.

In het inwendige vinden wij geen vier gelijke vleugels, zoals topgevels en daken deden verwachten. De beide rechte daken blijken te zijn geplaatst op twee dwarse vleugels of zijkamers die waarschijnlijk bij een verbouwing in 1602 aan het gebouw zullen zijn toegevoegd ⁶⁸. De voorste kamer bezit moeder- en kinderbinten; de achterste een gewone balklaag. De kappen wezen echter uit dat beide tegelijk tot stand moeten zijn gekomen.

De beide linker-daken behoren tot het oudste deel van het gebouw, dat uit twee lange evenwijdige vleugels bestaat. Van deze beide vleugels is de rechter het breedste; deze bevat thans de ingangshal van het huis.

Achter het ruime voorhuis, dat vier balkvakken diep is, vinden wij een hoger liggende onderkelderde zaal van gelijke afmetingen waarboven direct de kap geplaatst is. De linkervleugel is verdeeld in twee gelijke kamers die elk vier balkvakken diep zijn en elk een stookplaats bezitten tegen de rechterbouwmuur. Boven de vertrekken in deze linkervleugel bevindt zich evenals boven het voorhuis een verdieping. Tegen de buitenmuur van deze linkervleugel stond vroeger een uitgebouwde traptoren ⁶⁹. De aanwezigheid van dit boven het dak uitstekende torentje duidt er op dat het oudste deel van het gebouw te beschouwen is als een voornaam woonhuis en dat het niet eerst na het overlijden van Merula in 1557 als weeshuis werd opgetrokken. De stenen consoles onder de moerbalken hebben een detaillering in renaissancevormen, die naar het midden van de 16de eeuw wijst. Waarschijnlijk is het huis van Merula bij de stadsbrand van 1548 ver-

brand, aangezien het juist lag tussen het St. Catharinaklooster, dat beschadigd werd, en het Clarisenklooster dat geheel uitbrandde ⁷⁰. Aan het herbouwde huis kan de bouwheer weinig vreugde hebben beleefd want reeds in 1552 werd hij gevangen genomen.

Het huis bezat voor een kanunnikenwoning ongekend grote afmetingen. Het was meer te vergelijken met de woningen van wereldlijke gezagsdragers, die ook in deze buurt lagen. Het voortbestaan van dit huis vergoedt ons daarom nog iets van de volledige ondergang van het Hof van Voorne en de soortgelijke huizen. Wij vermoeden dat bij deze huizen, die midden op een ruim erf gelegen waren, de zijkamers en de daaruit gegroeide tweede vleugel vroeger voorkwam dan bij de huizen in de straten. Wellicht zijn deze grote huizen er de oorzaak van geweest, dat het dubbele huistype in Den Briel reeds in de 16de eeuw voorkomt.

Het huis *Maarland* NZ 48 (fig. 13 en afb. 19) is een bijzonder monumentaal dubbel pand dat dezelfde opzet toont als het voorgaande huis, echter in kleinere vorm en normaal in de verkaveling geplaatst. Blijkens de gotische consoles onder de balklagen moet het huis nog in de eerste helft der 16de eeuw tot stand zijn gekomen. De twee volkomen gelijke vleugels zijn tegelijk opgetrokken; zij zijn beide vijf balkvakken diep en door een dwarsmuur verdeeld in een voorruimte van drie vakken en een achterkamer van twee vakken. Uit de bogen boven de vensters van de voorgevel blijkt, dat de deur in de linkervleugel heeft gezeten. Hier was het voorhuis dat geen stookplaats bezat; daarachter kwam de onderkelderde keuken. Het voorste deel van de rechtervleugel was een zijkamer. Hier was een oorspronkelijke stookplaats. Bij de meedogenloze modernisering van het interieur in 1964 werd onder de jongere schoorsteenmantel een oude vuurpot gevonden. De verdieping van dit fraaie huis zal vier kamers hebben bezeten; in hoeverre deze stookgelegenheid bezat konden wij niet vaststellen.

In de 18de eeuw werd het huis verbouwd en uitgebreid met een achterhuis. Door het gehele pand werd een gang getrokken, die om kelder en opkamer te ontzien aan de rechterzijde werd geplaatst. Thans is het inwendige van het pand

⁶⁷ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, I, 80, n. 7.

⁶⁸ Mededeling gemeente-archivaris van Den Briel.

⁶⁹ Gemeente-archief, Den Briel, hs. Jan Kluit (Me-

ded. gemeente-archivaris). Dit is het torentje dat Van Alkemade (staande met de rug naar het gebouw aan de rechterzijde) aan de rechterzijde beschrijft.

⁷⁰ Zie noot 27.

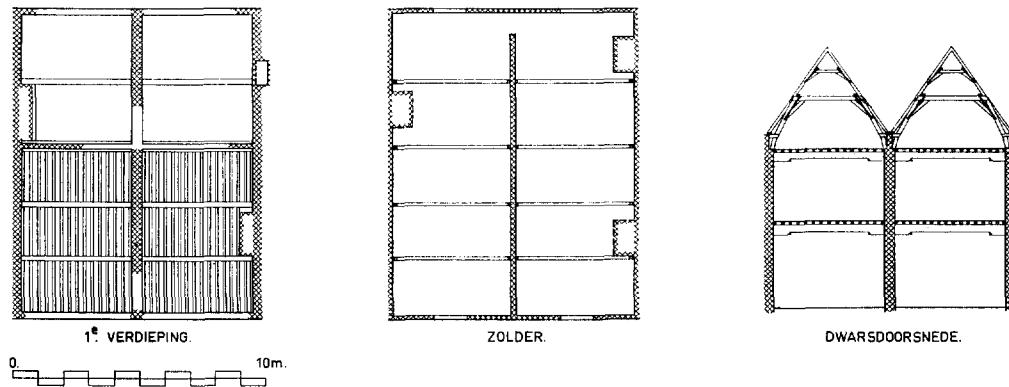

Fig. 13. Maarland NZ 48. Schaal 1 : 300. Uit de eerste helft van de 16de eeuw. Oudste en fraaiste dubbele huis in Den Briel met twee volkomen gelijkwaardige vleugels. (Tekening Monumentenzorg)

grotendeels bedorven. Desondanks blijven de resten nog van groot belang uit oogpunt van de geschiedenis van het Nederlandse woonhuis. Het is een der vroegste volledig ontwikkelde dubbele huizen; bovendien bezit het nog zijn fraaie voor-gevel. Gaarne zouden wij willen weten wie de bouwheer van dit pand is geweest. Met behulp van het kohier van 1545 zullen wij trachten dit op te lossen doch wij kunnen daarbij niet dezelfde nauwkeurigheid bereiken als ten aanzien van de Nobelstraat en Voorstraat, omdat de steun van het brandemmerregister ontbreekt; de meeste huizen waren namelijk te armoedig om er in te worden opgenomen. Wij zullen de huizenrij aan de hand van het kohier vervolgen van de Dijkslop naar het westen. Merkwaardigerwijs klopt ook hier de toestand van 1545 nog exact met die van het minuutplan en met de huidige situatie.

Naast het kleine huis op de hoek van het Dijkslop en het Maarland vinden wij een groot pand dat, met een klein huis ernaast, toebehoorde aan de burgemeester Ariaen Verhoeff. Ook thans staat hier nog een opvallend groot huis met vier vensterassen.

Na een zestal kleinere panden, die thans nog alle smal en zonder verdieping zijn, volgt het huis van burgemeester Pieter Steurs⁷¹, dat als volgt wordt omschreven: „Pieter Steurs, cleyn huys 3 pond; Pieter Steurs, groot huys met zijn boogaert, 18 pond”. Het kleine huis is dus vermoedelijk een nevenpand waarvan het achtererf bij het grote huis getrokken is. Het grote huis van Pieter Steurs moet, gezien zijn hoge huurwaarde, een behoorlijk pand zijn geweest. In het huidige huis Maarland NZ 47, dat in zijn gevel

nog 16de-eeuwse fragmenten bezit en inwendig een indeling in voorhuis, binnenkamer en achterkamer toont, menen wij het grote huis te zien; het kleine pand rechts ervan zal de zijkamer geweest zijn.

Daarna volgt het dubbele huis *Maarland NZ 48*, dat in 1545 toebehoort aan Willem Cornelisz. en op 9 pond huurwaarde geschat wordt. Ter controle van de plaatsbepaling zetten wij ons overzigt van het kohier verder voort. Op ons huis volgen kleine panden, dan „Pieter Steurs plaets” en daarna volgen weer zes kleine huisjes. Dan komen enkele grote huizen, die ongeveer tegenover de nieuwe dam gelegen moeten hebben. De volgorde is daar: „Cornelis Piers, Musschevangers huys met zijnen boogaert, 18 pond; Jan Gerrytz huys, 4 pond; Cornelis Gerrytz huys, 18 pond”.

Na twaalf gewone huizen komt: „Jan Claesz met zijnen boogaert end landthuys 18 pond” en kort daarop het „Vrouwenhuys met den boogaert, 12 pond”. In het register van 1523 staat dit gesticht evenals het ernaast liggende „Gasthuys upt Maerlant” genoteerd voor 12 emmers. Deze beide gestichten lagen tegenover de oudste dam in het verlengde van de Kerkstraat. Na een zevental gewone huizen geeft het kohier van 1545 drie boomgaarden met schuur die ieder op negen pond worden getaxeerd.

Zo zien wij aan de noordzijde van het Maarland temidden van een aantal kleine huizen een zestal grote panden met dubbele breedte of zijkamers. In het register van 1523 vinden wij alleen het huis van Pier Musschevanger en het westelijk ervan gelegen huis van Lenaert Cornelisz. terug als belangrijke panden. Zowel het huis

⁷¹ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, II. 166.

⁷² De Jager, *o.c.*, 335.

van Ariaen Verhoeff als dat van Pieter Steurs en Willem Cornelisz. ontbreken. In 1546 worden Ariaen Verhoeff en Willem Cornelisz. aangeduid als schepenen in verband met een „ordonnantie van 't packen van den Harinck up coelen" 72. In hetzelfde stuk worden o.m. Pieter Cornelisz. Muschevanger en Pieter Steurs genoemd als keurmeesters 73. Wij hebben de indruk dat in het tweede kwart van de 16de eeuw op de noordzijde van het Maarland enkele rijke haringhandelaars grote huizen hebben doen bouwen. Het huis van Willem Cornelisz., die vermoedelijk ook dit beroep had is het best bewaard gebleven en is nog steeds een der belangrijkste huizen van Den Briel.

Het huis *Nobelstraat 21-23*, gebouwd tegen het einde der 16de eeuw, op de plaats van twee kleinere huizen 74, behoorde eveneens tot het dubbele type. Hoewel dit huis jonger is dan de beide voorgaande, zien wij hier nog niet de volkomen gelijkheid van de beide vleugels. Tijdens een verbouwing in 1961 kon iets van het inwendige worden vastgelegd. Het hoge linkerdeel van het dubbele pand is het grote huis. Het is 4 m breed en bezit een voorhuis van drie vakken. Achter een scheidingsmuur was een achterkamer, die even diep was en een stookplaats aan de linkerkant heeft bezeten. De trap was hier geplaatst achter de scheidingswand, tussen voorhuis en achterkamer; de oorspronkelijke trapruimte kon worden teruggevonden. De excentrische plaatsing van het raam in de achtergevel, herkenbaar aan de oude segmentboog, wekt het vermoeden dat er een gang van de achterkamer was afgescheiden die van het voorhuis langs de trap naar de achtergevel gevoerd zal hebben. De verdieping zal een voor- en achterkamer bezeten hebben.

Het rechterdeel van het huis was lager en bevatte de zijkamers. De voorste zijkamer was even diep als het voorhuis en oorspronkelijk van een stookplaats voorzien. Daarachter vond men een onderkelderde opkamer waarvan het grote raam in de achtergevel eveneens excentrisch was geplaatst, vermoedelijk in verband met de plaatsing van de schoorsteen. Het ontbreken van de sporen van een trap in het rechterdeel en de aanwezigheid van een stookplaats in de voorkamer, maken het zeer waarschijnlijk dat wij hier met een pand te doen hebben dat als dubbel huis gebouwd is. Bij de verbouwing is een haardsteen-tje gevonden met het jaartal 1599 dat de bouw-

tijd zou kunnen aangeven. Ondanks dit late bouwjaar is het huis een typisch voorbeeld van de oudere vorm van het dubbel huistype, waarbij de vleugels nog veelal ongelijk waren.

Het huis *Voorstraat 45*, thans bekend als Hotel de Nymph, is eveneens een dubbel huis dat blijkens de jaartallen 1585 en 1595 in de beide gevels in twee etappes tot stand kwam. In de 18de eeuw is er nog een huis aan de rechterzijde aan toegevoegd.

Aangezien wij noch in het register van 1523, noch in het kohier van 1545 op deze plaats een groot huis kunnen traceren, nemen wij aan dat dit belangrijke pand eerst laat ontstaan is. De gelijkwaardigheid van beide gevels blijkt in de plattegrond iets minder sterk doorgevoerd. De oudste vleugel aan de linkerzijde (1585) is de diepste en is het grote huis. De rechtervleugel uit 1595 bezit twee gelijke zijkamers. In de linkervleugel herkennen wij de normale woonhuisplattegrond. Wij vinden een voorstuk van vier vakken diep ($\pm 5 \times 10$ m). In het achterste vak rechts lag de trap, waarvan het bovenste deel bewaard bleef. Daarachter bevindt zich de grote zaal die onderkelderd is en daardoor hoger ligt. Deze zaal is eveneens vier vakken diep. In het tweede vak aan de linkerzijde was eens de stookplaats. De kortere rechtervleugel bevatte zowel op de beganegrond als op de verdieping twee gelijke kamers; de voorkamers en de achterkamers elk drie vakken diep.

Het is opvallend, dat bij beide gevels de muurdammen aan de rechterzijde zoveel breder zijn dan links. Dit zou er op wijzen, dat zich in de achterliggende vertrekken de schouw aan de rechterkant zou hebben bevonden. Helaas is de onderpui in de 18de eeuw zozeer gemoderniseerd, dat wij daaruit geen conclusies meer kunnen trekken over de plaats van de ingang. Wanneer wij de plattegrond overzien dan verwachten wij de ingang in het oudste linkerdeel. Toch moet de toegang tot het huis reeds vroegtijdig naar de jongere rechtse vleugel zijn verlegd. In de huidige voorzaal van het linkerdeel bevindt zich een van de twee befaamde plafonds van dit huis, dat aantoonst dat rechts een stookplaats moet hebben gezeten. Alles wijst erop dat toen dit plafond werd aangebracht het voorstuk van het linkerdeel was ingericht tot zijkamer 75.

Het plafond in de voorkamer zou wellicht te

73 De Jager, *o.c.*, 337, n. 1.

74 Zie het hoofdstuk betreffende de huizen van de Nobelstraat.

75 Bij de restauratie van dit plafond in 1938 zou er ook stucwerk op de wanden zijn aangetroffen. (*Verslag Provinciale Archeologische Commissie*, 1938).

dateren zijn met behulp van de daarop voorkomende wapens. Naast het wapen van Holland zien wij ook het wapen van Van der Goes van Naters. In 1661 verkocht de heer Jacob van der Goes (heer van Naters en Pancras Gors) aan de rentmeester heer Johan Berchout een huis aan de Schoenmarkt, uitkomend achter in de St. Anthonsstraat 76. Jacob van der Goes was van 1644-1650 burgemeester van Den Briel geweest ⁷⁷. Het is niet onwaarschijnlijk dat hij dit huis heeft bewoond en laten verbouwen waarbij het stucplafond in de voorkamer werd aangebracht.

Het tweede beroemde plafond in dit huis bevindt zich in de achterzaal. Het heeft een meer geometrisch en lineair karakter dan het plafond in de voorzaal. Het zou ouder kunnen zijn en sluit meer aan bij de plafonds in de huizen Nobelstraat 34 en Voorstraat 31.

Bij een diepgaandere bestudering van de huizen en de bewoners moet het mogelijk zijn enkele van deze plafonds nauwkeuriger te dateren. Voorshands nemen wij aan dat ze ontstaan zijn omstreeks 1600. Soortgelijke plafonds zijn tot nu toe alleen maar aan te wijzen in Engeland.

Het zou onwaarschijnlijk zijn dat deze plafonds een typisch Brielse specialiteit waren en dat alleen in deze stad de Engelse invloed tot uitdrukking kwam. Hoewel Den Briel van 1585-1616 met Vlissingen en het fort Rammekens aan Engeland verpand was, achten wij het toch niet waarschijnlijk dat met het garnizoen ook stucwerkers uit Engeland zijn meegekomen. Dat deze plafonds thans nog alleen in Den Briel worden gevonden, zou kunnen worden verklaard uit de grote bloei-periode die deze stad omstreeks 1600 beleefde en uit de grote stilstand later, waardoor zelfs bij de weinige panden, die in de 18de eeuw een nieuwe voorgevel kregen, de oude plafonds nog gespaard bleven. Wij vragen ons af of dit soort plafonds niet een veel wijder verspreidingsgebied kan hebben bezeten dan alleen Den Briel en of zij niet, als zoveel elementen van de Brielse bouwkunst omstreeks 1600, afkomstig waren uit Dordrecht. Dat in Dordrecht in deze tijd plafondmakers waren, bewijst de volgende post uit de stadsrekening van Geertruidenberg van 1593: „bet. Wil. Tonessen leemplecker van Dordrecht voor dat hij op het stadhuys de vierschaer de balcken met den solder geleempleckt heeft ende met hoofden en wapenen verciert”.

Dordrecht hangt weer nauw samen met Ant-

werpen, en deze beide grote handelssteden hebben waarschijnlijk eerder invloed van Engeland ondergaan dan het kleine Den Briel. Doordat Dordrecht en ook andere steden in de omgeving, zoals Rotterdam, in de 18de eeuw zoveel ingrijpender gemoderniseerd werden dan Den Briel, zullen alle plafonds uit deze tijd, die daar blijken de bovenaangehaalde post toch ook geweest moeten zijn, verloren zijn gegaan.

Van alle interieurstukken van de vele rijke huizen, die wij in Den Briel aantreffen, bleven alleen deze enkele plafonds bewaard. Zij zijn echter voor de geschiedenis van het Nederlandse woonhuis van bijzondere betekenis omdat zij overal elders verdwenen zijn.

Het driebeukige huistype en de waag

In het voorgaande zagen wij dat het huis met zijkamer in Den Briel reeds vroeg voorkwam. Kort na 1500 werden in de hoofdstraten van de stad vele van dit soort huizen aangetroffen. In de 16de eeuw kwam ook reeds het dubbele huistype voor waarbij het huis bestond uit twee vrijwel gelijkwaardige vleugels. Men zou zich kunnen afvragen of er bij dit algemene voorkomen van zijkamers of tweede vleugels geen zeer grote panden zijn geweest, waarbij aan weerszijden van het grote huis een zijkamer werd aangetroffen. Dit type komt wel voor, zoals blijkt uit het Gemeenschapshuis van Delfland te Delft, dat als particulier huis gebouwd werd. Uit het huis met zijkamers aan weerskanten van het grote huis zou dan tenslotte het driebeukige huistype groeien.

Een huis met zijkamer aan weerszijden hebben wij in Den Briel in de hoofdstraten niet aangetroffen. Toch is het niet uitgesloten dat dit type er is geweest. Van de thans verdwenen grote huizen bij de Catharinakerk zou wellicht een enkele deze bouwwijze gehad kunnen hebben. Opmerkelijk is de wijze, waarop de deken van het Brielse kapittel in het brandemmerregister te boek staat: „mijnheer de deeckens drie huysen drie emmers” ⁷⁸. Het kan een driebeukig huis geweest zijn maar het is waarschijnlijker dat deze huizen afzonderlijk in gebruik waren. Het driebeukige huistype kunnen wij in Den Briel eerst aantonen omstreeks 1600, niet bij woonhuizen doch bij openbare gebouwen, die in hun plattegronden steeds zeer nauw aansluiten bij het grote woonhuis. Het gebouw van de Latijnse school, dat uit 1593 dateert en dat thans nog voor een belangrijk

⁷⁶ Meded. gemeente-archivaris van Den Briel.

⁷⁷ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, I, 93.

⁷⁸ De Jager, *o.c.*, 97.

Afb. 23 en 24. Plafonds in het huis Nobelstraat 34.

(Foto's Monumentenzorg)

Afb. 25. Waaggebouw voor de restauratie van 1955.

(Foto Monumentenzorg)

deel bestaat, bezat volgens Van Alkemade drie spitse gevels ⁷⁹. Hoewel dit nog geenszins behoeft te bewijzen dat er ook in het inwendige een in-deling in drieën is geweest, zou een bouwkundig onderzoek dit in de toekomst kunnen uitwijzen. Duidelijker ligt de situatie bij het weeshuis. Aan het tweebeukige huis van Merula werden, zoals wij reeds zagen, in 1602 aan de rechterzijde twee brede zijkamers toegevoegd. Hoewel het huis uitwendig gekenmerkt was door vier gevels naast elkaar, bezat het inwendig een driebeukige aanleg; aan weerszijden van het voorhuis was een zijkamer.

Bij één gebouw is de driebeukige plattegrond-aanleg zeer duidelijk en consequent doorgevoerd en wel bij de in 1623 gebouwde achter het stadhuis gelegen waag ⁸⁰ (fig. 2 en 14, afb. 25). Ondanks de hoge ouderdom heeft het gebouw betrekkelijk weinig wijzigingen ondergaan en was het mogelijk zowel uit- als inwendig de oorspronkelijke toestand te behouden of te herstellen ⁸¹. Het gebouw had een merkwaardig gecombineerde bestemming. Het diende niet alleen als waag doch ook als gevangenis voor de stad Den Briel en het Land van Voorne. In dit opzicht was het gebouw in de plaats gekomen voor het oude steen, dat vaak in de plaatsaanduidingen van de keurboeken genoemd wordt en waarvan wij de indruk hebben dat het achter op het erf van het stadhuis op de hoek van de Koopmansstraat en Venkelstraat gebouwd was ⁸².

Omdat het nieuwe gebouw groter was dan het oude had men de ernaast liggende woning van de weduwe van Vincent Lucas Burchvliet aangekocht ⁸³. Om tot een goed project te komen, bracht men een bezoek aan Rotterdam en Delft om daar de gevangenenissen te zien, vermoedelijk in de juist vernieuwde stadhuisen. Waarschijnlijk maakt de stadstimmerman Maarten Cornelisz. het ontwerp. Over de uitvoering zijn nog enkele bijzonderheden uit de Thesauriersrekening te putten ⁸⁴. Merkwaardig is dat de timmerman die het uitvoerde, de genoemde Maarten Cornelisz., in daggeld wordt betaald, terwijl het metselwerk als geheel wordt aangenomen. De metselaars Ysaac de Vryer, Jacob Thonis en Claes Claesz. krijgen op 14 oktober 1623 hun derde en op 6 januari 1624 hun vierde of laatste termijn betaald. Men moet in het voorjaar van 1623 met het werk zijn begon-

⁷⁹ Van Alkemade en Van der Schelling, *o.c.*, I, 84.

⁸⁰ Dit gebouw werd in 1950 gerestaureerd en ingericht tot Trompmuseum.

⁸¹ Een uitzondering willen wij maken voor de kroonlijst onder het dak, die vermoedelijk van later tijd is.

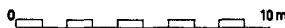
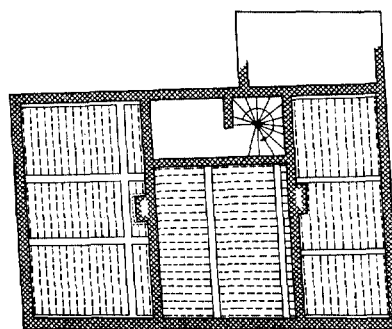
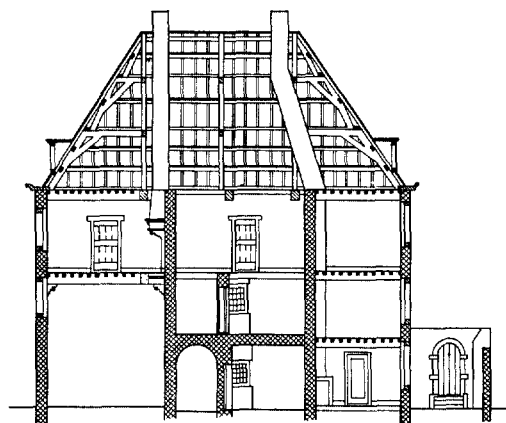

Fig. 14. Waag. Schaal 1 : 300.

(Tekening Monumentenzorg)

nen. Het gebouw is gemetseld van een lichte baksteen, vermoedelijk de partij van 800000 „ondersteen”, die de rekeningen vermelden en waarvan de herkomst helaas niet genoemd wordt. De bogen boven de vensters zijn in rode baksteen uitgevoerd. Een sieraad voor de gevels vormen de wapens. Vermoedelijk zijn zij gehakt door Adriaen Willeboortsz., steenhouwer tot Delft, die 300 gulden voor een post hardsteen betaald kreeg. Zij werden in juli 1624 gepolychromeerd door Mr. Mildert. Het dak van het gebouw werd gedekt met een partij van 30000 Engelse leien.

Het eenvoudige doch goed verzorgde gebouw heeft een karakteristieke structuur. In de plattepreek de driebeukige aanleg duidelijk. Op de

⁸² De Jager, *o.c.*, 94 en 355.

⁸³ Gemeente-archief, Den Briel. Thesauriersrekening (1 okt. 1623 — ult. sept. 1624, p. 11, 7 v°.).

⁸⁴ Zie n. 83.

hoek ligt de waag, in het middendeel, op de plaats waar bij woonhuizen zich het voorhuis bevindt, liggen de ingang, de gang, de trap naar boven en de cellen. De bestemming van het rechterdeel is niet duidelijk. Wellicht diende dit deel als woning voor de cipier. Boven de onderverdieping, waarvan de hoogte door de waag bepaald wordt, liggen een drietal vertrekken die in het bezit waren van stookplaatsen. Het is merkwaardig, dat men naar buiten toe de driebeukige aanleg niet heeft laten spreken. Een groot dak overspant de drie beuken en in de gevel vinden wij vier ramen in plaats van drie. Wij zien hier het begin van een nieuwe periode van onze architectuur, waarbij men zoekt naar een enkelvoudige blokvormige hoofdvorm, waarbij de samenstellende delen opgingen in een groter geheel. Het tijdperk van de afzonderlijke daken en de talrijke

topgevels begon ten einde te lopen. De klassieke inslag zou geleidelijk baan breken en tenslotte ook tot andere plattegrondtypes leiden.

Met de waag is de ontwikkeling die wij bij de Brielse huizen zagen van het stenen huis met zijkamer naar het dubbele huis en tenslotte naar de driebeukige aanleg, voltooid en tevens met de klassieke hoofdvorm van het gebouw een nieuwe periode ingeluid. Wij moeten ons realiseren, dat dit groeiproces zich niet binnen Den Briel voltrok doch dat Den Briel deel had aan de algemene ontwikkeling in het westen van het land. Er zijn echter bepaalde omstandigheden waardoor wij deze ontwikkeling in de oude hoofdstad van Voorne beter kunnen terugvinden dan in andere steden, waar later tijden meer vernieuwden. Daarom zijn de huizen van Den Briel voor de geschiedenis van het Nederlandse woonhuis zo belangrijk.

SUMMARY

THE OLD HOUSES OF BRIELLE

BY

R. MEISCHKE

Den Briel probably came into existence in the 13th century, developing along the dike of the first polder behind the dunes of the island of Voorne. Voorne, situated on the border between Holland and Zeeland, was the domain of a count and Brielle soon became its most important centre. The town proper consisted of a stretch of built-up land, situated along the dike and over a kilometre in length. A branch of the river, called Gote and running east of the dike, provided moorings for the ships. The town area enclosed within the dike was intersected by Langestraat, a road running at an angle to the dike. Either part of the town had its own parish church, mentioned for the first time in c. 1280. The northernmost part contained the — now vanished — Maarland church, the southern part the considerably larger collegiate church, of which nave and tower are extant. A few large houses, connected with the Court of Voorne, stood in the vicinity of these churches. A number of monasteries also sprang up here in the course of the 15th century. There had been space for some earlier foundations, two hospitals among them, to be erected in the closely built-up area along the dike.

In the beginning of the 14th century the settlement was moated at the west end. In 1394 the town must have expanded northward on the

grounds that belonged to the count's tide mill. The town canal was transformed into a dock of considerable size, which afforded safer moorings than the outer quays. It was divided in two by a dam, the western half serving as basin and ensuring a more even flow of water at flood and ebb tides. In the beginning of the 17th century the harbour was somewhat enlarged at the east end, but after 1700 the town became once again enclosed by ramparts and a considerable portion of the city was then cut off on the south side.

Particular types of domestic architecture occur in particular streets and parts of the town. What strikes us is that in some areas of Brielle, namely the strips along the dike, Langestraat and the area around Maarland harbour, narrow plots, measuring 4 metres in width, are common. There are indications that this division into plots, — the original plan of which dates from c. 1825 and is recorded in the land registry office, — is very old, probably even the earliest made. (register of firebuckets of 1523 and oldest by-law of the town of 1346). One might conclude from these data that from the beginning Brielle's function was of a strictly urban, never of an agrarian nature. According to the by-law of 1346 the houses (mostly with walls made of mud) had to exceed 10 feet in width, i.e. 3.26 metres. Al-

lowing for spaces to be left open between the houses, each parcel was at least 4 metres wide.

As is evidenced by various regulations, brick domestic architecture occurred as early as 1346. Some houses must have had two storeys and their sites were wider. Since houses made of earth went out completely in the course of the 16th century, we can only trace the subsequent development of houses built in brick. Large brick houses all contained a front room measuring 10-15 metres in depth, as well as a room at the back. The back room was often at a different level from the front room and generally had a cellar underneath. The staircase and the principal fireplace were at the back of the front room. Some very large houses had stair turrets. Another feature, more difficult to trace and of less frequent occurrence, is the so-called side room. This addition in the width of the house ranged with the street. There is written evidence of a house possessing a side room in 1375. Moreover, we have come across a number of houses where the occurrence of an addition at some time was suspected, but none of these cases enabled us to find proof of a side room existing previous to the 16th century.

When after about 1500 houses made of earth were being superseded by brick, the ordinary citizen's dwelling-house was modelled on the large brick house. Houses, whose depth far exceeded their width, developed on very narrow plots. Like their more impressive prototypes, they often contained a front room and a room at the back. The

house ZZ 49 Maarland is a very remarkable example in this category.

Of greater importance is the development of the double dwelling-house. The side room, at first subordinate to the house proper, increased both in width and depth. A room at the back as well as a first floor were added. At the same time the depth of the house itself diminished and eventually a type of house evolved of two wings, one equivalent to the other. Some double houses such as 21-23 Nobelstraat and 43 Voorstraat have two wings of unequal size. The two wings of the very fine house NZ 48 Maarland, dating from the first part of the 16th century, are absolutely identical. It is the earliest urban house of this type found so far in this country.

The houses of this town are important for another reason: Brielle possesses four stucco ceilings of about 1600 or shortly afterwards, which seem closely akin to English stucco ceilings of the same period, a phenomenon which might have some connection with the fact that from 1585-1616 Brielle was pledged to England. An objection might be raised here, namely that no other town in the west of the Netherlands rose to such heights of prosperity about 1600 and came to such an absolute standstill in the 17th and 18th centuries. Records furnish evidence that in Dordrecht also stucco ceilings were made about the same period. As long as so little is known of the latter work, it seems somewhat rash to assume a direct connection between England and Brielle.

BOEKBESPREKING

D. Bax en C. Koeman, Argitektoniese skoonheid in Kaapstad se Kompagniestuin 1777-1805. Tafelberg-Uitgewers, Kaapstad 1963. 112 blz., 41 afbeeldingen.

Het boek, dat een zorgvuldige verantwoording bevat van enkele tot in details afdalende onderzoeken op bouwkundig-historisch gebied, gunt ons een blik in de praktijk van het compagnies bouwmeesterschap aan de Kaap, in de laatste decennia van het Nederlandse bewind aldaar.

De Compagnie beschikte soms over Nederlandse, maar vaak ook Duitse ambachtslui, die in haar dienst uit Europa naar de Kaap geëmigreerd waren. Zo was een Zuidduitsler, Anreith, in de periode waarover wordt gehandeld de belangrijkste beeldhouwer. De leiding bij de Compagnieswerken berustte sedert 1753 bij een genie-officier. Juist als soms in Nederland in dezelfde periode, heeft de vestingbouwkundige opleiding ook in de behoefte aan civiele ontwerpers voorzien. De „held van het verhaal” is de Fransman L. M. Thibault, geboren 1750, op 33-jarige leeftijd in Compagniesdienst aan de Kaap gearriveerd. Van 1786 tot 1791 was hem „het opzicht en bestier van 's Compagnies gebouwen” toevertrouwd, als luitenant-ingenieur, sedert 1788 als kapitein-ingenieur. Die taak deelde hij met de jeugdige zoon van de toenmalige gouverneur, S. W. de Graaff, sedert 1784 kapitein-ingenieur. In 1803 kreeg Thibault bij het Bewind De Mist een aanstelling tot „Inspecteur over 's Lands Civile en Militaire gebouwen.”

Niet alleen de materialen — steen en hout — ook de ideeën zijn gedeeltelijk uit Nederland gekomen, voor zover uit de stijl van de ontwerpen valt op te maken. Voor een deel ook zijn zij beïnvloed door het belangrijker Indië, bijvoorbeeld de koloniale stijl van Batavia. Verder valt rekening te houden met de Franse opleiding van de eerst op 33-jarige leeftijd naar Zuid-Afrika gekomen ingenieur Thibault.

Uit de periode van samenwerking met De Graaff dateert een van de gevels van het gouverneurspaleis, namelijk die aan het Stalplein, gebouwd ± 1788-1790. De facade is traditioneel Hollands in hoofdverdeling; door een middenrisaliet met fronton en zijpilasters en door de guirlandes op de borstweringen en in de attiek. Zij is strak van lijnen, koloniaal in de detaillering van de vensters en van de deurpartij; voor

de tijd van het ontstaan vergeleken met de Nederlandse architectuur al enigszins ouderwets door het ontbreken van een gebosseerd voetstuk.

Bij de toegang tot de Compagniestuin verzeen in deze tijd twee bouwwerken van verschillend karakter: een elegante toegangspoort met gelede pijlers, geprofileerde dekstukken en sierlijke vazen en een wachthuis van typische blokvormige contour, modern ook door de wijze van detaillering van de portiek met kolommen. Het wachthuis lijkt terug te gaan op ideeën bij de vestingbouwkundige opleiding opgedaan door de ontwerper. Het ademt een andere geest dan een tweetal woonhuisgevels uit dezelfde periode, eveneens aan Thibault toegeschreven. Deze verraden weer een Hollandse inslag. Stilistisch zijn zij overigens nogal verschillend. Een ervan, waar de deur niet van een pregnante omlijsting is voorzien en de borstweringen tussen de vensters prijken met doekfestoenen en niet met blad- of vruchtenguirlandes, maakt — ook om de verhoudingen — de modernste indruk.

In 1803 en 1804 heeft Thibault een onderdeel van de Compagniestuin voorzien van tuinmuren met lunette-vormige openingen in de muur — een destijds zeer gebruikelijk venstertype voor militaire bouwsels —, van gebosseerde kolommen getooid met siervazen, van een bruggetje, waarvan de leuning is uitgevoerd in het „chinese” patroon van zogenaamd „fretwork”, en opnieuw een wachthuis. Dit laatste minder fors dan dat van ± 1790, namelijk een classicistisch, nogal opgedoft, frontongebouwtje, met bundelstaven, ringen in de kroonlijst, reliëfstukken onder de lijst en tussen de driekwartkolommen nissen.

De schrijvers zijn uiterst volledig in het verantwoorden van de door hen in Zuid-Afrika en Holland bijeengebrachte gegevens. De uitvoerige annotaties en de volledigheid van het beeldmateriaal laten niets te wensen over. Voor de topografie en bouwkundige geschiedenis van Kaapstad is het boek stellig een interessante aanwinst. Voor Hollands gebruik zou men — maar dat is uiteraard geen maatstaf — met iets minder ook hebben kunnen volstaan, terwijl wij dan graag iets meer toespitsing gezien zouden hebben op de stijlkwesities. Op dit punt wordt ook wel vergelijkingsmateriaal aangedragen, maar zonder het verschil in nuance tussen de diverse besproken ontwerpen al te zeer als probleem te stellen of te verklaren.

**KONINKLIJKE
NEDERLANDSCHE OUDHEIDKUNDIGE BOND
OPGERICHT 17 JANUARI 1899**

*Beschermer*vrouwe *H. M. Koningin Juliana*

Voorzitter Dr. W. C. Braat;

Secretaris Mr. P. J. van der Mark, De Poorterstraat 22, Den Haag;

Penningmeester Mr. G. J. Wit, p.a. Blaak 10, Rotterdam;

Prof. Dr. A. J. Bernet Kempers, D. J. G. Buurman, Prof. Dr. W. Ph.

Coolhaas, Dr. M. Elisabeth Houtzager, Prof. Th. H. Lunsingh Scheur-

leer, Ir. R. Meischke, Dr. D. P. Oosterbaan, Prof. Dr. M. D. Ozinga,

Mr. C. A. van Swigchem, Ir. J. J. Terwen.

De jaarlijkse contributie bedraagt voor leden *f* 15.—, voor verenigingen *f* 25.—, en voor studentenleden *f* 5.—. Stukken betreffende het lidmaatschap en alle overige stukken betreffende de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond zende men aan de secretaris. Het postgironummer van de Bond is 140380 te Rotterdam.

Het Bulletin van de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond verschijnt vijfmaal per jaar, het Nieuwsbulletin maandelijks. Beiden worden gratis toegezonden aan de leden van de Bond, alsmede aan de leden van de Vereniging 'De Museumdag'. Bijdragen worden gehonoreerd met *f* 10.— per tekstpagina. Losse nummers van het Bulletin en het Nieuwsbulletin zijn zover voorradig te verkrijgen voor resp. *f* 4.50 en *f* 0.50 per nummer bij de firma E. J. Brill, Oude Rijn 33a te Leiden

Gedruckt bij
E. J. BRILL, LEIDEN